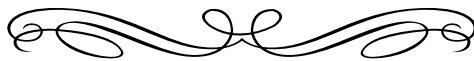

ISSN 2307-8049 (PRINT)
ISSN 2663-2799 (ONLINE)
DOI 10.32999/KSU2307-8049

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
м. Івано-Франківськ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ЮРИДИЧНІ НАУКИ
Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Стратонов Василь Миколайович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет, Україна

Члени редакційної колегії:

Гавловська Аліна Олександрівна, кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет, Україна

Леоненко Максим Іванович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права, Національний університет «Запорізька політехніка», Україна

Леоненко Тетяна Євгенівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права, Національний університет «Запорізька політехніка», Україна

Маковій Віктор Петрович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін, Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна

Манько Денис Григорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет, Україна

Слінько Дмитро Сергійович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна

Слінько Тетяна Миколаївна, кандидат юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного права України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Сотула Олександр Сергійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет, Україна

Спіцина Ганна Олександрівна, докторка юридичних наук, професорка, перший заступник директора, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса», Україна

Шепітько Михайло Валерійович, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри кримінального права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Хуан Карлос Риофрйо Мартінез-Вілалба, доктор юридичних наук, професор, декан факультету права, Universidad de Los Hemisferios, Еквадор

Збірник наукових праць включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)

**Затверджено відповідно до рішення вченої ради
Херсонського державного університету
(протокол від 27.05.2024 р. № 16)**

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 19746-9546Р
від 15.03.2013 р. видане Державною реєстраційною службою України

Електронна сторінка видання – <http://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj>

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Котенко М.В. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ
ТА ПРАВОВИХ УЯВЛЕННЯХ ЮРИСТІВ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ..... 5

СЕКЦІЯ 2

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Березніков О.В. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАРУГУ
НАД МОГИЛОЮ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ..... 9

Василяка О.К. КОМЕРЦІЙНО ЦІННА ІНФОРМАЦІЯ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ..... 13

Смірнова І.С. РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕКОНАННЯ, ЯК ПІДСТАВА ПОРУШЕННЯ
РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН (КРИМІНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)..... 17

Сотула О.С., Василяка О.К. МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ПІД ЧАС ВІЙНИ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КОМПАРАТИВІСТИКА..... 25

СЕКЦІЯ 3

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Сеник Т.Б. ВІДКЛАДЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ
У ЗВ'ЯЗКУ З НЕПРИБУТТЯМ ПРОКУРОРА В СУДОВЕ ЗАСІДАННЯ..... 31

СЕКЦІЯ 4

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПРАВО ЄС. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

Барчук В.О. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ
ДО УЧАСТІ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ..... 37

Боровик А.В., Мазепа Д.Я. ОЗНАКИ ГЕНОЦИДУ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ ХХІ СТ.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 42

Капарулін Ю.В., Задорожня О.В. ЗАХИСТ ПРАВ КОРИННИХ НАРОДІВ:
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ДОСВІД УКРАЇНИ..... 48

Риженко І.М., Яцкевич П.В. РЕГІОНАЛЬНИЙ СЕПАРАТИЗМ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ..... 55

CONTENTS

SECTION 1

THEORY AND HISTORY OF THE LAW AND THE STATE; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Kotenko M.V. INTELLECTUAL PROPERTY IN THE LEGAL SYSTEM AND LEGAL CONCEPTS OF THE LAWYERS OF ANCIENT ROME.....5

SECTION 2

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Bereznikov O.V. THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION ON DEFENDING OVER THE GRAVE IN THE TERRITORY OF MODERN UKRAINE.....9

Vasylyaka O.K. RESTRICTED COMMERCIALY VALUABLE INFORMATION: CRIMINAL PRIVACY ACTIONS.....13

Smirnova I.S. RELIGIOUS BELIEFS AS A GROUND FOR VIOLATION OF EQUALITY OF CITIZENS (CRIMINAL ASPECT).....17

Sotula O.S., Vasylyaka O.K. MIGRATION POLICY DURING THE WAR: CRIMINAL-LEGAL COMPARATIVISTICS.....25

SECTION 3

CRIMINAL PROCESS AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION

Senyk T.B. POSTPONEMENT OF THE COURT PROCEEDING DUE TO THE PROSECUTOR'S FAILURE TO APPEAR AT THE COURT SESSION.....31

SECTION 4

INTERNATIONAL LAW. EU LAW. COMPARATIVE JURISPRUDENCE

Barchuk V.O. CRIMINAL LIABILITY FOR INVOLVING CHILDREN IN ARMED CONFLICTS.....37

Borovyk A.V., Mazepa D.Y. SIGNS OF GENOCIDE IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR OF THE XXI CENTURY. CRIMINAL-LEGAL ASPECT.....42

Kaparulin Y.V., Zadorozhnia O.V. PROTECTION OF THE RIGHTS OF INDIGENOUS PEOPLES: INTERNATIONAL STANDARDS AND UKRAINIAN EXPERIENCE.....48

Ryzhenko I.M., Yatskevich P.V. REGIONAL SEPARATISM IN UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES.....55

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15(37):347.771.78
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-1>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ТА ПРАВОВИХ УЯВЛЕННЯХ ЮРИСТІВ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Котенко Микола Віталійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
abcde7777777@ukr.net
orcid.org/0000-0001-8046-6641

Автором у роботі акцентовано увагу на актуальності теми дослідження, **метою** якого є вивчення історії становлення уявлень про власність та інтелектуальну діяльність, що представлені в поглядах юристів Стародавнього Риму. У процесі дослідження було застосовано такі **методи**: аксіологічний методологічний підхід, що визначив стратегію наукового дослідження, та історико-правовий метод. **Результатами** дослідження є комплекс положень, які характеризують інтелектуальну власність як об'єкт сприйняття в період античності, а саме: підсумовано, що інтелектуальна діяльність є виключною передумовою виникнення інтелектуальної власності, яка створюється людиною та в подальшому стає як індивідуальним, так і суспільним надбанням. Тим самим інтелектуальна власність набуває відповідного ціннісного змісту, який визначається потребами, інтересами, культурними особливостями та рівнем розвитку конкретного соціального середовища. Незважаючи на прадавній фундамент виникнення інтелектуальної власності в житті суспільства, наголошено, що інтелектуальна власність як правовий і науковий феномен з'явилася не так давно, а саме в просвітницький період розвитку європейської державницько-правової думки. Проте для остаточного правового та наукового виокремлення інтелектуальної власності вона проходить тривалий період зародження й розвитку перших уявлень про інтелектуальну діяльність та її результати, де важливе значення має її осмислення в поглядах юристів Стародавнього Риму та правове забезпечення.

У змісті роботи розкрито і проаналізовано погляди римських юристів на питання власності та прав на неї, наведено приклади правового забезпечення створення й обігу безтілесних (нематеріальних) об'єктів.

Враховуючи проведений аналіз, автором зроблено ряд **висновків**, а саме: фактично вже в часи Стародавнього Риму формуються не лише світоглядні, але й правові уявлення, які в подальшому визначили пізнавальний базис для виокремлення інтелектуальної власності та її сприйняття як важливої і невід'ємної складової життєдіяльності суспільства. Зокрема, йдеться про: 1) виокремлення перших об'єктів нематеріального світу (творів мистецтва, театру, літературних джерел тощо), їх визнання як загальносоціального надбання і результату інтелектуальної творчості людини та відповідного автора (авторів), що пов'язані з такими об'єктами нематеріального світу, будучи наділеними відповідними інтересами щодо їх існування, використання, поширення, охорони та захисту; 2) визнання важливості й безальтернативності державного та правового гарантування непорушності прав та інтересів суб'єктів, які мають відношення до створення, обігу, охорони, використання об'єктів матеріального та нематеріального світу; 3) закріплення на правовому рівні прав і засобів гарантування інтересів суб'єктів на об'єкти нематеріального світу, недопущення їх порушення.

Ключові слова: власність, інтелектуальна власність, правові вчення, Стародавній Рим.

INTELLECTUAL PROPERTY IN THE LEGAL SYSTEM AND LEGAL CONCEPTS OF THE LAWYERS OF ANCIENT ROME

Kotenko Mykola Vitaliiiovych,
 Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
 Doctoral Student at the Educational and Scientific Law School
 Taras Shevchenko National University of Kyiv
 abcde7777777@ukr.net
 orcid.org/0000-0001-8046-6641

*In the work, the author focuses on the relevance of the research topic, the **purpose of which** is to study the history of the formation of ideas about property and intellectual activity, presented in the views of the lawyers of Ancient Rome. The following **methods** were used in the research process: an axiological methodological approach, which determined the strategy of scientific research, and a historical-legal method. **The results of the research** are a set of provisions that characterize intellectual property as an object of perception in the period of antiquity, namely: it was concluded that intellectual activity is an exclusive prerequisite for the emergence of intellectual property, which is created by a person and later becomes both individual and public property.*

Thus, intellectual property acquires a corresponding value content, which is determined by the needs, interests, cultural features and level of development of a specific social environment. Despite the ancient foundation of the emergence of intellectual property in society, it is emphasized that intellectual property as a legal and scientific phenomenon appeared not so long ago, namely in the Enlightenment period of the development of European political and legal thought. However, for the final legal and scientific separation of intellectual property, it goes through a long period of birth and development of the first ideas about intellectual activity and its results, where its understanding in the views of the lawyers of Ancient Rome and legal support is of great importance. The content of the work reveals and analyzes the views of Roman lawyers on the issue of ownership and rights to it, examples of legal protection of the creation and circulation of incorporeal (intangible) objects are given.

*Taking into account the conducted analysis, the author made a number of **conclusions**, namely: in fact, already in the times of Ancient Rome, not only worldviews, but also legal ideas were formed, which later determined the cognitive basis for distinguishing intellectual property and its perception as an important and integral component of the life of society. In particular, we are talking about: 1) the identification of the first objects of the intangible world (works of art, theater, literary sources, etc.), their recognition as a general social asset and the result of human intellectual creativity, on the one hand, and the corresponding author(s), who associated with such objects of the intangible world, being vested with relevant interests in their existence, use, distribution, protection and protection; 2) recognition of the importance and irreplaceability of the state and legal guarantee of the inviolability of the rights and interests of subjects related to the creation, circulation, protection, and use of objects of the material and immaterial world; 3) establishing at the legal level the rights and means of guaranteeing the interests of subjects in the objects of the intangible world, preventing their violation.*

Key words: property, intellectual property, legal teachings, Ancient Rome.

Вступ. Інтелектуальна діяльність є виключною передумовою виникнення інтелектуальної власності, яка створюється людиною та в подальшому стає як індивідуальним, так і суспільним надбанням. Тим самим інтелектуальна власність набуває відповідного ціннісного змісту, який визначається потребами, інтересами, культурними особливостями та рівнем розвитку конкретного соціального середовища. Незважаючи на прадавній фундамент виникнення інтелектуальної власності в житті суспільства (у сучасному її розумінні. – Прим. авт.), варто відзначити, що інтелектуальна власність як правовий і науковий феномен з'явилася не так давно, а саме в просвітницький період розвитку європейської державницько-правової думки. Проте для остаточного правового та наукового виокремлення інтелектуальної власності вона проходить тривалий період зародження й розвитку перших уявлень про інтелектуальну діяльність та її результати, де важливе значення має її осмислення в поглядах юристів Стародавнього Риму та правове забезпе-

чення. У науковому плані важливе значення має виокремлення та характеристика тих закономірностей, які детермінують сприйняття інтелектуальної власності не лише як соціокультурного феномену, але і як наукового, правового, політичного явища, тим самим визнаючи її значимість і корисність. Указаним насамперед і визначається актуальність тематики цієї наукової роботи, де ми вважаємо за важливе з'ясувати особливості зародження уявлень про феномен інтелектуальної власності в поглядах юристів Стародавнього Риму, а також специфіку правового забезпечення окремих результатів інтелектуальної діяльності громадян давньоримської держави.

Актуальність тематики цієї наукової роботи доводиться важливістю вивчення досвіду минулого в частині становлення світоглядного розуміння та правового забезпечення інтелектуальної власності. Особливо цінними є здобутки римських юристів і правової системи Стародавнього Риму, які були закладені в основу подальшого розвитку правових систем романо-германського типу.

Стан опрацювання теми наукової роботи. Вітчизняна юридична наука представлена одиничними науковими дослідженнями історико-правових аспектів зародження й розвитку уявлень про інтелектуальну власність та її правове забезпечення у відповідних правових системах минулого. У вітчизняній юридичній науці деякі історико-правові аспекти інтелектуальної власності епізодично розкрито в роботах таких вчених, як В. Вірченко, Г. Демиденко, А. Козловський, А. Кодинець, О. Кулініч, О. Орлюк, В. Сенюта та ін. Однак і досі тематика цієї роботи не отримала належного наукового дослідження.

Метою статті є аналіз та узагальнення правових уявлень про інтелектуальну діяльність і власність юристів Стародавнього Риму, а також правових положень, які регламентували інтелектуальну власність у римській державі.

1. Правові уявлення римських юристів про безтілесні об'єкти та право власності на них

Важливим етапом розвитку як правового забезпечення, так і світоглядного осмислення інтелектуальної власності стали правові вчення та законодавство Стародавнього Риму. Говорячи про здобутки римлян у світоглядному осмисленні та правовому забезпеченні інтелектуальної власності, доцільно зазначити, що вже в Дигестах Юстиніана містяться положення про безтілесні речі як об'єкти права власності. До безтілесних речей доцільно відносити ті ідеї, думки, наукові висновки, що формально закріплювались у тексті відповідних творів. Будучи розробниками потужної договірної системи в праві, римляни не залишили без уваги і результати інтелектуальної діяльності громадянина: для видання творів уже вимагалася згода автора, між видавництвом і автором складалася угода про видання книг (Ходаківський, 2014: 31). У поглядах римських юристів (Цельс, Гай та ін.) уперше в історії правових учень піднімається питання про власність як про юридичний феномен, у тому числі шляхом встановлення й характеристики юридичної сутності власності, що в подальшому набуває також ціннісного сприйняття та розуміння. У згаданих вище кодифікаціях Юстиніана власність вживається як найважливіша категорія юриспруденції, яка детермінує виокремлення самостійного наукового та юридичного поняття, що охоплюватиме власність і права на неї. І такою категорією стає *dominium*. Крім того, власність уже на той час визначається як багатопросявний феномен, що був структурований на відповідні різновиди, до яких належали так звана квіритська власність, яка сприймалася суто як формально закріплена власність за конкретним суб'єктом, і бонітарна, або природна, власність, володіння якою підтверджувалося різноманітними неофіційними засобами (переважно фактичною передачею речі та відкритим володінням нею), причому ця власність визнавалася такою, що відповідає як інтересам власників, так і інтересам всього соціуму тощо. На переконання Цицерона, сама власність визнавалася такою, що похо-

дить від природи та природних потреб людей у відмежуванні й захисті свого. З наявністю власності та потребами у її захисті Цицерон навіть пов'язує виникнення держави як інструменту забезпечення цієї власності внаслідок зазіхань на неї з боку інших суб'єктів, що не мають до неї відношення. Без приватної власності неможливе існування держави, так само і сама держава створювалася людьми насамперед для охорони й захисту власності. Крім того, власність є умовою існування справедливості, оскільки саме справедливість націлена на те, щоб кожна людина розмежовувала суспільну та приватну власність, відповідно і використовувала їх або як загальну (суспільну), або як власну (Цицерон, 2019: 126). І такий правовий зв'язок між власністю та власником юрист характеризує з погляду зору відповідного обсягу прав (правомочностей).

Крім того, римські юристи зробили також свій важливий внесок у розвиток вчення про власність у частині відокремлення такого поняття, як право власності, розмежування в межах нього права володіння, використання та розпорядження, звернули увагу на здійснення вказаних прав. Ульпіан у своїх поглядах використовує термін *familiae*, характеризуючи приналежність речі конкретному суб'єкту або сім'ї. Цікавими є ідеї Папініана щодо можливості створення речі власними силами та в подальшому набуття прав на неї (Ruston, 1955). Указані погляди юристів безпосередньо стосуються характеристик і інтелектуальної власності, зокрема в частині її створення за результатами інтелектуальної діяльності, а також її приналежності відповідним суб'єктам – правоволодільцям.

2. Економіко-правові фактори розвитку правового забезпечення інтелектуальної власності в Стародавньому Римі

Варто відзначити, що в період розквіту римської держави розвиваються не лише правові уявлення про власність як правовий феномен і соціальну цінність, але й розвиток економіки призводить до виокремлення окремих об'єктів права інтелектуальної власності. Зокрема, саме в римській державі ремісниками було започатковано ідентифікацію своїх виробів шляхом використання підписів та інших позначок (кліше, геральдичних знаків) на своїх товарах. Такі позначення по суті є прототипами сучасних знаків для товарів і послуг та комерційних найменувань. Крім того, у законодавстві римської держави (зокрема, у положеннях закону Корнелія Сулли 81 р. до н. е.) було закріплено міру юридичної відповідальності за порушення в частині підробки товарів із відповідною позначкою ремісника, її використання без згоди ремісника, можливості передавання права використання таких позначень іншим довіреним особам, а також у спадщину (Todisov, 2008: 178). Римськими юристами, зокрема Ульпіаном, наводяться факти підробок таких товарів, як масляні лампи, гончарні вироби тощо. Як наслідок, такі підробки були заборонені до продажу в римській державі, а порушники інтересів ремісників, які вчинили такі порушення з корисливих мотивів, притягувалися

до відповідальності, а саме поверненням усього заробленого та тюремним ув'язненням (May, 2006: 46-48). Як нами вже було зазначено, у римській державі зароджується і сама ідея про наявність відповідних прав на такі нематеріальні об'єкти, які можуть бути використані й передані іншим особам. Римські громадяни мали право продавати свої права на копіювання текстів та їх подальше поширення. Таку історію описує М. Т. Цицерон, який продав право на копіювання й поширення своїх творів своєму другові Аттикусу, причому сам автор був зацікавлений у тому, щоб поширювати свої праці і за це отримувати винагороду (Masterson, 2008: 9). Проте авторство на літературний твір зберігалось за самим автором, а його другові Аттикусу передавалося (продавалося) право на тиражування та продаж відповідних примірників літературних текстів (Ploman, 1980: 64), або автори самі залучали інших осіб, у тому числі рабів, для виготовлення таких копій і подальшої їх реалізації (Vukmir, 1998: 133).

Висновки. Враховуючи проведений аналіз, доходимо висновку, що фактично вже в часи Стародавнього Риму формуються не лише світоглядні, але й правові уявлення, які в подальшому визначили пізнавальний базис для виокремлення інтелектуальної власності та її сприйняття як важливої і невід'ємної складової життєдіяльності суспільства. Зокрема, йдеться про:

1) виокремлення перших об'єктів нематеріального світу (творів мистецтва, театру, літературних джерел тощо), їх визнання як загальносоціального надбання та результату інтелектуальної творчості людини, прояву її таланту, які мають загальносоціальний ціннісний характер, та відповідного автора (авторів), що пов'язані з такими об'єктами нематеріального світу, будучи наділеними відповідними інтересами щодо їх існування, використання, поширення, охорони та захисту;

2) визнання важливості й безальтернативності державного та правового гарантування непорушності прав та інтересів суб'єктів, які мають відношення до створення, обігу, охорони, використання об'єктів матеріального та нематеріального світу;

3) закріплення на правовому рівні прав та засобів гарантування інтересів суб'єктів на об'єкти нематеріального світу, недопущення

їх порушення. Насамперед йдеться про недопущення незаконного використання результатів інтелектуальної діяльності, порушення прав автора тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ходаківський Є. І., Якобчук В. П., Литвинчук І. П. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 276 с.
2. Цицерон М. Т. Про закони. Про державу. Про природу богів / пер. з лат. В. Литвинов. Львів : Апріорі, 2019. 392 с.
3. Ruston G. On the Origin of Trademarks. *The Trade-Mark Reporter*. 1955. № 45. P. 127–144.
4. Todisco E., Todisco E., Pani M. *Storia romana. Dalle origini alla tarda antichità*. Carocci, Manuali universitari, 2008. 427 p.
5. May C., Sell S.K. *Intellectual Property Rights: A Critical History*. Lynne Rienner Publishers, 2006. 253 p.
6. Masterson S. Copyright: History and Development. *California Law Review*. 2008. № 5 (July). P. 620–632.
7. Ploman W Edward, Hamilton L. Clark Copyright: Intellectual Property in the Information Age. Routledge & Kegan Paul Books, 1980. 248 p.
8. Vukmir M. The Roots of Anglo-American Intellectual Property Law in Roman Law. *IDEA – The Journal of Law and Technolog.* № 32 (no. 2). P. 123–154.

REFERENCES:

1. Khodakivskiy, Ye.I., Yakobchuk, V.P., Lytvynchuk, I.P. (2014). *Intelektualna vlasnist: ekonomiko-pravovi aspekty: navch. posib. [Intellectual property: economic and legal aspects: education. manual]*. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury. 276 p. [in Ukrainian].
2. Tsytserson, M.T. (2019). *Pro zakony. Pro derzhavu. Pro pryrodu bohiv / perekl. z lat. V. Lytvynov [About laws. About the state. About the nature of the gods / transl. from lat. V. Litvinov]*. Lviv: Apriori. 392 p. [in Ukrainian].
3. Ruston, G. (1955). On the Origin of Trademarks. *The Trade-Mark Reporter*. № 45. P. 127–144.
4. Todisco, E., Todisco, E., Pani, M. (2008). *Storia romana. Dalle origini alla tarda antichità*. Carocci, Manuali universitari. 427 p.
5. May, C., Sell, S.K. (2006). *Intellectual Property Rights: A Critical History*. Lynne Rienner Publishers. 253 p.
6. Masterson, S. (2008). Copyright: History and Development. *California Law Review*. № 5 (July). P. 620–632.
7. Ploman, W. Edward, Hamilton, L. Clark (1980), *Copyright: Intellectual Property in the Information Age*. Routledge & Kegan Paul Books. 248 p.
8. Vukmir, M. The Roots of Anglo-American Intellectual Property Law in Roman Law. *IDEA – The Journal of Law and Technolog.* № 32 (no. 2). P. 123–154.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2024

The article was received 23 April 2024

СЕКЦІЯ 2 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 340.134(477):343.348
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-2>

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАРУГУ НАД МОГИЛОЮ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Березніков Олександр Володимирович,
аспірант кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
alexander.bereznikov@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4797-8797

Стаття має на меті з'ясування еволюції законодавства на теренах сучасної України з особливою увагою до тих, що стосувалися осквернення могил і тіл померлих.

Результати. Ці закони, уперше представлені в «Руській Правді», були сумішшю місцевих звичаїв, традицій і аспектів візантійського права. Згодом розуміння злочину розширилося й охоплювало не лише пряме заподіяння шкоди людині, а й порушення законів, посягання на духовну чи князівську владу, дії, що порушували громадський порядок. Обговорюється також вплив на ці закони Литовського статуту та Кримінального кодексу УРСР. Завершується текст обговоренням чинного законодавства, зазначається, що Кримінальний кодекс УРСР за своє понад 40-річне існування зазнав значних змін. Цей аналіз дає аргументовану позицію щодо розвитку права в історії України та його еволюцію із часом. Він підкреслює складність і динамізм правових систем, демонструючи, як вони адаптуються та розвиваються у відповідь на зміну суспільних норм і цінностей. Текст також підкреслює важливість історичного контексту для розуміння розвитку законів. Це показує, що закони не є статичними, а формуються різними факторами, включно з культурними традиціями, політичною динамікою та суспільними змінами.

Висновки. Наприкінці стаття пропонує науковий погляд на правову історію України, проливаючи світло на походження й еволюцію законів, пов'язаних з оскверненням могил і тіл померлих. Це підкреслює важливість розуміння історичного контексту, у якому створювалися та розвивалися закони, і забезпечує цінну основу для подальших досліджень правової історії України й інших держав.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, Україна, історико-правовий метод, могила, глум, тіло померлого.

THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION ON DEFENDING OVER THE GRAVE IN THE TERRITORY OF MODERN UKRAINE

Bereznikov Oleksandr Volodymyrovych,
Postgraduate Student at the Department of National,
International Law and Law Enforcement Activities
Kherson State University
alexander.bereznikov@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4797-8797

The article aims to clarify the evolution of legislation in the territory of modern Ukraine with special attention to those related to the desecration of graves and bodies of the dead.

The results. These laws, first presented in Ruska Pravda, were a mixture of local customs, traditions, and aspects of Byzantine law. Later, the understanding of the crime expanded and included not only direct harm to a person, but also violations of laws, encroachment on spiritual or princely authority, actions that violated public order. The influence of the Lithuanian Statute and the Criminal Code of the Ukrainian SSR on these laws is also discussed. The text ends with a discussion of the current legislation, it is noted that the Criminal Code of the Ukrainian SSR has undergone significant changes during its more than forty years of existence. This analysis provides a reasoned position regarding the development of law in the history of Ukraine and its evolution over time. It highlights the complexity and dynamism of legal systems, demonstrating how they adapt and evolve in response to changing societal norms and values. The text also emphasizes the importance of historical context in understanding the development of laws.

This shows that laws are not static, but are shaped by various factors, including cultural traditions, political dynamics, and societal changes.

Conclusions. *In conclusion, the article offers a scientific perspective on the legal history of Ukraine, shedding light on the origin and evolution of laws related to the desecration of graves and bodies of the dead. This emphasizes the importance of understanding the historical context in which laws were created and developed, and provides a valuable basis for further research into the legal history of Ukraine and other states.*

Key words: *criminal law, criminal offense, Ukraine, historical-legal method, grave, mockery, dead body.*

Вступ. Норми про наругу над могилами та з тілами померлих були вперше введені в «Руській Правді», яка слугувала основним джерелом для врегулювання правових, соціальних та економічних відносин у Київській Русі. Цей документ являв собою зібранням правил, які поєднували в собі місцеві звичаї, традиції населення й аспекти візантійського права. Реальне використання цих правил відійшло від чистої візантійської доктрини, але це зіграло ключову роль у розвитку права та спонукало до формування нових правових концепцій.

Стаття ставить за **мету** дослідити еволюцію законодавства на теренах сучасної України з особливою увагою до тих, що стосувалися осквернення могил і тіл померлих.

1. Ранні етапи формування законодавства про наругу над могилами та з тілами померлих

«Руська Правда» згодом додала закони проти таких злочинів, як неповага до мертвих і руйнування хрестів, що мало коріння у візантійському праві. Це було оформлено в статті 9 Статуту князя Володимира, що стосувалася злочинів проти церкви. Вони стосувалися не тільки релігійного аспекта, а й порушення права власності.

У згаданій нормі не конкретизовано, що саме вважається діями «опоганення мертвих» і «порушення хрестів», тому важко надати точний кримінально-правовий опис цих дій. Схоже, така неоднозначність виникла тому, що «Руська Правда» була першою спробою узагальнити й систематизувати наявні звичаї, охоплюючи різноманітні аспекти права того часу, і не всі злочини були детально роз'яснені. На думку ще дореволюційних вчених-правників, під людьми, які «опоганювали мертвих і руйнували хрести», напевно, мали на увазі тих, хто забирав одягу або інші речі з тіл померлих та нищив або пошкоджував хрести на могилах (Грушевський, 1993: 372).

У ХХ столітті на території Київської Русі злочин вважався дією, що завдає шкоди іншій особі як у фізичному, так і в матеріальному чи моральному аспектах. Згодом, у XI–XIII століттях, розуміння злочину розширилося, передбачаючи не лише пряму шкоду людині, але й порушення законів, атаки на духовну чи князівську владу, а також дії, що порушували громадський порядок. У ті часи злочини називали «образами» чи «гріхами» і на їх визначення впливали як законодавчі акти князів, так і християнські норми (Кудін, 2000: 105).

Після втрати Київською Руссю політичної незалежності українські землі ввійшли до складу Литовського князівства, основним законодавчим актом якого був Литовський Статут у редакціях 1529, 1566, 1588 років (Статути Великого князівства Литовського, 2002: 3).

Протягом кількох століть Литовський Статут був основним збірником права в Україні, навіть у тій частині, яка була приєднана до Польщі. Був головним джерелом українського права на Гетьманській Україні і становив основне джерело кодексу «Права, по которым судится Малороссийский народ». На Правобережній Україні Литовський Статут діяв аж до скасування указом царя Миколи Першого 25 червня 1840 року. Деякі законоположення Литовського Статуту були внесені до збірника законів Російської імперії і зберегли законну силу в Чернігівській і Полтавській губерніях аж до 1917 року (Статути Великого князівства Литовського, 2002: 3).

Усі три редакції Литовського Статуту були написані тодішньою «руською» канцелярською мовою, що була сумішшю церковно-слов'янської, української та білоруської мов. Дві перші редакції з'явилися в рукописній формі, а третя – надрукована у Вільні (Енциклопедія Українознавства, 1962: 1303).

Тут треба зазначити, що стаття, яка б передбачала покарання за грабіж мертвих тіл, прямо не була закріплена в зазначеному вище джерелі права, проте існувала норма, згідно з якою накладалися санкції на осіб, які вчинили церковну крадіжку. Для з'ясування обставин, що стосуються питання, чи вважався грабіж тіл померлих і місць їхнього поховання таким діянням, вважаємо за потрібне проаналізувати статті, що регулюють відповідальність за вчинення такого злочину, які містяться в нормативних актах, які пішли від Литовських статутів.

Відображення позиції щодо осквернення могил у Польско-Литовському князівстві знайшла, зокрема, у Статуті Казімежа III від 25 квітня 1367 року щодо євреїв Львова та руських земель, який багато в чому повторює каліський привілей Болеслава Побожного від 16 серпня 1264 року (Inwentarz Voluminow Legum, 1860: 623–624), було зазначено: «Хто оскверняє кладовища чи єврейські могили, juxta consuetudinem terrae (за звичаєм землі) має бути покараний, а його речі мають бути конфісковані» (Привілеї національних громад міста Львова, 2000: 383).

Звільнення від польсько-шляхетського панування українських земель і подальший розвиток феодальних відносин вимагали значних змін в українському законодавстві, зокрема його систематизації та кодифікації з урахуванням інтересів козацької верхівки. Козацька старшина прагнула легалізувати свої привілеї, включно з правом на кріпацтво своїх селян і підконтрольного козацтва. Царська влада, погоджуючись на створення кодифікованого українського права, мала на меті його гармонізацію з російським законодавством, що відстоювало інтереси правлячого класу. Це було відображено

в царському указі від 28 серпня (9 вересня) 1728 року, який став відомим як «Рішучі пункти гетьману Данилу Апостолу» (Рігельман, 1994: 623–634). Із числа козацької старшини була утворена спеціальна кодифікаційна комісія, яка в 1743 р. закінчила роботу над проектом збірника законів, що одержав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ» (Права, по которим судиться малоросійський народ, 1879).

Глава XXIV цього нормативного акта присвячена злочинам злодійства та карам на злодіїв. Значну частину матеріалу Комісія запозичила з Литовського Статуту, який, з погляду змісту, ближче стояв до українського життя й побуту, але мало запозичено також і з німецького права. Як і в попередніх главах Кодексу, українське звичаєве право карне, особливо розвинене практикою народних, копних судів, за кодифікації основних джерел слугувало для Комісії матеріалом, що зв'язував, поширював, пояснював і пристосовував основні джерела до живих потреб українського життя й побуту (Яковлів, 1949: 104).

В арт. 22 вміщено правила щодо злочину святокрадства й обкрадання мертвих у могилах, запозичені з «Хелмінського Права» Кушевича (кн. 5, розд. 63), причому Комісія замінила встановлену «Хелмінським Правом» Кушевича кару – биття у пренгіра – карою на горло (Яковлів, 1949: 105).

Починаючи з 1687 року для Лівобережної України розпочався новий історичний період, який інколи називають московським періодом її існування (1687–1764 рр.) (Кузьминець, 2000: 91).

У 1845 році після проведення глобальної систематизації імперського законодавства було видано Уложення про покарання кримінальні та виправні, яке містило норми, що регулювали загальні питання кримінального права, а також встановлювали відповідальність за вчинення конкретних злочинів.

Автори цього документа визначили кримінальні покарання для осіб, які вчинили свято-татство, розкопування могил і грабїж мертвих тіл (статті 256–257 Уложення про покарання кримінальні та виправні). У статті 256 Уложення зазначено, що за розкопування могили з метою грабежу тіла або осквернення похованого винні засуджуються до втрати всіх прав стану та заслання на каторжні роботи на термін від десяти до дванадцяти років. Але якщо могила була розкопана не для грабежу і не для осквернення, а для деяких забобонних дій, то винні, після втрати всіх прав стану, засилаються на поселення. Якщо ж буде доведено, що розкопування могили було зроблено без будь-яких злих намірів, а через дурощі або в нетверезому стані, то винний засуджується до ув'язнення у виправному домі на термін від шести місяців до одного року.

У Кримінальному уложенні, прийнятому 22 березня 1903 р., також були відображені норми, що передбачали санкції за деякі діяння, пов'язані з оскверненням тіл померлих і місць їх поховань. Так, у розділі II «Про порушення постанов, що охороняють віру», у статті 79 зазначено, що винна особа в крадіжці або в оскверненні дією померлого, похо-

ваного чи не похованого, карається: ув'язненням у виправному домі на термін не більше ніж три роки. Якщо при цьому винний вчинив над померлим дію, що ображає моральність, то він карається ув'язненням у виправному домі на термін не менше ніж три роки. Якщо ж зазначені в цій статті діяння вчинені через забобони, безрозсудство, невігластво або у стані сп'яніння, то винний карається ув'язненням у тюрмі на термін не більше ніж шість місяців.

Об'єктивна сторона вищезазначеної статті передбачала вчинення крадіжки або осквернення дією померлого. Що стосується крадіжки самого трупа, похованого чи непохованого, то таке діяння не вписувалося в загальне визначення крадіжки власності, але водночас не могло залишитися безкарним, оскільки таке діяння торкається не лише інтересів сім'ї, родичів і друзів покійного, але й (особливо в випадках, коли крадіжка була вчинена з місця поховання з розкопуванням могили) порушує суспільні інтереси, захист спокою померлих, чим повністю виправдані кримінальні покарання за осквернення померлого, і тому таке діяння внесено до статті 79 Кримінального уложення 1903 р.

2. Еволюція законодавства про наругу над могилами та з тілами померлих протягом ХХ століття

Після повалення самодержавства в 1917 р. проблема кримінальних посягань на тіла померлих і місця їх поховань не знайшла свого відображення у кримінально-правових нормах радянської держави. На нашу думку, це пов'язано з новою політикою соціалістичної держави. Повага до померлих, шанування гробів предків, священні обряди над їхніми тілами завжди були асоційовані з релігійними та моральними принципами християн. Після соціалістичної революції, яка відбулася в державі, активно пропагувалася ідея відокремлення держави від церкви. Унаслідок цього багато церков, кладовищ, культових предметів і цінностей були піддані руйнуванню та знищенню.

Лише після 1953 р. виникла потреба в масштабному оновленні загальносоюзного кримінального законодавства. Верховна Рада СРСР ухвалила Закон «Про затвердження Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» 25 грудня 1958 р., після чого всі союзні республіки СРСР протягом 1959–1961 років прийняли і ввели в дію відповідні кримінальні кодекси. Також на основі цього Закону 28 грудня 1960 р. було прийнято Кримінальний кодекс Української РСР, який набрав чинності з 1 квітня 1961 р. Важливо відзначити, що цей кодекс був результатом законотворчої роботи українського законодавця (Кримінальний кодекс Української РСР, 1961). І в цьому нормативно-правовому акті, у розділі X Особливої частини КК УРСР 1960 р., присвяченому злочинам проти громадської безпеки, громадського порядку та здоров'я населення (Кримінальний кодекс Української РСР, 1960), у ст. 212 КК УРСР 1960 р. «Глум над могилою» передбачалася відповідальність за глум над могилою, а так само викрадення предметів, що є в могилі чи на могилі (Кримінальний кодекс Української РСР, 1960).

Протягом більш як 40-річного періоду існування Кримінальний кодекс УРСР, прийнятий 28 грудня 1960 року, був суттєво змінений. До нього було внесено понад сто нових статей, значну частину було піддано різним коректуванням і доповненням. Виходячи із цього, Верховна Рада України в 1992 р. прийняла рішення про підготовку проекту нового Кримінального кодексу України (Сташис, 2003: 613).

Висновки. Кримінально-правові норми про наругу над могилою, уперше представлені в «Руській Правді», були сумішшю місцевих звичаїв, традицій і аспектів візантійського права. Згодом розуміння злочину розширилося й охоплювало не лише пряме заподіяння шкоди людині, а й порушення законів, посягання на духовну чи князівську владу, дії, що порушували громадський порядок. Очевидний є вплив на ці закони Литовського статуту та Кримінального кодексу УРСР. Аналіз відповідного законодавства підкреслює складність і динамізм правових систем, демонструючи, як вони адаптуються та розвиваються у відповідь на зміну суспільних норм і цінностей. Закони про наругу над могилою та тілом померлого не були статичними, а формувалися різними факторами, включно з культурними традиціями, політичною динамікою та суспільними змінами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / ред. П. С. Сохань та ін. 2-ге вид. Київ : Наук. думка, 1991–1998. Т. 3: До року 1340. 1993. 592 с.
2. Кудін С. В. Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі. *Право України*. 2000. № 7. С. 101–105.
3. Статути Великого князівства Литовського: у 3 томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. 464 с.
4. Енциклопедія Українознавства: в 10 т. / Глобенко М. та ін. ; гол. ред. В. Кубійович. Париж, Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. Т. 4. 1962. 1205–1600 с.
5. Inwentarz Voluminow Legum. Część I : Do tomów I–VI. Petersburg, 1860. 624, IX s.
6. Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / упор. М. Капраль. Львів, 2000. 576 с.
7. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. Київ : Либідь, 1994. 768 с.
8. Права, по котрым судится малоросійський народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением: Из трех книг, а именно: Статута Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского. Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. 844 с.

9. Яковлів А. Український кодекс 1743 року «Права, по котрымь судится малоросійській народь». Мюнхен : Кооперативне видавництво «Заграда», 1949. 210 с.

10. Кузьминець О. А., Калиновський В. С., Дігтяр П. А. Історія держави і права України : навч. посіб. / ред.: Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Україна, 2000. 428 с.

11. Кримінальний кодекс Української РСР / Редактори-упорядники В. В. Меленевський, С. С. Яценко. Державне видавництво політичної літератури УРСР. Київ, 1961. 210 с.

12. Кримінальний кодекс Української РСР : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#o705> (дата звернення: 08.03.2024).

13. Сташис В. В. Основні новели нового Кримінального кодексу України. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2–3 (33-34). С. 612–626.

REFERENCES:

1. Hrushevskiy, M.S. (1993). *History of Ukraine-Rus*. P.S. Sohan (ed.). (Vol. 3. Until the year 1340). Kyiv: Nauk. opinion.
2. Kudin, S.V. (2000). The concept of crime in the criminal law of Kyivan Rus. *Law of Ukraine*. (7), 101–105.
3. Kivalov, S., Muzychenko P., Pankov A. (Ed.). (2002). *Statutes of the Grand Duchy of Lithuania*: in 3 volumes. Volume I. Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529. Odesa: Legal literature.
4. Globenko, M. et al. (1962). *Encyclopedia of Ukrainian Studies*: in 10 volumes. Kubyovych, V. (ed.). Paris; New York: Young Life.
5. Inwentarz Voluminow Legum. (1860). Part I: Do tomów I–VI. Petersburg.
6. Capral, M. (ed.). (2000). *Privileges of national communities of the city of Lviv (XIV–XVIII centuries)*. Lviv.
7. Rigelman, O.I. (1994). *Chronicle of Little Russia and its people and Cossacks in general*. Kyiv: Lybid.
8. Kystiakovsky, A.F. (ed.). (1879). The rights by which the people of Little Russia are judged by the decree of the Supreme All-Holy, Most Powerful Grand Empress Elizabeth Petrovna, Sovereign of All Russia, Her Imperial Majesty: From three books, namely: Status of Lithuania, Zertsal Saxon and two rights attached to that volume, also from books Order, translated from the Polish and Latin languages into the Russian dialect into a single book, compiled in the city of Glukhove. Kyiv: Universitetskaya tipografiya I.I. Zavadsky.
9. Yakovliv, A. (1949). *Ukrainian Code of 1743 “Rights by which the Little Russian people are judged”*. Munich: Cooperative publishing house “Zagrada”.
10. Kuzmynets, O.A., Kalynovskyi, V.S., Digtyar, P.A. (2000). *History of the state and law of Ukraine*. Kondratiev Ya.Yu. (ed.). Kyiv: Ukraine.
11. Melenevskiy, V.V., Yatsenko, S.S. (ed.). (1961). *Criminal Code of the Ukrainian SSR / Compilers State publishing house of political literature of the Ukrainian SSR*, Kyiv.
12. *Criminal Code of the Ukrainian SSR (Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic)*. (1960). Retrieved April 03, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#o705>.
13. Stashis, V.V. (2003). The main novels of the new Criminal Code of Ukraine. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. (2–3), 612–626.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2024
The article was received 18 April 2024

УДК 002.1(0.067)-027.563:343.533
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-3>

КОМЕРЦІЙНО ЦІННА ІНФОРМАЦІЯ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ

Василяка Олеся Костянтинівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін
Миколаївського навчально-наукового інституту права
«Одеської юридичної академії»
Vok1321@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1280-2743

Стаття має на меті з'ясування характеристик та основної сутності комерційної таємниці, визначаючи її ключові особливості, які дають змогу відрізнити її від інших видів інформації з обмеженим доступом, таких як державна таємниця. Важливими аспектами комерційної таємниці є: її реальна або потенційна цінність, унікальність інформації, яка пов'язана з діяльністю компанії та надає економічні й конкурентні переваги власнику; конфіденційність і обмежений доступ до такої інформації; а також заходи, які вживаються керівництвом для запобігання несанкціонованому доступу до комерційної таємниці.

***Результати.** У національному законодавстві відсутній єдиний законодавчий акт, який би чітко визначав і систематизував інформацію, що вважається конфіденційною. Автор пропонує власне визначення цієї категорії як виду конфіденційної інформації та форми інформації з обмеженим доступом, яка може бути технічної, організаційної, комерційної, виробничої чи іншої природи, пов'язаної з діяльністю компанії, та має реальну або потенційну вартість через її невідомість третім особам, що надає власнику економічні переваги та конкурентну перевагу. Така інформація підпадає під спеціальний правовий режим, який обмежує доступ до неї та її використання, запобігаючи несанкціонованому доступу. Склад та обсяг комерційної таємниці, а також порядок її захисту встановлюються керівництвом компанії, установи чи організації.*

***Висновки.** Пропонуємо розуміти комерційну таємницю як особливий різновид конфіденційної інформації, доступ до якої обмежений і яка може бути технічною, управлінською, торговельною, виробничою або будь-якою іншою, пов'язаною з діяльністю компанії чи організації. Така інформація містить реальну чи можливу комерційну цінність, оскільки є невідомою для сторонніх, що дає її власнику економічні переваги та зміцнює його позиції на ринку. Інформація, яка утворює комерційну таємницю, захищена спеціальними правовими механізмами, які перешкоджають неавторизованому доступу до неї. Які дані входять до складу комерційної таємниці та яким чином вони захищаються, визначається керівництвом фірми, установи чи організації.*

***Ключові слова:** кримінальне право, кримінальне правопорушення, обмежений доступ, конфіденційна інформація, комерційна таємниця, банківська таємниця.*

RESTRICTED COMMERCIALLY VALUABLE INFORMATION: CRIMINAL PRIVACY ACTIONS

Vasylyaka Olesya Kostiantynivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department of Criminal Law and other criminal law disciplines
Mykolaiv Educational and Scientific Institute of Law "Odesa Law Academy"
Vok1321@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1280-2743

*The **article aims** to clarify the characteristics and the main essence of a commercial secret, defining its key features that allow us to distinguish it from other types of information with limited access, such as state secrets. Important aspects of a commercial secret are: its real or potential value, the uniqueness of information that is related to the company's activities and provides economic advantages and competitive advantages to the owner; confidentiality and limited access to such information; and measures taken by management to prevent unauthorized access to trade secrets.*

***The results.** There is no single legislative act in the national legislation that would clearly define and systematize the information that is considered confidential. The author offers his own definition of this category as a type of confidential information and a form of information with limited access, which can be of a technical, organizational, commercial, industrial or other nature, related to the company's activities and has a real or potential value due to its anonymity to third parties, which provides the owner with economic*

advantages and competitive advantage. Such information is subject to a special legal regime that restricts access to it and its use, preventing unauthorized access. The composition and scope of the commercial secret, as well as the procedure for its protection, are established by the management of the company, institution or organization.

Conclusions. *We suggest understanding a trade secret as a special kind of confidential information, access to which is limited and which can be technical, managerial, commercial, industrial or any other related to the activities of a company or organization. Such information contains real or possible commercial value, as it is unknown to outsiders, which gives its owner economic advantages and strengthens his position in the market. Information constituting a commercial secret is protected by special legal mechanisms that prevent unauthorized access to it. What data is part of a commercial secret and how it is protected is determined by the management of the company, institution or organization.*

Key words: *criminal law, criminal offense, restricted access, confidential information, commercial secrecy, banking secrecy.*

Вступ. Наразі в законодавстві України відсутній уніфікований законодавчий документ, що б класифікував і встановлював категорії інформації, яка вважається конфіденційною. Питання, що стосуються обмеження доступу та поширення інформації конфіденційного характеру, на цей час регламентуються через різні норми Основного Закону держави, а також через законодавство різних галузей і правових інститутів.

Стаття ставить за **мету** дослідити головну суть і важливі характеристики комерційної таємниці, а також визначити, чим вона відрізняється від інших видів інформації, до якої існують доступні обмеження, таких як, наприклад, державна таємниця.

1. Конфіденційна інформація як предмет кримінального правопорушення

Термін «конфіденційна інформація» в контексті інформації, що належить державним органам, визначається через спеціальні інструкції, затверджені урядом. Зокрема, існувала Інструкція, яка регламентувала процес обліку, зберігання та використання матеріалів, що містять інформацію конфіденційного характеру і є державною власністю. Для визначення, яка інформація підпадає під категорію «конфіденційна», створюються експертні комісії, які розробляють відповідні переліки на основі заздалегідь встановлених критеріїв. Ці переліки після розробки підлягають затвердженню відповідними міністерствами й іншими центральними органами виконавчої влади, а також місцевими державними адміністраціями (Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, 1998).

Інформація, яка класифікувалася як конфіденційна, мала відповідати певним вимогам. Вона повинна бути створена за кошти державного бюджету або перебувати у володінні, користуванні чи розпорядженні державних організацій. Також вона має використовуватися для забезпечення національних інтересів України і не повинна входити до категорії державної таємниці. Важливо, що розголошення такої інформації може призвести до негативних наслідків у соціальній сфері та загрози державній безпеці, а також порушення конституційних прав громадян (Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, 1998).

Термін «конфіденційна інформація» має різні визначення в українському законодавстві та міжнародних документах, залежно від кон-

тексту та сфери застосування. Міністерство фінансів України, наприклад, використовує цей термін для позначення інформації з обмеженим доступом, яка має гриф «Для службового користування». Це означає, що така інформація має певні обмеження на розповсюдження та доступ до неї дозволений лише визначеним особам (Про затвердження Положення про роботу із засобами обчислювальної техніки та про доступ до інформаційних ресурсів, 2003).

У Законі України «Про державну статистику» конфіденційна інформація розглядається як статистичні дані, які належать до інформації з обмеженим доступом і можуть поширюватися лише за згодою особи, яка володіє цією інформацією, та відповідно до умов, погоджених з нею (Про державну статистику, 1992).

У міжнародних угодах, де Україна є стороною, також зустрічаються різні визначення конфіденційної інформації. В одних документах вона може бути визначена як інформація, що належить окремим особам і розповсюджується за їхніми умовами, в інших – як інформація про особу, доступ до якої обмежений, крім випадків, коли таке обмеження встановлено законом (Про затвердження Вимог до документів, 2008). Ці різноманітні підходи до визначення конфіденційної інформації є важливими для дослідження, оскільки вони відображають різні аспекти захисту інформації та різні правові режими, які регулюють доступ до неї та її розповсюдження (Про інформацію, 1992).

У науковому середовищі України існують різні погляди щодо того, що таке конфіденційна інформація і хто може бути її власником. Деякі дослідники стверджують, що держава та її органи не можуть володіти конфіденційною інформацією, оскільки це суперечить самій природі конфіденційності (Дніпров, Замніус, 2004). Інші науковці закликають до чіткого законодавчого визначення, які саме дані можуть бути класифіковані як конфіденційні, щоб уникнути правової невизначеності (Захаров, 2002; Демкова, 2004: 150).

У контексті господарської діяльності до конфіденційної інформації відносять також комерційні секрети, або «ноу-хау», як це визначено в Законі України «Про інвестиційну діяльність». Це означає, що певні знання та навички, які мають комерційну цінність і не є загальновідомими, можуть бути захищені як конфіденційна інформація (Про інвестиційну діяльність, 1991). Крім того, українське

законодавство визначає інші види конфіденційної інформації. Наприклад, інформація, яку потерпілий або його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, захищена від розголошення згідно з Кримінальним кодексом України (ст. 189 КК України) (Кримінальний кодекс України, 2001). Також інформація, яка зберігається в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах, має свій рівень захисту від несанкціонованого доступу (ч. 2 ст. 4 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах») (Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах, 1994).

2. Відмежування комерційної таємниці від іншої інформації з обмеженим доступом

У науковому середовищі існують різні підходи до розуміння комерційної таємниці. Деякі дослідники, як наприклад Я. П. Ващук, відносять комерційну таємницю до категорії конфіденційної інформації (Ващук, 2012), тоді як інші, зокрема М. Чепелюк, розглядають її як таємну інформацію (Чепелюк, 2003). Це відображає різноманітність поглядів на характер і статус інформації, яка використовується в комерційній діяльності.

Разом із цим законодавство України встановлює певні рамки для визначення того, що може бути класифіковано як комерційна таємниця. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України визначено, що не можуть бути комерційною таємницею такі види інформації, як установчі документи компанії, державна звітність, дані про оплату податків та інші обов'язкові платежі, інформація про заробітну плату та чисельність працівників, документи про сплату податків, інформація про екологічні порушення та здоров'я людей, документи про платоспроможність, а також відомості про участь посадових осіб у різних формах підприємницької діяльності. Також до відкритої інформації належать дані, які згідно із чинним законодавством мають бути оголошені публічно. Це вказує на те, що певна інформація, яка має значення для суспільства та держави, не може бути прихованою під виглядом комерційної таємниці, і її повинно бути розкрито відповідно до законодавчих вимог (Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці, 1993).

А. Г. Дідук вважає, що комерційна таємниця має такі характеристики: секретність, яка передбачає, що інформація не є загальновідомою та доступ до неї обмежений; комерційну цінність, яка означає, що інформація може бути використана для отримання прибутку; і необхідність вживання заходів для збереження її секретності. Ці вимоги узгоджуються з міжнародними нормами, зокрема з Угодою TRIPS та Модельним положенням про захист від недобросовісної конкуренції (Дідук, 2008: 12).

Л. Д. Топалова підтримує цю позицію, підкреслюючи, що визнання інформації як комерційної таємниці вимагає визначення її юридично значущих ознак, таких як комерційна цінність, конфіденційність, незагальновідомість, а також наявність ефективних захо-

дів для збереження конфіденційності. Вона також виокремлює три види заходів для збереження конфіденційності: правові, організаційні та технічні – і наголошує на важливості їх адекватності й ефективності відповідно до практики в певній сфері господарювання (Топалова, 2006: 9).

Завдяки цьому підходу Л. Д. Топалова визначає комерційну таємницю як інформацію, що стосується різних аспектів діяльності підприємства, від виробництва до управління, і яка в разі використання може принести прибуток або конкурентну перевагу, а її невинуватне розголошення може зашкодити інтересам суб'єкта господарювання (Топалова, 2006: 10).

Висновки. Аналізуючи представлені точки зору, можна виділити ключові ознаки, які дають змогу відмежувати комерційну таємницю від іншої інформації з обмеженим доступом, такої як державна таємниця:

- 1) реальна або потенційна цінність інформації – комерційна таємниця містить дані, які можуть бути використані для отримання прибутку або забезпечення конкурентної переваги;
- 2) унікальність інформації – вона пов'язана з певними аспектами діяльності суб'єкта господарювання, що не є загальновідомими і тому можуть надавати економічну вигоду;
- 3) конфіденційність – інформація вважається конфіденційною, якщо її розголошення обмежене й контролюване власником;
- 4) обмеження доступу та використання – доступ до комерційної таємниці має бути строго регламентований, а використання дозволене лише уповноваженим особам;
- 5) заходи збереження – керівник підприємства повинен вживати відповідних правових, організаційних і технічних заходів для запобігання несанкціонованому доступу до інформації.

На основі цих ознак можна сформулювати визначення комерційної таємниці. Це вид конфіденційної інформації і різновид інформації з обмеженим доступом, яка містить технічні, організаційні, комерційні, виробничі й інші дані, пов'язані з діяльністю суб'єкта господарювання. Ця інформація має реальну або потенційну комерційну цінність через свою невідомість третім особам, забезпечує економічну вигоду й конкурентну перевагу власнику та перебуває під спеціальним правовим режимом, який виключає несанкціонований доступ. Склад і обсяг інформації, що становить комерційну таємницю, а також порядок її захисту, визначаються керівником підприємства, установи чи організації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави : постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1998 р. № 1893. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1893-98-%D0%BF#Text>.
2. Про затвердження Положення про роботу із засобами обчислювальної техніки та про доступ до інформаційних ресурсів Міністерства фінансів України : наказ Міністерства

фінансів України від 01 квітня 2003 р. № 248. *Професійна юридична система «Мега-НаУ»*. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0248201-03> (дата звернення: 02.11.2023.)

3. Про державну статистику : Закон України від 17 вересня 1992 р. № 2614-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 43. Ст. 608.

4. Про затвердження Вимог до документів, у яких обґрунтовуються обсяги антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, для отримання листа-підтримки власником джерела викидів, на якому планується реалізація проекту спільного впровадження : наказ Національного агентства екологічних інвестицій України від 25 червня 2008 р. № 32. *Офіційний вісник України*. 2008. № 54. Ст. 1821.

5. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

6. Дніпров О., Замніус В. Конфіденційна Україна. *Прозора політика*. 2004. № 18 (23). *Електронний щотижневик «Прозора політика»*. URL: http://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=prozpol23#_stat3 (дата звернення: 02.11.2023).

7. Захаров Є., Рапп І. Доступ до інформації: починаємо заново? *Критика-Коментарі*. URL: <http://kritiki.net/2002/09/02/dostup-do-informacii-pochinayemo-zanovo-chastina-1> (дата звернення: 02.11.2023).

8. Демкова М. С., Фігель М. В. Інформація як основа інформаційного суспільства: визначення поняття та правове регулювання. *Інформаційне суспільство. Шлях України*. Київ : Фонд «Інформаційне суспільство України», 2004. 422 с.

9. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 646.

10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 02.11.2023).

11. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286.

12. Ващук Я. П. Промислова власність – проблеми захисту. *Патентний повірений України Ващук Ярослав Петрович*. URL: <http://patent.km.ua/ukr/articles/i6> (дата звернення: 02.11.2023).

13. Чепелюк М. Угода про нерозголошення конфіденційної інформації. *Юридичний журнал*. 2003. № 9. С. 90–91.

14. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : постановою Кабінету Міністрів України від 09 серпня 1993 р. № 611. *Зібрання постанов Уряду України*. 1993. № 12. Ст. 269.

15. Дідук А. Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 21 с.

16. Топалова Л. Д. Правовий режим комерційної таємниці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2006. 20 с.

Retrieved February 16, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1893-98-%D0%BF#Text>.

2. On the approval of the Regulations on working with computing equipment and access to the information resources of the Ministry of Finance of Ukraine: (Order of the Ministry of Finance of Ukraine). № 248 (2003). Retrieved February 16, 2024 from: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0248201-03>.

3. On state statistics (Law of Ukraine). № 2614-XII (1992). Retrieved February 16, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-12>.

4. On the approval of Requirements for documents substantiating the volumes of anthropogenic emissions and absorption of greenhouse gases, to obtain a letter of support by the owner of the emission source where the joint implementation project is planned to be realized (Order of the National Environmental Investment Agency of Ukraine) № 32 (2008). Retrieved February 16, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0664-08>.

5. On information (Law of Ukraine). № 2657-XII (1992). Retrieved February 16, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

6. Dniprov, O., Zamnius, V. (2004). Confidential Ukraine. *Transparent Politics*. (23). Retrieved February 16, 2024 from: http://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=prozpol23#_stat3.

7. Zakharov, Y., Rapp, I. (2002). Access to information: starting over? *Critique-Comments*. Retrieved February 16, 2024 from: <http://kritiki.net/2002/09/02/dostup-do-informacii-pochinayemo-zanovo-chastina-1>.

8. Demkova, M.S., Fihel, M.V. (2004). *Information as the basis of the information society: definition of the concept and legal regulation*. Kyiv: "Information Society of Ukraine" Foundation.

9. On investment activity (Law of Ukraine). № 1560-XII (1991). Retrieved February 16, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

10. Criminal Code of Ukraine (Law of Ukraine) № 2341-III (2001). Retrieved February 16, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

11. On the protection of information in information and telecommunication systems (Law of Ukraine). № 80/94-VR (1994). Retrieved February 16, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

12. Vashchuk, Y.P. *Industrial property – problems of protection*. Patent Attorney of Ukraine Yaroslav Petrovich Vashchuk. Retrieved February 16, 2024 from: <http://patent.km.ua/ukr/articles/i6>.

13. Chepelyuk, M. (2003). Agreement on non-disclosure of confidential information. *Legal Journal*. (9), 90–91.

14. On the list of information that does not constitute a trade secret (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine). № 611 (1993). Retrieved February 16, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF#Text>.

15. Diduk, A.G. (2008). *Legal regime of confidential information: civil law aspect* (abstract of the thesis for the scientific degree of Candidate of Legal Sciences). Kharkiv, Ukraine.

16. Topalova, L.D. (2006). Legal regime of a trade secret (abstract of the thesis for the scientific degree of Candidate of Legal Sciences) Donetsk, Ukraine.

REFERENCES:

1. On the approval of the Instruction on the procedure for accounting, storage and use of documents, files, publications, and other material carriers of information containing confidential information that is the property of the state (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine). № 1893 (1998).

Стаття надійшла до редакції 18.04.2024
The article was received 18 April 2024

УДК 316.642.3-029:2]:343.4
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-4>

РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕКОНАННЯ, ЯК ПІДСТАВА ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН (КРИМІНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Смірнова Ірина Сергіївна,
аспірантка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
smadvokat@ukr.net
orcid.org/0009-0001-0299-9271

Мета. Питання кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян було предметом дослідження багатьох українських науковців. Причому наявні два дисертаційні дослідження на заявлену тему: авторів В. М. Панькевича «Кримінально-правова характеристика порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії» та В. В. Курафєєва «Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК України: аналіз складу злочину)». Проте питання особливостей кримінальної відповідальності за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також за пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками релігійних переконань у контексті законодавства країн – членів ЄС, практики ЄСПЛ є досі недостатньо дослідженим і фрагментарним, тому залишається актуальним. Крім того, в умовах широкомасштабних військових дій на території України питання кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян набуло не аби якого значення. Тому метою цієї статті є дослідити питання кримінальної відповідальності за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також за пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками релігійних переконань у контексті тенденцій судової практики національних судів, практики ЄСПЛ та частково охопити порівняльний аспект кримінального законодавства, в межах заявленої теми, країн – членів ЄС та України.

Методи. Для досягнення поставленої мети дослідження автором було застосовано такі методи. Для з'ясування змісту та поняття: образи почуттів, прямого та непрямого обмеження прав, встановлення прямих і непрямих привілеїв було застосовано діалектичний метод; для з'ясування законодавчих приписів – юридичний метод; для порівняння судової практики та законодавства ЄС з національним законодавством – порівняльний метод.

Результати. Із цією метою було досліджено поняття релігійних переконань, форми образ почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, мотиви вчинення кримінального правопорушення, проаналізовано практику судів України щодо притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 161 КК України за ознакою «релігійні переконання», практику ЄСПЛ щодо посягання свободи мати релігійні переконання.

Висновки. Автор дійшов висновку, що національні суди містять достатньо велику практику притягнення до кримінальної відповідальності за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями. Проте така судова практика притягнення до кримінальної відповідальності за пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками релігійних переконань відсутня, що не свідчить про відсутність порушень у цьому контексті. Крім того, підкреслено важливість встановлення мотиву вчинення кримінального правопорушення, оскільки зазначене допоможе правильно кваліфікувати правопорушення.

Ключові слова: рівність, дискримінація, кримінальне покарання, порушення рівноправності громадян, релігійні переконання, привілеї.

RELIGIOUS BELIEFS AS A GROUND FOR VIOLATION OF EQUALITY OF CITIZENS (CRIMINAL ASPECT)

Smirnova Iryna Serhiivna,
Postgraduate Student at the Faculty of Criminal Law and Procedure
Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law
smadvokat@ukr.net
orcid.org/0009-0001-0299-9271

Purpose. The issue of criminal liability for violation of equality of citizens has been the subject of research by many Ukrainian scholars. There are two dissertation studies on the stated topic: by V. Pankevych, "Criminal and legal characteristics of violation of equality of citizens depending on their race, nationality or attitude to religion"; by V. Kurafeev, "Criminal liability for violation of equality of citizens depending

on their race, nationality, religious beliefs, disability and other grounds (Article 161 of the Criminal Code of Ukraine: analysis of the elements of the crime)". However, the issue of peculiarities of criminal liability for insulting the feelings of citizens in connection with their religious beliefs, as well as for direct or indirect restriction of rights or establishment of direct or indirect privileges of citizens on the basis of religious beliefs in the context of the legislation of the EU member states and the practice of the ECtHR is still insufficiently researched and fragmented, and therefore remains relevant. In addition, in the context of large-scale military operations on the territory of Ukraine, the issue of criminal liability for violation of the equality of citizens has become of great importance. Therefore, the purpose of this article is to investigate the issue of criminal liability for insulting the feelings of citizens in connection with their religious beliefs, as well as for direct or indirect restriction of rights or establishment of direct or indirect privileges of citizens on the basis of religious beliefs in the context of trends in the case law of national courts, the practice of the ECHR and partially to cover the comparative aspect of criminal law, within the scope of the stated topic, of the EU Member States and Ukraine.

Methods. To achieve the research objective, the author used the following methods. The author used the dialectical method to clarify the content and concepts of: insult to feelings, direct and indirect restriction of rights, establishment of direct and indirect privileges; the legal method to clarify the legislative provisions; and the comparative method to compare case law and EU legislation with national legislation.

Results. For this purpose, the author examined the concept of religious beliefs, forms of offence to the feelings of citizens in connection with their religious beliefs, motives for committing a criminal offence, analysed the practice of Ukrainian courts on bringing to criminal liability under Part 1 of Article 161 of the Criminal Code of Ukraine on the grounds of "religious beliefs", and the practice of the ECHR on infringement of the freedom to hold religious beliefs.

Conclusions. The author concludes that national courts have a fairly extensive practice of criminal liability for insulting the feelings of citizens in connection with their religious beliefs. However, there is no such judicial practice of criminal liability for direct or indirect restriction of rights or establishment of direct or indirect privileges of citizens on the basis of religious beliefs, which does not indicate the absence of violations in this context. In addition, the author emphasises the importance of establishing the motive for committing a criminal offence, as this will help to correctly qualify the offence.

Key words: equality, discrimination, criminal punishment, violating the equality of citizens, religious beliefs, privileges.

Вступ. Згідно з інформацією, яка міститься у «Звіті про мережу релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2024 (за інформацією обласних, Київської міської державних (військових) адміністрацій)», усього в Україні налічується 35 778 релігійних об'єднань і незалежних релігійних організацій (Звіт, 2024). Зазначене підкреслює, що питання релігії, наявності в особи певних релігійних переконань, приналежності до певної релігійної спільноти або, навпаки, відсутності жодних релігійних поглядів – усе це становить важливу частину життя людини, у тому числі її взаємодію в соціумі.

Так, у справі *Ivanova v. Bulgaria* (52435/99), Суд укротер звернув увагу на те, що свобода думки, совісті та релігії є однією з основ «демократичного суспільства» в розумінні Конвенції (див. рішення у справі «Коккінакіс проти Греції» (*Kokkinakis v. Greece*) від 25 травня 1993 року, серія А № 260-А, с. 17, § 31) (Рішення, 1993).

Під релігійними переконаннями (наявністю певних поглядів) можна розуміти приналежність або неприналежність (асоціацію себе) людини до певної релігії. Наявність або відсутність в особи релігійних переконань може стати причиною дискримінації, тобто нерівного до неї ставлення, нерівного трактування. Важливо відмітити, що причиною дискримінації в такому аспекті може бути не тільки наявність у людини певних релігійних переконань, але і приналежність такої особи до групи, наприклад сім'ї з певними релігійними переконаннями.

Прикладом може бути стаття 352 Кримінального кодексу Чеської Республіки, у якій

передбачено відповідальність, крім іншого, за насильство щодо групи громадян або окремої особи або погрози їм смертю, тілесними ушкодженнями або заподіянням шкоди у великих розмірах через їхню дійсну або передбачувану расу, приналежність до етнічної групи, національність, політичні переконання, релігію або через те, що вони є дійсними або передбачуваними атеїстами. Тобто окремо виділено таку ознаку, як «передбачувану приналежність до певної групи» (Кодекс, 2009).

Важливість такого права особи мати певні релігійні переконання та необхідність гарантувати й забезпечити можливість реалізувати таке право підтверджується врегулюванням цього питання на рівні міжнародного законодавства. Як приклад, можна навести Європейську конвенцію з прав людини, де в статті 9 закріплено: «Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як приватно, так і публічно. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» (Конвенція, 1950).

Зі свого боку, держава має заохочувати й розвивати загальну повагу до додержання

прав людини й основоположних свобод для кожного, у тому числі без розрізнення за ознакою релігійних переконань. Особливо актуальним це питання стало на фоні широкомасштабних військових дій на території України, оскільки питання релігії, релігійних переконань може бути рушійною силою для маніпуляцій і призводити до конфліктів у суспільстві, серйозних порушень прав людини.

На рівні національного законодавства також містяться норми, спрямовані на захист релігійних переконань людини. Так, у статті 24 Конституції України зазначено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ВРУ, 1996).

Важливою є норма права, закріплена в статті 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», а саме: «Громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується. Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом» (ВРУ, 1991).

Так, держава повинна мати певні позитивні зобов'язання, які можуть передбачати вжиття заходів, спрямованих на дотримання свободи релігії навіть у стосунках індивідів між собою. На цьому було наголошено в справі *Teresa Dubowska, Tomasz Skup v. Poland* (33490/96, 34055/96), оскільки подібні заходи за певних обставин можуть бути правовим засобом для уникнення того, щоб особі у відправленні її культу перешкоджала діяльність інших осіб (Рішення, 1996).

З метою забезпечення та захисту права особи мати певні релігійні переконання Кримінальним кодексом України (далі – КК України) у статті 161 передбачено кримінальну відповідальність, крім іншого, за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також за пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками релігійних та інших переконань (ВРУ, 2001).

1. Образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями

Так, під образою почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями можна розуміти: висловлювання презирства до будь-якого віросповідання, релігійної громади, конфесії, релігійної течії; зневажливе ставлення до певної релігії, релігійної течії, релігійних обрядів; умисні образи, приниження людини у зв'язку з її релігійними переконаннями; висміювання, умисне приниження

релігійних поглядів, релігійних символів, ритуалів; глум над місцями богослужіння, релігійних зібрань, місцями поклоніння, паломництва. Тобто образа – це несправедливе завдання іншій особі смутку, болю, приниження.

З аналізу судових рішень, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень, вбачається, що практика притягнення до кримінальної відповідальності за образою почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями є доволі обширною. Крім того, кількість справ за зазначеною кваліфікацією з початком повномасштабних військових дій на території України тяжіє до збільшення.

Прикладом притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 161 КК України за умисні дії обвинуваченого, поєднані з насильством, які були спрямовані саме на образу почуттів потерпілого у зв'язку з його релігійними переконаннями є вирок Димитровського міського суду Донецької області від 14.03.2014 у справі № 1-кп/226/2/2014. З обставин зазначеної справи вбачається, що обвинувачений, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, у зв'язку з тим, що потерпілий прийняв християнську віру, зрікся віри ісламу та став членом релігійної християнської течії «Свідки Іегови», почав пред'являти потерпілому претензії щодо його віросповідання, з метою образи почуттів потерпілого у зв'язку з його релігійними переконаннями обвинувачений став висловлюватися на адресу потерпілого нецензурною лайкою, погрожуючи фізичною розправою. Продовжуючи свої протиправні дії, спрямовані на приниження почуттів потерпілого у зв'язку з його релігійними переконаннями, обвинувачений став бити потерпілого, завдавши останньому легкі тілесні ушкодження. У цій справі суд встановив, що умисні дії обвинуваченого, поєднані з насильством, були спрямовані саме на образу почуттів потерпілого у зв'язку з його релігійними переконаннями. З погроз та образ обвинуваченого на адресу потерпілого випливає, що мотивом його дій було бажання покарати потерпілого за його релігійні переконання, через факт того, що той зрікся віри ісламу і прийняв християнське віросповідання. Крім того, суд дійшов висновку, що відсутність конфліктів між обвинуваченим та особами, які сповідують іншу віру і не є мусульманами, не виключає відповідальність у випадку неправомірної поведінки обвинуваченого стосовно потерпілого і не можуть бути підставою для висновків щодо наявності в діях обвинуваченого складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 125 КК України. Як наслідок, обвинуваченого в цій справі було визнано винним за ч. 2 ст. 161 КК України (Вирок, 2014).

Вироки Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 08.07.2014, справа № 1-кп/703/188/14 (Вирок, 2014), від 27.04.2015, справа № 703/2915/14-к (Вирок 2015), Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 15.11.2019 (Вирок, 2019), Лисянського районного суду Черкаської області від 07.04.2016, справа № 700/4208/15-к (Вирок, 2016), Франківського

районного суду м. Львова від 04.06.2015, справа № 465/4967/14-к (Вирок, 2015), стосувалися осіб, які здійснювали релігійну діяльність із поширення вірувань і розповсюдження літератури релігійного змісту, є членами релігійної організації «Свідки Єгови», до яких обвинуваченими з метою образи почуттів указаних громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями та перешкодження їх релігійній діяльності з боку обвинувачених були застосовані образливі вислови, фізичне насильство, пошкодження релігійної літератури, перешкодження проповідування. Суди дійшли висновків, що обвинуваченими було обмежено потерпілих у свободі віросповідання та здійснено образу почуттів у зв'язку з їх релігійними переконаннями.

У деяких справах сторона захисту намагалася спростувати пред'явлене обвинувачення, наполягаючи, що обвинувачений не мав релігійних мотивів для вчинення злочину, а тому його дії кваліфіковані неправильно та їх слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 125 КК України, що було спростовано під час розгляду справи в суді. Тобто суди детально аналізували обставини справи та докази саме щодо наявності / відсутності мотиву вчинення кримінального правопорушення, що є вкрай важливим, оскільки у випадку неправильно встановленого мотиву могла виникнути ситуація, коли протиправні дії будуть кваліфіковані неправильно – як кримінальний проступок, а не кримінальне правопорушення.

Вироком Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 02.02.2022 (справа № 345/2740/17) засуджено особу за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями за кваліфікацією за ч. 1 ст. 161 КК України. Згідно зі встановленими обставинами справи обвинувачений, перебуваючи у стані сп'яніння, в громадському місці, де було встановлено релігійну святиню єврейського народу Ханукальний восьмисвічник, усвідомлюючи, що це культурна цінність осіб, які сповідують єврейську релігію, діючи умисно, реалізуючи раптово виниклий умисел на пошкодження цієї споруди, з метою приниження своїми діями гідності й інших почуттів релігійної громади єврейського народу, за допомогою задалегідь заготовленого ножа, умисно пошкодив споруду Ханукального восьмисвічника, яка являє собою релігійну та культурну цінність групи населення єврейської общини, після чого, доводячи свої злочинні дії до кінця, бажаючи принизити гідність релігійної громади єврейського народу, обвинувачений умисно повалив споруду Ханукального восьмисвічника на асфальт, чим образив почуття громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями (Вирок, 2022).

У справі № 705/2982/22 Уманський міський районний суд Черкаської області вирок від 02.09.2022 визнав винним обвинуваченого в тому, що останній з метою розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, в порушення передбачених ст. 35 Конституції України права на свободу світогляду і віросповідання,

а саме безпосередньо прав і свобод осіб, які сповідують іудаїзм, усвідомлюючи, що збереження світлин і дописів у соціальних мережах є загальнодоступними для суспільства, діючи умисно й цілеспрямовано, зберіг в одній із соціальних мереж світлин, на якій зображено приміщення синагоги з вікном у формі іудейської шестикутної зірки та під цією світлинкою на чорному фоні наявний напис «синагога в переводі на іврит (напис івритською мовою) звучит як бэйтхакнессет или бэйт дом ха великого кнес князя сет сатаны». Згідно з висновком спеціаліста встановлено, що в наданих для дослідження матеріалах на знімках з екрана сторінки користувача соціальної мережі простежено ознаки даних, що своєю сутністю спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхньою національною приналежністю, а саме знімок екрана автора посту із зображенням синагоги та вказаним вище дописом є ототожненням синагоги з будинком сатани, що може бути образливим і спрямованим на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті (Вирок, 2022).

Важливо розуміти, що вказані протиправні дії сприяють міжконфесійній ненависті, націлені на створення між людьми, які представляють певну релігію або ж, навпаки, є атеїстами соціального конфлікту, напруження, спрямовані проти міжрелігійного миру в країні. Такі протиправні дії мають умисний характер та є публічними, тобто такими, наприклад, які вчиняються в громадських місцях, або інформація, яка розповсюджується, оприлюднюється в ЗМІ, соціальних мережах, тобто доноситься до необмеженої кількості осіб. Прямий умисел таких протиправних дій полягає в тому, що суб'єкт вчинення усвідомлює, що вчиняє дії, спрямовані на порушення свободи віросповідання. При цьому наявна конкретна мета – заподіяти образу почуттів особи у зв'язку з її релігійними переконаннями.

2. Пряме чи непряме обмеження прав громадян за ознаками релігійних переконань

Як зазначалося вище, у ч. 1 ст. 161 КК України передбачено, крім іншого, кримінальну відповідальність за пряме чи непряме обмеження прав громадян за ознаками релігійних переконань. Під обмеженням прав громадян (непрямим) у такому випадку потрібно розуміти обмеження прав громадян, яке здійснюється під надуманими або завуальованими приводами, що маскують собою дійсну позицію суб'єкта стосовно інших осіб, які мають певні релігійні переконання. Як приклад, можна навести ситуацію обмеження права на освіту з посиленням на відсутність місць, натомість реальною причиною можуть бути певні релігійні переконання особи; відмова у прийнятті на роботу з посиленням на невідповідність кваліфікації, хоча вирішальним було приналежність особи до певної конфесії.

Під прямим обмеженням прав громадян за ознаками релігійних та інших переконань

розуміють обмеження прав саме у зв'язку з наявністю в особи певних релігійних переконань.

З аналізу відомостей, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень, вбачається, що вироки саме за пряме чи непряме обмеження прав громадян за ознаками релігійних переконань не вдалося знайти. Проте, на нашу думку, це не свідчить про відсутність таких випадків. А лише може свідчити при можливості відсутності звернення із заявами про вчинення таких протиправних дій, неефективність такого механізму захисту, відсутність притягнення до відповідальності.

Цікавим у цьому аспекті є рішення ЄСПЛ у справі *Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*, у якій Суд дійшов висновку про те, що національні органи не діяли добросовісно, відмовивши Московській гілці Армії порятунку в перереєстрації. Таким чином, влада знехтувала своїм обов'язком проявити нейтральність і неупередженість до релігійної спільноти, котру представляла ця організація. Суд дійшов висновку, що мало місце невинуватене втручання у здійснення організацією-заявницею свободи віросповідання та свободи об'єднання. Тому він постановив, що в цьому випадку було порушено ст. 9 і ст. 11 Конвенції (Рішення, 2001).

Справа «Справжня православна церква в Молдові» та інші проти Молдови» (952/03) також стосувалася питання реєстрації церкви. Суд передусім зауважив, що відмова державних органів зареєструвати релігійне об'єднання заявників становила втручання у право заявників на свободу віросповідання, гарантоване ст. 9 Конвенції. Також було констатовано, що заявникам не було надано ефективного засобу захисту стосовно їх звернення зареєструвати церкву. Тому мало місце порушення ст. 13 Конвенції (Рішення, 2003).

Протилежним до категорії «пряме чи непряме обмеження прав» є встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян. Або, інакше кажучи, йдеться про ситуацію створення відкритих чи прихованих привілеїв (переваг) у певній сфері життя людини, зважаючи на наявні в останньої релігійні переконання. У такому випадку в ситуації, коли одній особі, зважаючи на її релігійні переконання, надаються певні привілеї (переваги), як наслідок, іншу особу може бути обмежено у правах.

З аналізу відомостей, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень, вбачається, що в ньому відсутні рішення щодо притягнення до кримінальної відповідальності за встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян. Що також, на нашу думку, не може свідчити про відсутність таких порушень і посягань на рівноправність громадян у заявленому контексті, а може свідчити про неефективність такого правового механізму.

Висновки. За наслідками викладеного вище, можна зробити висновок, що потерпілим від зазначених кримінальних правопорушень є особа, яка має певні релігійні переконання. Причому не має значення, яку саме релігію сповідує така особа. Тобто

в такій категорії кримінальних правопорушень із метою доказування наявності складу правопорушення потрібно довести наявність у потерпілого, крім іншого, певних релігійних переконань. Якщо, наприклад, потерпілий сповідує конкретну релігію, тоді необхідно слідству встановити цю обставину (приналежність особи до релігійної групи, що потерпіла особа є дійсно віруючою, дотримується релігійних норм, важливим є також доведення факту душевного переживання у зв'язку з посяганням на його права, що прямо пов'язано з наявними релігійними переконаннями).

Потрібно також звернути увагу на таку категорію осіб, які не сповідують жодної релігії (атеїсти), оскільки такі особи також підпадають під охорону ст. 161 КК України, якщо вони зазнали певних обмежень у зв'язку з такими релігійними переконаннями.

Цікавим для аналізу та порівняння в такому контексті є законодавство Республіки Польща. Так, у Кримінальному кодексі Республіки Польща (далі – КК РП) міститься стаття 119, у якій передбачено відповідальність за застосування насилля або незаконну погрозу стосовно групи осіб або конкретної особи у зв'язку з її національною, етнічною, расовою, політичною, релігійною приналежністю або у зв'язку з її нерелігійністю. Стаття 194 КК РП, передбачає кримінальну відповідальність за обмеження людини в її правах з огляду на її релігійну приналежність або нерелігійність. У статті 257 КК РП передбачено відповідальність за публічну зневагу до групи осіб або до конкретної особи через її національну, етнічну, расову, релігійну приналежність або нерелігійність або з таких підстав за порушення тілесної недоторканості іншої особи (Кодекс, 2020).

Таким чином, у КК РП зроблено окремий акцент і виділено окрему захищену ознаку – «нерелігійність / відсутність релігійних переконань в особи». Можна припустити, що це було зроблено з метою надати особливої кримінально-правової охорони в частині забезпечення рівноправності громадян (у релігійній країні, якою є Республіка Польща) особам, які є атеїстами. Чеська Республіка у своєму кримінальному законодавстві щодо питання порушення рівноправності громадян також виділяє окремо таку захищену ознаку, як атеїсти (особи, які не сповідують жодної релігії).

Хоча в ст. 161 КК України як окрема ознака не виділена «особи без певної релігійної приналежності», проте атеїсти (особи, які не сповідують жодної релігії) також підпадають під кримінально-правову охорону ст. 161 КК України.

Якщо ми говоримо про певні релігійні переконання, то під захист ст. 161 КК України мають підпадати особи, які є представниками / віруючими окремих релігійних громад, конфесій, напрямів, течій, які зареєстровані в передбаченому законом порядку на території України, тобто такі, що не заборонені на її території.

Також ст. 161 КК України передбачає наявність мети – розпалити релігійну ворожнечу,

образити почуття громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями, обмежити права або встановити прями чи непрямі привілеї громадян за ознакою «релігійні переконання». Говорячи про мету вчинення зазначеного кримінального правопорушення, можна зазначити, що вона по суті є результатом вчинення кримінального правопорушення. Але потрібно відмітити, що мотив не впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення, оскільки мотивом може бути не тільки релігійна нетерпимість, але й інші мотиви (наприклад, хуліганський).

Але в будь-якому разі процес доказування в такій категорії кримінальних правопорушень є складним, тому що потрібно чітко визначити ті обставини, які повинні вказувати на наявність в особі почуттів, які пов'язані з релігійними переконаннями. Розслідуючи зазначену категорію кримінальних правопорушень, слід звернутися до витоків, до певних релігійних норм, правил поведінки в місцях відправлення релігійних обрядів, церемоній. Складність доведення складу цього кримінального правопорушення також може полягати в тому, що зазначені норми, правила не є частиною національного законодавства. Але при цьому потрібно зважати на те, що об'єкт кримінально-правової охорони має бути чітким і зрозумілим.

Також варто враховувати думку, викладену ЄСПЛ в рішенні «Eweida й інші проти Сполученого Королівства»: «Навіть якщо припустити, що це переконання має належний ступінь сили і важливості, то все ж будь-яка дія, спричинена, мотивована або породжена ним, не може вважатися його «сповіданням». Тому дія або бездіяльність, які не є прямим виявом переконання або які мають лише віддалений зв'язок із принципами віри, не потрапляють під захист статті 9 § 1. Щоб вважатися «сповіданням» у розумінні статті 9, ця дія має бути тісно пов'язана з релігією або переконанням. Прикладом є культові дії або поклоніння, пов'язані з практикуванням релігії або переконання. Водночас сповідання релігії або переконання не обмежується діями такого виду: існування достатньо тісного і прямого зв'язку між дією і переконанням, яке її породжує, має бути встановлене з огляду на обставини кожної конкретної справи. Від особи, яка стверджує, що дія належить до її права на свободу сповідати свою релігію або переконання, не вимагається доводити, що вона діяла відповідно до припису цієї релігії («Eweida й інші проти Сполученого Королівства», § 82; «S.A.S. проти Франції» [ВП], § 55) (Рішення, 2010).

Отже, за загальним правилом, державні органи не уповноважені ставити під сумнів щирість переконань, про які стверджує особа, не наводячи на підтвердження їхньої значимості реальних і переконливих доказів. Тому Суд відхилив заперечення, наведені урядами-відповідачами: заперечення французького уряду, який стверджував, що заявниця, яка вважає себе практикуючою мусульманкою і хоче носити паранджу і нікаб (одяг, що ховає обличчя) у громадських місцях, не довела, що належить до ісламської конфесії

і бажає носити такий одяг з релігійних міркувань. Натомість, на думку Суду, факт, що ця практика є міноритарною поміж жінками-мусульманками, не має значення для юридичної кваліфікації («S.A.S. проти Франції» [ВП], § 56) (Рішення, 2011).

Проте важливим є у випадку, коли мало місце саме порушення рівноправності громадян за ознакою «релігійні переконання» кваліфікувати такі дії саме за ст. 161 КК України, а не, наприклад, за статтями 296, 125 КК України. На це також звернув увагу ЄСПЛ в справі «Загубня та Табачкова проти України» (заява № 60977/14). Справа стосувалася скарги заявниць, Свідків Єгови, які стверджували, що на них напав священник Православної церкви і, посилаючись на статті 3, 9 і 14 Конвенції, скаржилися на неналежне розслідування інциденту національними органами влади. Слідство не кваліфікувало дії нападника за ст. 161 КК України, із чим заявниці категорично не погодилися. У п. 48 цього рішення Суд вказав: «Так само, як і щодо нападів на ґрунті расової приналежності, під час розслідування інцидентів, пов'язаних із насильством, органи державної влади мають додатковий обов'язок вжити всіх розумних заходів для викриття будь-якого релігійного мотиву та встановлення, чи могла релігійна ненависть або упередження відігравати роль у подіях. Суд визнає, що на практиці може бути важко довести наявність такого мотиву. Таким чином, обов'язок держави-відповідача розслідувати можливі релігійні підтексти насильницького злочину є обов'язком докласти всіх можливих зусиль і він не є абсолютним; органи державної влади мають вжити всіх розумних заходів за обставин справи» (див. рішення у справі «Міланович проти Сербії» (<...>), заява № 44614/07, пункт 96, від 14 грудня 2010 року) (Рішення, 2014).

Будь-які рішення національних органів влади у цій сфері мають ґрунтуватися на міркуваннях, що не містять будь-якого релігійного упередження, і враховувати роль держави як нейтрального та безстороннього організатора сповідання різних релігій (див. рішення у справі «Іззеттін Доган та інші проти Туреччини» [ВП] (<...>) [GC], заява № 62649/10, пункт 107, від 26 квітня 2016 року) та її зобов'язання гарантувати мирне користування свободою релігії у відносинах між приватними особами (див. рішення у справі «Бегелурі та інші проти Грузії» (Begheluri and Others v. Georgia), заява № 28490/02, пункт 160, від 07 жовтня 2014 року) (Рішення, 2016).

У будь-якому разі держава має забезпечити ефективний захист і реалізацію права особи мати релігійні переконання. Оскільки посягання на зазначене право може мати серйозні наслідки для суспільства загалом і, як наслідок, призвести до серйозних суспільних конфліктів і потрясінь.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2024 року (за інформацією обласних,

Київської міської державних (військових) адміністрацій). URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1vcq1ulAaH8jEOY6HcJyq0GTmDo3SEW6F/edit#gid=1651907408> (дата звернення: 30.04.2024).

2. Case of Ivanova v. Bulgaria, 52435/99, Council of Europe: European Court of Human Rights, 12 April 2006. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/echr/2006/en/41659>.

3. ZÁKON ze dne 8. ledna 2009 trestní zákoník. URL: <http://zakony.centrum.cz/trestni-zakonik/> (дата звернення: 30.04.2024).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.04.2024).

5. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

6. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-ХІІ : станом на 15 берез. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 01.05.2024).

7. Case of Dubowska and Skup v. Poland, Application Nos. 33490/96 and 34055/96 (1996). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-3654%22>}.

8. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 28 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

9. Вирок Димитровського міського суду Донецької області від 14.03.2014, судова справа № 1-кп/226/2/2014. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37633144>.

10. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 08.07.2014, судова справа № 1-кп/703/188/14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39634296>.

11. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 27.04.2015, судова справа № 703/2915/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43804888>.

12. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 15.11.2019, судова справа № 345/2740/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85660743>.

13. Вирок Лисянського районного суду Черкаської області від 07.04.2016, судова справа № 700/4208/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56981323>.

14. Вирок Франківського районного суду м. Львова від 04.06.2015, судова справа № 465/4967/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/44622408>.

15. Вирок Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 02.02.2022, судова справа № 345/2740/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85660743>.

16. Вирок Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 02.09.2022, судова справа № 705/2982/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106040191>.

17. Case of Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia (Application no. 72881/01): Judgment European Court of Human Rights, 05.10.2006. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-77249%22>}.

18. Case of Biserica adevarat ortodoxa din Moldova v. Moldova (Application no. 952/03): Judgment European Court of Human Rights, 27.02.2007. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:%22001-79606%22>}.

19. Kodeks karny Rzeczypospolitej: Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 lipca 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – ustawa. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200001444/U/D20201444Lj.pdf> (дата звернення: 30.04.2024).

20. Case of Eweida and Others v. the United Kingdom (Application no 48420/10, 59842/10, 51671/10,

36516/10): European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-115881%22>}.

21. Case of S.A.S. v. France” [GC] (Application no 43835/11): European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22fulltext%22:%22S.A.S.%20v.%20France%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-145240%22>}.

22. Case of Zagubnia and Tabachkova v. Ukraine (Application no № 60977/14): European Court of Human Rights. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f74#Text.

23. Case of Izzettin Dopan and Others v. Turkey [GC] (Application no 62649/10): European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22appno%22:%2262649/10%22,%22itemid%22:%22001-162697%22>}.

24. Case of Begheluri and Others v Georgia (Application no 28490/02): European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-146769%22>}.

REFERENCES:

1. Zvit pro merezhu relihiinykh orhanizatsii v Ukraini stanom na 01.01.2024 roku (za informatsiieiu oblasnykh, Kyivskoi miskoi derzhavnykh (viiskovykh) administratsii) [Report on the network of religious organisations in Ukraine as of 01.01.2024 (according to the information of the regional and Kyiv city state (military) administrations)]. Available at: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1vcq1ulAaH8jEOY6HcJyq0GTmDo3SEW6F/edit#gid=1651907408>.

2. Ivanova v. Bulgaria, 52435/99, Council of Europe: European Court of Human Rights, 12 April 2006. Available at: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/echr/2006/en/41659>.

3. ZÁKON ze dne 8. ledna 2009 trestní zákoník [Criminal Code of the Czech Republic]. Available at: <http://zakony.centrum.cz/trestni-zakonik/>.

4. Konventsia pro zakhyst prav lyudny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy, 1997, № 40, st. 263.

5. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata 28 cher. 1996 roku [Constitution of Ukraine] Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy, 1996, № 30, st. 141.

6. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on Freedom of Conscience and Religious Organisations]. Vidomosti Verhovnoi Rady URSR, 1991, № 25, st. 283.

7. Dubowska and Skup v. Poland, Application Nos. 33490/96 and 34055/96 (1996). Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-3654%22>}.

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy, 2001, № 25–26, st. 131.

9. Vyrok Dymytrovkoho miskoho sudu Donetskoi oblasti vid 14.03.2014 [The Unified State Register of Court Decisions]. Yedyny derzhavny rejeestr sudovyh rishen, 2014. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37633144>.

10. Vyrok Smilianskoho miskraionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 08.07.2014 [The Unified State Register of Court Decisions]. Yedyny derzhavny rejeestr sudovyh rishen, 2014. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39634296>.

11. Vyrok Smilianskoho miskraionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 27.04.2015 [The Unified State Register of Court Decisions]. Yedyny derzhavny rejeestr sudovyh rishen, 2015. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43804888>.

12. Vyrok Kaluskoho miskraionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 15.11.2019 [The Unified State Register of Court Decisions]. Yedyny derzhavny rejeestr sudovyh rishen, 2019. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85660743>.

13. Vyrok Lysianskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 07.04.2016 [The Unified State Register of Court Decisions]. Yedyny derzhavny rejeestr sudovyh rishen, 2016. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56981323>.

14. Vyrok Frankivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 04.06.2015 [The Unified State Register of Court Decisions]. Yedyny derzhavny rejeestr sudovyh rishen, 2015. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/44622408>.

15. Vyrok Babushkynskoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 02.02.2022 [The Unified State Register of Court Decisions]. Yedyny derzhavny rejestr sudovyh rishen, 2022. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85660743>.

16. Vyrok Umanskoho miskraionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 02.09.2022 [The Unified State Register of Court Decisions]. Yedyny derzhavny rejestr sudovyh rishen, 2022. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106040191>.

17. Case of Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia (Application no. 72881/01): Judgment European Court of Human Rights, 05.10.2006. HUDOC / European Court of Human Rights.

18. Case of Biserica adevarat ortodoxa din Moldova v. Moldova (Application no. 952/03): Judgment European Court of Human Rights, 27.02.2007. HUDOC / European Court of Human Rights. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:%22001-79606%22>}.
19. Kodeks karny Rzeczypospolitej: z dnia 15 lipca 2020 r. [Criminal Code of the Republic of Poland]. Dz.U. 2020 poz. 1444.

20. Case of Eweida and Others v. the United Kingdom: (Application no 48420/10, 59842/10, 51671/10, 36516/10): European Court of Human Rights. Available at: <https://>

hudoc.echr.coe.int/ukr#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-115881%22}.
21. Case of S.A.S. v. France [GC] (Application no 43835/11): European Court of Human Rights. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22fulltext%22:%22S.A.S.%20v.%20France%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-145240%22>}.
22. Case of Zagubnia and Tabachkova v. Ukraine (Application no № 60977/14): European Court of Human Rights. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f74#Text.

23. Case of Izzettin Dopan and Others v. Turkey [GC] (Application no 62649/10): European Court of Human Rights. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22appno%22:%2262649/10%22,%22itemid%22:%22001-162697%22>}.
24. Case of Begheluri and Others v Georgia (Application no 28490/02): European Court of Human Rights. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-146769%22>}.
Стаття надійшла до редакції 02.05.2024
The article was received 02 May 2024

Стаття надійшла до редакції 02.05.2024
The article was received 02 May 2024

УДК 314.5«364»:343.343.6:340.5

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-5>

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ПІД ЧАС ВІЙНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КОМПАРАТИВІСТИКА

Сотула Олександр Сергійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
sotula64@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4633-4500

Василяка Олеся Костянтинівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін
Миколаївського навчально-наукового інституту права
«Одеської юридичної академії»
Vok1321@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1280-2743

Стаття має на меті з'ясування характеристик та основної сутності міграційної політики під час війни, визначаючи її ключові особливості, у тому числі шляхом проведення порівняльно-правового дослідження.

Результати. Міграція, спричинена економічними факторами та глобальними конфліктами, створює значні проблеми, особливо нелегальна міграція. Некерований потік людей до ЄС потребує постійної взаємодії між країнами – членами ЄС і Шенгенської зони на міжнародному та національному рівнях.

Нелегальне перебування на території країни може бути наслідком як законного, так і незаконного в'їзду. У європейському законодавстві не існує юридичного документа, який би обов'язково вимагав встановлення кримінальної відповідальності за незаконний перетин кордону в країнах-членах. Проте така діяльність підлягає покаранню майже в усіх країнах Європейського Союзу. Так, польський законодавець у ст. 264 Кримінального кодексу передбачає відповідальність за перетин кордону Республіки Польща всупереч положенням Закону: з використанням насильства, погрози, обману чи у співпраці з іншими особами або за організацію іншим особам перетину кордону Республіки Польща всупереч правилам. Положення польського кримінального закону, спрямовані на протидію явищу нелегальної міграції, також включають ст. 264а КК Республіки Польща, яка передбачає відповідальність за надання можливості або сприяння перебуванню іншої особи на території Республіки Польща всупереч положенням закону.

Висновки. Кримінальний кодекс України вирішує це питання конкретними положеннями, особливо в умовах військово-політичного конфлікту, що триває. Помітною проблемою в Україні є ухилення від мобілізації, багато військовозобов'язаних намагаються виїхати з країни нелегально. Пропонуються зміни до Кримінального кодексу України, спрямовані на посилення кримінальної відповідальності за незаконний перетин кордону, зокрема за ухилення від мобілізації, а також заохочення для тих, хто добровільно повертається та повідомляє про своє кримінальне правопорушення. Ці складності підкреслюють необхідність надійних правових заходів для вирішення проблем, пов'язаних із нелегальною міграцією та ухиленням від мобілізації.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, війна, міграційна політика, кримінально-правова компаративістика.

MIGRATION POLICY DURING THE WAR: CRIMINAL-LEGAL COMPARATIVISTICS

Sotula Oleksandr Serhiiovych,
 Doctor of Juridical Sciences, Professor,
 Professor at the Department of National, International Law and Law Enforcement
Kherson State University

sotula64@gmail.com
 orcid.org/0000-0003-4633-4500

Vasylyaka Olesya Kostiantynivna,
 Candidate of Juridical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Criminal Law and other criminal law disciplines
Mykolaiv Educational and Scientific Institute of Law "Odesa Law Academy"

Vok1321@ukr.net
 orcid.org/0000-0002-1280-2743

The article aims to clarify the characteristics and the main essence of the migration policy during the war, determining its key features, including by conducting a comparative legal study.

The results. *Migration caused by economic factors and global conflicts creates significant problems, especially illegal migration. The uncontrolled flow of people to the EU requires constant interaction between the EU member states and the Schengen area at the international and national levels.*

Illegal stay on the territory of the country can be a consequence of both legal and illegal entry. There is no legal document in European legislation that would necessarily require the establishment of criminal liability for illegal border crossing in member states. However, such activity is punishable in almost all countries of the European Union. Yes, the Polish legislator; in Art. 264 of the Criminal Code provides for responsibility for crossing the border of the Republic of Poland contrary to the provisions of the Law: using violence, threats, deception or in cooperation with other persons or for organizing other persons to cross the border of the Republic of Poland contrary to the rules. Provisions of the Polish criminal law aimed at countering the phenomenon of illegal migration also include Art. 264a of the Criminal Code of the Republic of Poland, which provides for liability for enabling or facilitating the stay of another person on the territory of the Republic of Poland contrary to the provisions of the law.

Conclusions. *The Criminal Code of Ukraine resolves this issue with specific provisions, especially in the context of the ongoing military-political conflict. Evasion from mobilization is a noticeable problem in Ukraine, many conscripts try to leave the country illegally. Proposed changes to the Criminal Code of Ukraine are aimed at strengthening criminal liability for illegal border crossing, in particular for evasion of mobilization, and also offer incentives for those who voluntarily return and report their criminal offense. These complexities highlight the need for robust legal measures to address the challenges of irregular migration and mobilization evasion.*

Key words: *criminal law, criminal offense, war, migration policy, comparative criminal law.*

Вступ. Міграційні потоки, як і в минулі часи, спричинені переважно впливом економічних обставин. Хоча легальна міграція має свої плюси, нелегальні міграційні процеси становлять великий виклик. У сучасному світі, на додаток до економічної міграції, бачимо також зростання числа біженців. Це становить усе більше турбот, особливо для Європи, яку вважають украї привабливим місцем для економічного росту. Ця ситуація викликана різними причинами, зокрема війнами та збройними конфліктами, такими як війна на Близькому Сході, що стартувала у 2001 році, громадянська війна в Сирії та, безумовно, війна в Україні (Найбільш смертоносні війни останніх 30 років, 2022).

Стаття ставить за мету дослідити сутність і важливі характеристики міграційної політики під час війни, визначити її ключові особливості, а також дослідити, чим українська міграційна політика відрізняється від політики інших держав.

1. Міграційна політика Республіки Польща в останні роки: кримінально-правові аспекти

Безсумнівно, некерований потік людей до ЄС вимагає постійної взаємодії між країнами –

членами ЄС і Шенгенської зони на міжнародному та національному рівнях. Щодо ситуації в Польщі, відповідно до доступних даних Штабу прикордонної служби, тільки з Білорусі з січня по листопад 2023 року намагалися в'їхати до Польщі всупереч закону 9914 осіб (у середньому приблизно від 300 до понад 700 на місяць). Із середини року ця цифра зростає: у серпні – 793 особи, через місяць – 1144, а у жовтні – аж 2315. Цей місяць також може виявитися рекордним, адже менш ніж за два тижні за цим спіймали 1047 іноземців (Rośnie liczba przy nielegalnego przekroczenia granicy Polski z Białorusią, 2023).

Нелегальна міграція, як правило, означає в'їзд або перебування іноземця на території держави, що відбувається з порушенням законодавства цієї країни щодо в'їзду та перебування іноземців (Praktyczne aspekty zmniejszenia skali nielegalnej migracji w Polsce, 2010: 8–9).

В'їзд на територію країни може здійснюватися через нелегальне проникнення повітрям, морем або через сухопутні кордони за допомогою підроблених документів або за підтримки організованих злочинних груп. З іншого боку, незаконне перебування

іноземця на території країни може бути пов'язане з відмовою в наданні притулку або закінченням терміну дії візи та незаконним продовженням терміну перебування. Охорона державного кордону є відповідальністю країни. У Польщі, наприклад, міністр внутрішніх справ відповідає за охорону державного кордону на суші та на морі, а також за прикордонний рух. У повітряному просторі Республіки Польща за охорону державного кордону відповідає міністр оборони (O ochronie granicy państwowej, 1990).

Незаконне перебування на території країни може бути наслідком як законного, так і незаконного в'їзду. У європейському законодавстві не існує юридичного документа, який би обов'язково вимагав встановлення кримінальної відповідальності за незаконний перетин кордону в країнах-членах. Проте така діяльність підлягає покаранню майже в усіх країнах Європейського Союзу (Praktyczne aspekty zmniejszenia skali nielegalnej migracji w Polsce, 2010: 8–9). Польський законодавець у ст. 264 Кримінального кодексу передбачає відповідальність за перетин кордону Республіки Польща всупереч положенням Закону: з використанням насильства, погрози, обману чи у співпраці з іншими особами (§ 2 ст. 264 КК Республіки Польща) або за організацію іншим особам перетину кордону Республіки Польща всупереч правилам (§ 3 ст. 264 КК Республіки Польща) (Kodeks karny, 1997).

Положення польського кримінального закону, спрямовані на протидію явищу нелегальної міграції, також включають ст. 264а КК Республіки Польща, яка передбачає відповідальність за надання можливості або сприяння перебуванню іншої особи на території Республіки Польща всупереч положенням (Kodeks karny, 1997).

2. Міграційна політика України під час війни: кримінально-правові аспекти

Зі свого боку Кримінальний кодекс України містить аналогічні статті. Так, ст. 332 КК України «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України» передбачає відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України, організацію незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництво такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод (ч. 1 ст. 332 КК України), за ті самі дії, вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України, чи вчинені щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища (ч. 2 ст. 332 КК України), за дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або вчинені з корисливих мотивів (ч. 3 ст. 332 КК України) (Кримінальний кодекс України, 2001). Ця стаття загалом відповідає положенням § 2 ст. 264 КК Польщі, але надає більше можливостей щодо застосування кваліфікуючих ознак для цього складу кримінального правопорушення.

Ст. 332-2, яка з'явилася в КК України у 2018 році, є за назвою аналогічною до ст. 264 КК Республіки Польща – «Незаконне перетинання державного кордону України».

Але за змістом ці дві статті мають значні відмінності, пов'язані насамперед із військово-політичним конфліктом, який відбувся на сході України починаючи з 2014 року. Отже, ч. 1 ст. 332-2 КК України передбачає відповідальність за «перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави або особою, якій заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів, або за документами, що містять недостовірні відомості» (Кримінальний кодекс України, 2001).

Кваліфікуючими ознаками цього діяння є вчинення його повторно або групою осіб (ч. 2 ст. 332-2 КК України) або в поєднанні з насильством або із застосуванням зброї (ч. 3 ст. 332-2 КК України).

Відповідно до чинного українського законодавства державою-агресором є країна, яка в будь-який спосіб окупувала частину території України або яка вчиняє агресію проти України, визнана Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом (Про кінематографію, 1998).

На сьогодні такою державою визнана Російська Федерація, що впливає з положень постанови Верховної Ради України від 27 січня 2015 р. № 129-VIII «Про Звернення до ООН, Європарламенту, Парламентських Асамблей Ради Європи, НАТО, ОБСЄ, ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» (Про Звернення до ООН, Європарламенту, Парламентських Асамблей Ради Європи, НАТО, ОБСЄ, 2022), а також Законів України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України, 2014) і «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях, 2018).

Для ст. 332-2 КК України характерною є умисна форма вини для цього кримінального правопорушення. Це може включати мету завдати шкоди інтересам держави. Однак важливо зазначити, що наявність такої мети не є обов'язковою для всіх форм дій, передбачених цією статтею. Аналіз цієї норми показує, що така мета може бути необов'язковою для вчинення незаконного перетину державного кордону України особами, яким заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділу збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора.

Найбільший інтерес викликає ст. 332-1 «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї», адже вона є специфічною і притаманною тільки українському кримінальному законодавству. Статтею встановлюється кримінальна відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї з метою заподіяння шкоди інтересам держави (ч. 1 ст. 332-1 КК України), у тому числі вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища (ч. 2 ст. 332-1 КК України), або вчинене організованою групою (ч. 3 ст. 332-1 КК України).

Рішенням Конституційного Суду України від 08 квітня 1999 р. № 3-рп/99 визначено, що «державні інтереси закріплюються як нормами Конституції, так і нормами інших правових актів, в основі яких завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав у всіх суб'єктів права власності та господарювання тощо» (Рішення Конституційного Суду України, 1999).

Указані положення дійсно можуть мати невиправдане та надто широке тлумачення. Для обмеження цієї дискреції під час кваліфікації зазначеного діяння можна звернутися до положень частини 3 статті 3 Закону України «Про національну безпеку України», де розкривається, у чому полягають фундаментальні національні інтереси України (Про національну безпеку України, 2018).

Якщо звернутися до судової практики щодо засудження осіб за ст. 332-1 КК України, то в більшості випадків вироками судів визначається, що діяння винних спрямовувалися на заподіяння шкоди інтересам держави у вигляді незаконного переміщення майна (м'яса, спецій, одягу тощо) на тимчасово окуповану територію України.

За результатами порівняння положень ст. 332-1 зі ст. 332-2 можна стверджувати, що особи, які вже тривалий час незаконно перетинають державний кордон України для неправомірного переміщення підакцизних товарів, у тому числі сигарет, або іншого майна, повинні підлягати кримінальній відповідальності, передбаченій ст. 332-2 КК України.

Однак, на нашу думку, це суперечить не формальній, а змістовній складовій цієї кримінально-правової норми і містить радше ознаки контрабанди.

3. Міграційна політика як механізм попередження ухилення від мобілізації

Ще однією суттєвою проблемою для міграційного законодавства України і суспільства загалом стало те, що чимало військово-зобов'язаних громадян України з метою ухилення від мобілізації намагаються обійти закон і виїхати за межі України без наявних для цього підстав.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» в редакції 2022 року на час дії воєнного стану заборонено виїзд за межі країни чоловікам віком від 18 до 60 років. Винятки стосуються визнаних в установленому порядку особами з інвалідністю або відповідно до висновку військово-лікарської комісії тимчасово непридатними до військової служби за станом здоров'я, жінок і чоловіків, на утриманні яких перебувають троє і більше дітей віком до 18 років тощо (Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію, 1993).

Адвокат Ростислав Кравець зауважує, що наразі не існує законної заборони на перетин кордону під час дії воєнного стану. Він вказує, що в Конституції України у статті 33 прямо передбачено, що така заборона й такі обмеження можуть бути встановлені, але лише законом (Орлова, 2024).

Правозахисник переконалий, що понад 90 % рішень про заборону перетину кордону Держприкордонної служби можна скасувати, якщо правильно подати документи до суду (Орлова, 2024).

Тому українські законодавці зареєстрували законопроект № 10453 про посилення кримінальної відповідальності за перетин кордону з метою ухилення від мобілізації (Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, 2024).

Як вказують автори, згідно з даними Євростату, станом на кінець листопада поточного року, від початку повномасштабного вторгнення Росії 650 тисяч чоловіків призовного віку виїхали з України та перебувають на цей час у 27 державах – членах ЄС, а також у Швейцарії, Ліхтенштейні й Норвегії. Євростат не уточнює при цьому, скільки із цих чоловіків виїхали легально як батьки трьох дітей, інваліди 2-ї групи чи інші категорії осіб, які мають на це право. Також європейська статистика окремо не врахувала чоловіків, які могли виїхати до ЄС з окупованих Росією територій. При цьому наведені дані охоплюють лише тих чоловіків, які отримали офіційний статус біженців (Пояснювальна записка до проекту Закону України, 2024).

Депутати наголошують на важливості звернення уваги на постійне зростання кількості випадків кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України («Незаконне переправлення осіб через державний кордон України»). Зокрема, згідно з даними Генеральної прокуратури, у 2022 році було зареєстровано 1225 таких кримінальних проваджень, а вже за період із січня по жовтень 2023 року ця цифра становить 2011 (Пояснювальна записка до проекту Закону України, 2024).

Це свідчить про те, що встановлене чинним кримінальним законодавством покарання є недостатнім. Тому проектом Закону пропонується внести відповідні зміни до Кримінального кодексу України, якими зокрема:

«встановити покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 7 до 9 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна для осіб, які

незаконно переправили осіб через державний кордон України, організацію незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

встановити кримінальну відповідальність за перетинання державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років, а у випадку вчинення таких правопорушень повторно або групою осіб, передбачити покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 8 років, якщо ж зазначені правопорушення були поєднані з насильством або із застосуванням зброї, передбачити покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 8 до 12 років» (Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, 2024).

Разом із тим пропонується встановити, що особа, яка здійснила перетин державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, «звільняється від кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, за умови, якщо така особа повернулася на територію України впродовж шести місяців з моменту перетину кордону та добровільно заявила про факт вчинення кримінального правопорушення працівникам Державної прикордонної служби» (Мамченко, 2024).

Висновки. Отже, міграція, спричинена економічними факторами та глобальними конфліктами, створює значні проблеми, особливо нелегальна міграція. У Європі немає єдиного законодавства щодо незаконного перетину кордону, що призводить до різної реакції в різних країнах. Кримінальний кодекс України вирішує це питання конкретними положеннями, особливо в умовах військово-політичного конфлікту, що триває. Помітною проблемою в Україні є ухилення від мобілізації, багато військовозобов'язаних намагаються виїхати з країни нелегально. Пропонуються зміни до Кримінального кодексу України, спрямовані на посилення кримінальної відповідальності за незаконний перетин кордону, зокрема за ухилення від мобілізації, а також заохочення для тих, хто добровільно повертається та повідомляє про своє кримінальне правопорушення. Ці складності підкреслюють необхідність надійних правових заходів для вирішення проблем, пов'язаних із нелегальною міграцією та ухиленням від мобілізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Найбільш смертоносні війни останніх 30 років. *Gazeta.ua* : вебсайт. URL: https://gazeta.ua/articles/world-life/_najbilsh-smertonosni-vijni-ostannih-30-rokiv/1141940 (дата звернення: 04.04.2024).
2. Rosnie liczba prób nielegalnego przekroczenia granicy Polski z Białorusią. *Rzeczpospolita* : вебсайт. URL: <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art37458671-rosnie-liczba-prob-nielegalnego-przekroczenia-granicy-polski-z-bialorusia> (дата звернення: 04.04.2024).
3. Praktyczne aspekty zmniejszenia skali nielegalnej migracji w Polsce. Raport krajowy za lata 2004–2010. Warszawa : ESM, 2010, 72 s.

4. O ochronie granicy państwowej : Ustawa z dnia 12 października 1990 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900780461/U/D19900461Lj.pdf> (дата звернення: 04.04.2024).

5. Kodeks karny : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU1997080553Lj.pdf> (дата звернення: 04.04.2024).

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405> (дата звернення: 04.04.2024).

7. Про кінематографію : Закон України від 13 січня 1998 р. № 9/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 04.04.2024).

8. Про Звернення до ООН, Європарламенту, Парламентських Асамблей Ради Європи, НАТО, ОБСЄ, ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : постанова Верховної Ради України від 07 жовтня 2022 р. № 2663-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2663-20> (дата звернення: 04.04.2024).

9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 04.04.2024).

10. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 04.04.2024).

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 р. № 3-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99> (дата звернення: 04.04.2024).

12. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 04.04.2024).

13. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n420> (дата звернення: 04.04.2024).

14. Орлова В. Адвокат розповів про нюанс у забороні на виїзд військовозобов'язаних українців за кордон. *УНІАН* : вебсайт. URL: <https://www.unian.ua/society/vijzd-cholovikiv-za-kordon-yakiy-ye-nyuans-u-zaboroni-na-vijzd-vijskovozobov-yazanih-za-kordon-12324960.html> (дата звернення: 04.04.2024).

15. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу : Проект Закону України від 31 січня 2024 р. № 10453. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43594> (дата звернення: 04.04.2024).

16. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу. *Верховна Рада України* : вебсайт. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/74f3968b-3b05-4ab2-bccf-1fab6f2c9a69](https://itd.rada.gov.ua/74f3968b-3b05-4ab2-bccf-1fab6f2c9a69) (дата звернення: 04.04.2024).

17. Мамченко Н. За перетин державного кордону з метою ухилення від мобілізації посилять кримінальну відповідальність. *Судово-юридична газета* : вебсайт. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/292019-za-peresechenie-gosudarstvennoy-granitsy-s-tselju-ukloneniya-ot-mobilizatsii-usilyat-ugolovnyuyu-otvetstvennost> (дата звернення: 04.04.2024).

REFERENCES:

1. *The deadliest wars of the last 30 years.* (2024). *Gazeta.ua* : website. Retrieved April 03, 2024 from: https://gazeta.ua/articles/world-life/_najbilsh-smertonosni-vijni-ostannih-30-rokiv/1141940.

2. *Rosnie liczba prób nielegalnego przekroczenia granicy Polski z Bialorusia*. (2024). Rzeczpospolita: website. Retrieved April 03, 2024 from: <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art37458671-rosnie-liczba-prob-nielegalnego-przekroczenia-granicy-polski-z-bialorusia>.

3. *Practical aspects of reducing the scale of illegal migration in Polsce*. (2010). Raport krajowy za lata 2004–2010. Warszawa: ESM.

4. O ochronie granicy państwowej. (Ustawa RP) (1990). Retrieved April 03, 2024 from: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900780461/U/D19900461Lj.pdf>.

5. Karny Kodeks (Ustawa RP) (1997). Retrieved April 03, 2024 from: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>.

6. Criminal Code of Ukraine (Law of Ukraine). № 2341-III. (2001). Retrieved April 03, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405>.

7. On cinematography (Law of Ukraine). № 9/98-VR (1998). Retrieved April 03, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80>.

8. On the Appeal to the UN, the European Parliament, the Parliamentary Assemblies of the Council of Europe, NATO, OSCE, GUAM, and the national parliaments of the countries of the world on the recognition of the Russian Federation as an aggressor state (Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine). № 2663-IX (2022). Retrieved April 03, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2663-20>.

9. On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine (Law of Ukraine). № 1207-VII. Retrieved April 03, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

10. On the peculiarities of the state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions (Law of Ukraine). № 2268-VIII (2018). Retrieved April 03, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

11. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submissions of the Supreme Arbitration Court of Ukraine and the General Prosecutor's Office of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of Article 2

of the Arbitration Procedure Code of Ukraine (the case regarding the representation of the state's interests by the Prosecutor's Office of Ukraine in the arbitration court). (Decision of the Constitutional Court of Ukraine). № 3-пп/99 (1999). Retrieved April 03, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99> (date of application: 03/08/2024).

12. On national security of Ukraine (Law of Ukraine). № 2469-VIII (2018). Retrieved April 03, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

13. On mobilization training and mobilization (Law of Ukraine). № 3543-XII (1993). Retrieved April 03, 2024 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n420>.

14. Orlova, V. (2023). The lawyer spoke about the nuance in the ban on the departure of Ukrainians conscripted for military service abroad. *UNIAN: website*. Retrieved April 03, 2024 from: <https://www.unian.ua/society/vijizd-cholovikiv-za-kordon-yakiyye-nyuans-u-zaboroni-na-vijizd-viyskovozobov-yazanih-zakordon-12324960.html>.

15. Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Liability for Illegal Crossing of the State Border of Ukraine for the Purpose of Evading Conscription (Draft Law of Ukraine). № 10453 (2024). Retrieved April 03, 2024 from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43594>.

16. Explanatory note to the draft Law of Ukraine on Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Liability for Illegal Crossing of the State Border of Ukraine for the Purpose of Evading Military Service (2024). *Verkhovna Rada of Ukraine: website*. Retrieved April 03, 2024 from: [blob:https://itd.rada.gov.ua/74f3968b-3b05-4ab2-bccf-1fab6f2c9a69](https://itd.rada.gov.ua/74f3968b-3b05-4ab2-bccf-1fab6f2c9a69).

17. Mamchenko, N. Criminal liability will be strengthened for crossing the state border in order to evade mobilization. *Judicial and legal newspaper: website*. Retrieved April 03, 2024 from: <https://sud.ua/uk/news/publication/292019-za-peresechenie-gosudarstvennoy-granitsy-s-tselyu-ukloneniya-ot-mobilizatsii-usilyat-ugolovnyu-otvetstvennost>.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2024

The article was received 18 April 2024

СЕКЦІЯ 3 КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 347.92:347.963.2

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-6>

ВІДКЛАДЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У ЗВ'ЯЗКУ З НЕПРИБУТТЯМ ПРОКУРОРА В СУДОВЕ ЗАСІДАННЯ

Сеник Тарас Богданович,
доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету
t.b.senyk@gmail.com
orcid.org/0000-0002-6513-2536

Метою статті є дослідження неприбуття прокурора в судове засідання як підстава для відкладення судового розгляду.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-правові методи, зокрема статистичний, діалектичний, герменевтичний, догматичний.

Результати. У статті на основі аналізу кримінального процесуального регулювання та правозастосовної практики здійснено наукову розвідку підстав відкладення судового розгляду у зв'язку неприбуттям прокурора в судове засідання та притягнення до відповідальності за порушення процесуальних прав і обов'язків.

Не кожне відкладення судового розгляду обумовлене об'єктивними обставинами. Нерідко воно є наслідком зловживання працівниками прокуратури своїми процесуальними правами, а отже, неповаги до суду й інших учасників кримінального провадження. Аналіз судової практики свідчить про непоодинокі випадки процесуальних помилок, учинених під час застосування цієї підстави, що певною мірою призводить до порушення безперервності розгляду кримінального провадження, розумності строків його проведення й завершення.

Стверджується, що серед підстав для відкладення судового розгляду однією з найпоширеніших є неприбуття прокурора в судове засідання без надання документів поважності такого неприбуття. У зв'язку з таким зловживанням у 2018 році Уповноважений Верховної Ради України рекомендував Генеральній прокуратурі України провести узагальнення підстав неприбуття прокурорів на судовий розгляд, крім того, здійснити систематизацію підстав і визначити можливі шляхи подолання підстав неприбуття.

Обґрунтовано, що потрібно закріпити обов'язок суду повідомляти керівника органу прокуратури про випадки повторної неявки прокурора в судове засідання без поважних причин або довготривалого складення та погодження прокурором процесуальних документів.

Висновки. Важливим критерієм оцінки ефективності здійснення працівником прокуратури повноважень під час судового розгляду є підтримання публічного обвинувачення й участь у судовому розгляді. Виходячи з такого стану справ, ч. 1 ст. 324 КПК України передбачає можливість суду вжити заходів для прибуття прокурора на судове засідання, однак кримінально-процесуальний закон не дає жодних дієвих повноважень суду, щоб зобов'язати прокурора прийти на судовий розгляд та у випадку зловживання притягнути до відповідальності. Крім того, неприбуття прокурора під час судового розгляду є однією з найпоширеніших підстав відкладення судового розгляду в кримінальному провадженні. Дослідження статистичних даних і правозастосовної практики дає підстави стверджувати, що прокурори інколи не являються в судове засідання без поважних підстав, тобто без надання підтверджуючих документів щодо можливості неприбуття на судовий розгляд у визначений час і місце. З огляду на аналіз норм КПК України наголошується, що для вжиття заходів прибуття прокурора на судове засідання суд може порушити питання про відповідальність прокурора, однак указаний спосіб не завжди дієвий, крім того, жодної гарантії щодо забезпечення прибуття прокурора на судовий розгляд не надається.

Важливо зазначити, що неприбуття прокурора необов'язково відбувається через його вину, інколи бувають випадки, коли це не залежить від його волі (наприклад, надмірна завантаженість, що передбачає підтримання публічного обвинувачення в різних судах, а тому неможливо бути присутнім у двох судах одночасно).

З викладеного можна зробити висновок, що суд позбавлений дієвих засобів впливу на неприбуття прокурора на судовий розгляд, а тому єдиним механізмом реагування на неповажні підстави

неприбуття прокурора є відкладення судового розгляду. З огляду на це складним залишається питання дотримання розумних строків і можливості прокурора затягнути судовий розгляд на довгий строк, що зумовить порушення основних засад кримінально-процесуального закону.

Крім того, у статті звернено увагу, що ми маємо справу не тільки з неприбуттям прокурора на судовий розгляд, але й з іншими підставами відкладення судового розгляду, як-от відкладення судового розгляду у зв'язку з необхідністю заміни прокурора, у зв'язку зі зміною обвинувачення, відмовою від підтримання публічного обвинувачення.

З наведеної судової практики можна дійти таких висновків: 1) прокурор обов'язково повинен бути присутній на судових засіданнях; 2) група прокурорів не дає можливості забезпечити прибуття прокурора на судовий розгляд; 3) єдиний механізм неприбуття на судові засідання прокурора – відкласти судовий розгляд і порушити питання про відповідальність прокурора перед органом, який уповноважений притягнути до дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: судовий розгляд, відкладення судового розгляду, розумні строки, судові засідання, неприбуття прокурора в судові засідання.

POSTPONEMENT OF THE COURT PROCEEDING DUE TO THE PROSECUTOR'S FAILURE TO APPEAR AT THE COURT SESSION

Senyk Taras Bohdanovych,
 Doctor of Philosophy in Law
 Senior Lecturer at the Department of Criminal Law and Procedure
 West Ukrainian National University
 t.b.senyk@gmail.com
 orcid.org/0000-0002-6513-2536

The purpose of the article is to study the non-arrival of the prosecutor at the court session as a reason for postponing the trial.

The methodological basis of the research is general scientific and special legal methods, in particular statistical, dialectical, hermeneutic, dogmatic.

The results. In the article, based on the analysis of criminal procedural regulation and law enforcement practice, a scientific investigation of the reasons for postponing the trial due to the prosecutor's failure to appear at the court session and prosecution for violation of procedural rights and duties was carried out.

Not every postponement of a trial is due to objective circumstances. It is often the result of abuse of procedural rights by the prosecutor's office, and, therefore, disrespect for the court and other participants in the criminal proceedings. The analysis of judicial practice shows that there are rare cases of procedural errors made during the application of this ground, which to some extent leads to a violation of the continuity of criminal proceedings, the reasonableness of the terms of its conduct and completion.

It is claimed that one of the most common grounds for postponing a trial is the non-arrival of the prosecutor at the court session without providing documents justifying such non-arrival. In connection with such abuse, in 2018 the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine recommended to the General Prosecutor's Office of Ukraine to conduct a generalization of the reasons for non-appearance of prosecutors for court proceedings, in addition to systematize the reasons and determine possible ways to overcome the reasons for non-appearance.

It is justified that it is necessary to enshrine the duty of the court to notify the head of the prosecutor's office about the cases of repeated non-appearance of the prosecutor at the court session without valid reasons or long-term drawing up and approval of procedural documents by the prosecutor.

Conclusions. An important criterion for assessing the effectiveness of the prosecutor's office employee's exercise of powers during a trial is the maintenance of a public accusation and participation in the trial. Proceeding from this state of affairs, part 1 of Art. 324 of the Criminal Procedure Code of Ukraine provides for the possibility of the court to take measures for the arrival of the prosecutor at the court session, however, the criminal procedure law does not give the court any effective powers to oblige the prosecutor to attend the trial and in case of abuse to prosecute. In addition non-arrival of the prosecutor during the trial is one of the most common reasons for postponing the trial in criminal proceedings. The study of statistical data and law enforcement practice gives reason to assert that prosecutors sometimes do not appear at court hearings without valid reasons, i.e., without providing supporting documents regarding the possibility of not appearing for court hearings at the specified time and place. Analysis of the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, that in order to take measures for the prosecutor's arrival at the court session, the court can raise the issue of the prosecutor's responsibility, however, this method is not always effective, besides, no guarantee is provided to ensure the prosecutor's arrival at the court hearing.

It is important to emphasize that the non-arrival of the prosecutor is not necessarily due to his fault, sometimes there are cases when it does not depend on his will (for example, excessive workload, which involves maintaining a public accusation in different courts), and therefore it is not possible to be present in two courts at the same time

From the above, it can be concluded that the court is deprived of effective means of influencing the non-appearance of the prosecutor at the trial, and therefore the only mechanism for responding to the disrespectful

reasons for the prosecutor's non-appearance is the postponement of the trial. In view of this, the issue of compliance with reasonable deadlines and the possibility of the prosecutor to drag out the trial for a long time, which will lead to the violation of the basic principles of the criminal procedural law, remains difficult.

In addition, in the article, I draw attention to the fact that we are dealing not only with the non-arrival of the prosecutor for the trial, but also with other reasons for the postponement of the trial, such as the postponement of the trial in connection with the need to replace the prosecutor, in connection with a change in the indictment, by refusing to maintain a public accusation.

The following conclusions can be drawn from the cited judicial practice: 1) the prosecutor must be present at court sessions; 2) the group of prosecutors does not provide an opportunity to ensure the prosecutor's arrival at the trial; 3) the only mechanism for the prosecutor's non-appearance at the court session is to postpone the trial and raise the issue of the prosecutor's responsibility before the body authorized to bring to disciplinary responsibility.

Key words: trial, postponement of trial, reasonable terms, court session, non-appearance of the prosecutor at the court session.

Вступ. З імплементацією 19 листопада 2012 року нового Кримінального процесуального кодексу України стала чіткіше прослідкуватися тенденція, що Україна впроваджує активну стратегію руху до Європи, європейського рівня життя, європейських стандартів. Так, відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., що ратифікована Україною в 1997 р., розгляд будь-якої справи в суді має здійснюватися впродовж розумного строку (Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р). Адже будь-яке зволікання може негативно відобразитися на правах, що підлягають захисту. Правосуддя має бути швидким, тривала невинуватна затримка процесу практично рівнозначна відмові у правосудді. Ця норма знайшла відображення у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України): «Судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку» (ч. 1 ст. 318) (КПК України, 2012).

Неухильне дотримання положень цієї статті, яка, з-поміж іншого, покладає на суд обов'язок із забезпечення проведення судового провадження в розумні строки, є необхідною передумовою виконання завдань кримінального провадження й дотримання основоположних прав людини на всіх його стадіях.

Розгляд будь-якої справи в суді має здійснюватися в розумні строки, тому будь-яке зволікання може негативно відобразитися на правах, що підлягають захисту. Питання порушення розумних строків судових розглядів унаслідок багаторазових перенесень судових засідань є надзвичайно актуальним для системи правосуддя. Правосуддя має бути швидким, тривала невинуватна затримка процесу практично рівнозначна відмові у правосудді. З огляду на це судовий розгляд не може бути проведений і за відсутності прокурора. У доктрині кримінального процесу науковці вже досліджували участь прокурора в судових засіданнях, однак так не здійснили аналіз підстав відкладення судового розгляду у зв'язку його неявкою. Здебільшого науковці дають характеристику відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення, зміни або висунення додаткового обвинувачення. Проблематику процесуальних повноважень прокурора досліджували М. Грушевська, А. Лапкін, В. Маляренко, І. Вернидубов, А. Карпова, М. Косюта, В. Юрчишин та ін.

Незважаючи на важливе науково-прикладне значення результатів проведених наукових розвідок щодо неприбуття прокурора на судовий розгляд, це питання і досі залишається актуальним.

Метою статті є дослідження неприбуття прокурора в судові засідання як підстава для відкладення судового розгляду. Для досягнення мети проаналізовано розділ 1 Кримінального процесуального кодексу України, присвячений суті норм щодо відкладення судового розгляду у випадку неприбуття прокурора. На підставі вивчених матеріалів судової практики наголошено на значенні дотримання підстав відкладення судового розгляду. У розділі 2 розглянуто окремі умови відкладення судового розгляду у зв'язку неприбуття прокурора на судові засідання. Методологічну основу статті становить статистичний підхід (використовувався для отримання висновків за даними аналізу судової практики), діалектичний метод (наукове пізнання умов відкладення судового розгляду), герменевтичний метод (для тлумачення окремих підстав відкладення судового розгляду), догматичний або спеціально-правовий метод (застосовувався під час вивчення наукових позицій неприбуття прокурора на судовий розгляд).

1. Загальні умови відкладення судового розгляду у зв'язку неприбуття прокурора на судові засідання

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає правові наслідки неприбуття прокурора в судові засідання. Відповідно до частини 1 статті 324 КПК України суд порушує питання про відповідальність прокурора або адвоката, які не прибули на засідання за відсутності поважних причин, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності. Питання порушення розумних строків судових розглядів унаслідок багаторазових перенесень судових засідань є надзвичайно актуальним для системи правосуддя. Водночас зазначимо, що неприбуття прокурора не обов'язково трапляється через його вину. Часто причиною цього є надмірна завантаженість прокурорів, які фізично не встигають бути присутнім на всіх судових засіданнях. Саме із цих міркувань із метою формального забезпечення принципу незмінності прокурора в кримінальному провадженні поширена практика створення груп прокурорів

фактично в кожному кримінальному провадженні.

Водночас на практиці досить поширеними є випадки неявки прокурора в судові засідання під час розгляду кримінальних проваджень, що негативно позначається на додержанні розумних строків кримінального провадження. Особливого суспільного резонансу набуло зумовлене неявкою прокурора в судові засідання рішення Київського районного суду м. Полтави від 10 серпня 2018 р. про закриття кримінального провадження щодо обвинувачення Г. А. Кернеса й інших осіб (ухвала Київського районного суду м. Полтави від 10 серпня 2018 р.).

Будучи належним чином повідомленими про дату та час судового засідання, ніхто із прокурорів під час проголошення рішення присутнім не був. Однак оперативно, протягом години з моменту проголошення ухвали, прокуратурою було організовано та проведено брифінг, лише для того, щоб «відбілити» себе в очах суспільства, яка слідувала за цією справою.

Іншим яскравим прикладом є справа Малиновського районного суду міста Одеси, де на судові засідання знову не з'явилися прокурори Кравченко М. М. і Мусіяка В. В. Голова колегії Черевко С. П. зачитав лист від заст. керівника САП Кривенка В. В., який надійшов на адресу Малиновського суду 25 квітня. Він просить не вважати неявку прокурорів до суду неповажною, відкласти засідання й дочекатися нового обвинувального акта. Із цього приводу виступили адвокати Пошиванюк Т. П., Вінчковський В. Л. та обвинувачений Кравченко І. В. Голова колегії Черевко С. П. повідомив, що наступні два засідання призначені на 26.04.2019 та 03.05.2019 о 10.00 (ухвала Малиновського районного суду міста Одеси від 25 квітня 2019 р.).

Слід зазначити, що колегія суддів ще 19.04.2019 була повідомлена про те, що призначене на 22.04.2019 засідання не відбудеться, оскільки прокурорами на той час було лише складено новий обвинувальний акт, а для його погодження прокурором вищого рівня потрібен час для вивчення відповідних матеріалів, які були досліджені в суді. Зважаючи на те що в суді докази досліджувалися не один місяць, вирішення питання про погодження достатньо великого за обсягом процесуального документа не могло зводитися до церемоніальної процедури й потребувало перевірки прокурором вищого рівня відповідності зроблених державними обвинувачами висновків дослідженим у суді доказам. Про факт погодження обвинувального акта прокурор невідкладно зобов'язався повідомити суд, цим самим забезпечуючи можливість як суду розглядати інші, не менш важливі кримінальні провадження, у тому числі про злочини проти життя і здоров'я, які роками не знаходять свого логічного завершення в Малиновському районному суді м. Одеси, так і стороні захисту (зокрема, адвокатам, що прибувають з м. Києва) даремно не відволікатись для явки до суду, оскільки засідання не могли відбутися без погодженого обвинувального акта.

Натомість колегія, очевидно не зрозумівши доводи прокурора чи не почувши їх, не повідомивши сторону захисту про те, що 22.04.2019 засідання не відбудеться, у вказаний день прийняла рішення про призначення розгляду на 24.04.2019. У подальшому засідання призначалися на 25.04.2019, 26.04.2019, 03.05.2019, 11.05.2019 (рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 30 серпня 2019 р.).

Так, ч. 1 ст. 324 КПК України передбачає, що суд вживає заходів для прибуття прокурора до суду (КПК України, 2012). Оскільки вказані заходи в цій нормі не конкретизовані, можна зробити висновок, що законодавець має на увазі здійснення судового виклику прокурора в наступне судові засідання для його обов'язкової присутності. Однак судовий виклик, відповідно до ч. 2 ст. 134 КПК України, застосовується до всіх учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою. Інших процесуальних заходів (накладення грошового стягнення, приводу тощо) щодо прокурора суд застосувати не може.

Аналіз рішень Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів засвідчує, що судді здебільшого не ставлять питання про неповажність причин відсутності прокурора в судовому засіданні. Наприклад, в одній справі йшлося про те, що прокурор не прибув на кілька засідань з різних причин: у зв'язку з відпусткою, брав участь в іншому судовому засіданні та невідкладних слідчих діях. Комісія встановила, що запланувати такі дії завчасно було вкрай складно, адже в одному епізоді підготовче судові засідання не відбулося через самовідводи та відводи суддів, зміну складу суду 11 разів і нез'явлення учасників судового розгляду, у тому числі потерпілого (заявника).

В іншому випадку суддя звернувся до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів у зв'язку з двома фактами нез'явлення в судові засідання. Закриваючи провадження, Комісія взяла до уваги лист із проханням перенести судові засідання у зв'язку з необхідністю прокурора брати участь у слідчих діях, а також пояснення прокурора, що інші прокурори, які входили до складу групи, не володіли інформацією про стан судового розгляду цього кримінального провадження.

У третьому випадку суд скаржить на те, що прокурор не з'явився на чергове судові засідання та вдруге не забезпечив з'явлення свідка обвинувачення, до якого застосовано заходи безпеки. Комісія, закриваючи і це провадження, звернула увагу на те, що суд не з'ясував питання про поважність причин нез'явлення в судові засідання (рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 6 вересня 2017 р.).

2. Окремі умови відкладення судового розгляду у зв'язку з неприбуття прокурора на судові засідання

Частина 2 ст. 324 КПК України встановлює, що за неможливості подальшої участі прокурора в судовому провадженні він замінюється іншим у порядку, передбаченому ст. 37 КПК України. Наявність вказаних положень у статті,

яка регламентує наслідки неприбуття прокурора в судові засідання, дає змогу зробити висновок, що законодавець пов'язує заміну прокурора із його неявкою до суду, зокрема, на підставі звернення суду.

Зі свого боку, ст. 37 КПК України передбачає, що якщо прокурор, який у відповідному кримінальному провадженні здійснює повноваження прокурора, не може їх здійснювати через задоволення заяви про його відвід, тяжку хворобу, звільнення з органу прокуратури або з іншої поважної причини, що унеможливорює його участь у кримінальному провадженні, повноваження прокурора покладаються на іншого прокурора керівником відповідного органу прокуратури (КПК України, 2012). Оскільки саме керівник органу прокуратури визначає підстави для заміни прокурора й ухвалює відповідне рішення, звернення до нього суду може мати лише рекомендаційне значення та не зобов'язує керівника органу прокуратури до вжиття яких-небудь заходів щодо заміни прокурора. Також слід враховувати, що КПК України допускає можливість колективного виконання повноважень прокурора в кримінальному провадженні. Так, у разі потреби керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів (ч. 1 ст. 37 КПК України).

У разі створення групи прокурорів кожен з її членів діє як прокурор у кримінальному провадженні; за неможливості здійснення ним повноважень прокурора в кримінальному провадженні ці повноваження можуть здійснювати інші члени групи. Це означає, що у випадках, коли підтримання публічного обвинувачення здійснюється групою прокурорів, участь у судовому засіданні хоча б одного з них дає змогу провести таке судове засідання й забезпечити реалізацію функції публічного обвинувачення. Це повинно забезпечити можливість оперативної заміни за рішенням старшого прокурора групи одного члена групи (який, наприклад, захворів, перебуває у відраженні чи бере участь в іншому судовому засіданні) іншим прокурором зі складу групи для забезпечення участі в судовому засіданні (Лапкін, 2018: 18).

Потрібно зауважити, що це не справа неприбуття прокурора, а самостійна підстава для можливості відкласти судовий розгляд, а саме: підстава відкладення судового розгляду у зв'язку з необхідністю заміни прокурора.

Тож, як вказує науковець Лапкін А. В., групи прокурорів створюються не як загальне правило, а як виняток – лише за потреби, тобто у складних, багатоепізодних кримінальних провадженнях, у яких один прокурор не в змозі виконати свої повноваження самостійно. Сама по собі наявність групи прокурорів не гарантує їх участі в судових засіданнях, тому розглядати їх існування за принципом «чим численніша група прокурорів, тим більша вірогідність, що хтось із них з'явиться в судові засідання» не є коректним (Лапкін, 2018: 18).

Варто погодитися з Лапкіним А. В., що закон фактично не надає суду жодних дієвих повноважень, щоб вплинути на неявку прокурора в судові засідання. Єдиним процесуальним наслідком, який КПК України передбачає в разі неявки прокурора в судові засідання, є необхідність відкладення останнього. Фактично це має відбуватися стільки разів, скільки прокурор не з'являється в судові засідання, тому систематична неявка прокурора може затягнути судовий розгляд кримінального провадження на невизначено довгий строк. Як наслідок, страждають інтереси справедливого правосуддя, кримінальне провадження втрачає своє правове й соціально-виховне значення, а його учасники позбавляються гарантованого Конституцією України й основоположними міжнародними актами з прав людини права на судовий захист.

На мою думку, саме через такі штучно створені обставини органами прокуратури, а саме неявки прокурора в судові засідання, порушуються принцип розумних строків і безперервності судового розгляду й інші засади кримінального провадження у відповідній судовій справі.

Висновки. З огляду на це пропонується впровадити на законодавчому рівні необхідність постановлення судом окремої ухвали щодо прокурора в разі порушення вимог статті 324 Кримінального процесуального кодексу, а саме в разі нез'явлення без поважних причин у судові засідання, через що останнє було відкладено. Вважаємо за доцільне впровадження на законодавчому рівні також притягнення до відповідальності прокурора за довготривале (не більше ніж один місяць) у випадку необхідності складення та погодження прокурором процесуальних документів щодо відмови від підтримання державного обвинувачення, зміни обвинувачення або висунення додаткового обвинувачення (п. 2 ч. 2 ст. 322 КПК України). Оскільки безпідставне ненадання та/або необґрунтоване обмеження часу для вирішення вищезазначених питань може трактуватися як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, вважаємо місячний строк достатнім для необхідності складення та погодження прокурором процесуальних документів щодо відмови від підтримання державного обвинувачення, зміни обвинувачення або висунення додаткового обвинувачення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (дата звернення: 12.04.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (редакція від 19.04.2024) (дата звернення: 19.04.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Ухвала Київського районного суду м. Полтави від 10 серпня 2018 р. у справі № 638/4399/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75812065> (дата звернення: 15.04.2024).
4. Ухвала Малиновського районного суду міста Одеси від 25 квітня 2019 р. у справі № 521/17260/18. URL: <https://>

rgk-nabu.org/uk/courts/monitoring-sudiv/sprava-trukhanova-krayan (дата звернення: 17.04.2024).

5. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів № 86дп-17 від 30 серпня 2017 року. URL: <https://www.kdkp.gov.ua/punishment>.

6. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів № 92дп-17 від 6 вересня 2019 року. URL: <https://www.kdkp.gov.ua/punishment>.

7. Лапкін А. В. Щодо наслідків неявки прокурора у судове засідання. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. № 7. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15689/1/Lapkin_15-20.pdf.

REFERENCES:

1. Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Council of Europe Convention). (1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data accessed: 12.04.2024).

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 2012 (Verkhovna Rada Ukrainy) [Criminal Procedure Code of Ukraine 2012 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Last accessed: 19.04.2024) [in Ukrainian].

3. Ukhvala Kyivskoho raionnoho sudu m. Poltavy vid 10 serpnia 2018 r. u spravi № 638/4399/15-k [Resolution of the Kiev district City Court Poltava in case No. 638/4399/15-k (2018)].

URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75812065> (date of application: 15.04.2024).

4. Ukhvala Malynovskoho raionnoho sudu mista Odesy vid 25 kvitnia 2019 r. u spravi № 521/17260/18 [Resolution Malynovskoho district City Court Odesa in case No. 521/17260/18 (2019)]. URL: <https://rgk-nabu.org/uk/courts/monitoring-sudiv/sprava-trukhanova-krayan> (date of application: 17.04.2024).

5. Rishennia Kvalifikatsiino-dystsyplinarnoi komisii prokuroriv № 86dp-17 vid 30 serpnia 2017 roku [Decision of the Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors No. 86dp-17 of August 30, 2017]. URL: <https://www.kdkp.gov.ua/punishment>.

6. Rishennia Kvalifikatsiino-dystsyplinarnoi komisii prokuroriv № 92dp-17 vid 6 veresnia 2019 roku [Decision of the Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors No. 92dp-17 of September 6, 2019]. URL: <https://www.kdkp.gov.ua/punishment>

7. Lapkin, A.V. (2018). Shchodo naslidkiv neiyavky prokurora u sudove zasidannia. *Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini* [Regarding the consequences of the prosecutor's failure to appear at the court session. Judicial and investigative practice in Ukraine]. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15689/1/Lapkin_15-20.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.04.2024
The article was received 29 April 2024

СЕКЦІЯ 4 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПРАВО ЄС. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

УДК 343.4:[341.322:355.1-053.2
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-7>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ ДО УЧАСТІ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Барчук Віктор Олександрович,
доктор філософії в галузі права,
науковий співробітник
Науково-дослідного інституту публічного права
Vobarchuk@gmail.com
orcid.org/0009-0001-7232-2987

Цій статті поставлено за мету дослідження відповідальності за залучення дітей до участі у збройних конфліктах. Для досягнення задекларованої мети й отримання належних результатів дослідження використано таку сукупність методів: методи формальної логіки, порівняльно-правовий метод, метод контент-аналізу та формально-логічний метод. **Результати та висновки такої діяльності.** Діти як об'єкти системної дискримінації та проявів насильства є найменш захищеною категорією населення й потребують додаткових гарантій реалізації і захисту їх прав та інтересів, особливо під час кризових ситуацій, зокрема збройних конфліктів. Під час збройних конфліктів порушуються такі права дитини: право на життя та здоров'я, право на безпеку, право на освіту та розвиток особистості, право на перебування із сім'єю, право на захист з боку держави та ін. Серед шести визначених резолюціями Ради Безпеки ООН порушень прав дитини у рамках збройних конфліктів окремо виділяють «вербування дітей до збройних сил і використання у бойових діях», адже, за даними міжнародних правозахисних організацій, близько 250 тис. дітей-солдатів беруть участь у понад 30 збройних конфліктах. Формами залучення дітей до збройних конфліктів є виконання ролі корегувальників і шпигунів, примусова мобілізація неповнолітніх на тимчасово окупованих українських територіях, вербування представниками окупаційної влади до участі в незаконних збройних формуваннях, залучення до збору інформації щодо розміщення та переміщення ЗСУ, сприяння облаштуванню споруд військового призначення, залучення до військових навчань, забезпечення життєдіяльності окупантів, охорона та патрулювання вулиць і полонених та ін. Міжнародне гуманітарне право, ґрунтуючись на нормах звичаєвого характеру, категорично засуджує залучення дітей віком до 15 років до участі у збройних конфліктах як солдатів, визнає такі дії воєнним злочином і зобов'язує держави здійснювати моніторинг порушення прав дитини в умовах збройних конфліктів та розслідувати випадки незаконного залучення дітей до участі у воєнних діях. Заборона залучення дітей до участі у збройних конфліктах також знайшла своє відображення і в національному законодавстві України, проте законодавство не містить норми, яка би прямо вказувала на відповідальність у випадку залучення неповнолітніх до військових дій у складі законних військових формувань країни. У зв'язку із чим вбачається за потрібне визначення окремої норми в Кримінальному кодексі України щодо вербування та залучення дітей до участі у воєнних діях і збройних конфліктах.

Ключові слова: діти-жертви збройних конфліктів, залучення до участі у збройному конфлікті, юридична відповідальність.

CRIMINAL LIABILITY FOR INVOLVING CHILDREN IN ARMED CONFLICTS

Barchuk Viktor Oleksandrovych,
Doctor of Philosophy in the field of Law,
Researcher
Research Institute of Public Law
Vobarchuk@gmail.com
orcid.org/0009-0001-7232-2987

The purpose of this article is to study responsibility for involving children in armed conflicts. In order to achieve the declared goal and obtain the appropriate research results, **the following combination** of methods was used: methods of formal logic, comparative legal method, method of content analysis and formal logical method.

Results and conclusions of such activities. Children, as objects of systemic discrimination and manifestations of violence, are the least protected category of the population and need additional guarantees for the realization and protection of their rights and interests, especially during crisis situations, in particular armed conflicts. During armed conflicts, children's rights are violated, such as: the right to life and health, the right to safety, the right to education and personal development, the right to stay with the family, the right to protection from the state, etc. Among the six UN Security Council Resolutions, violations of children's rights in the framework of armed conflicts are singled out as "recruitment of children to the armed forces and use in hostilities", because according to international human rights organizations, about 250,000 child soldiers participate in more than 30 armed conflicts. Forms of involvement of children in armed conflicts include the role of correctional officers and spies, forced mobilization of minors in temporarily occupied Ukrainian territories, recruitment by representatives of the occupation authorities to participate in illegal armed formations, involvement in the collection of information on the placement and movement of armed forces, assistance in the construction of military facilities, involvement to military exercises, ensuring the livelihood of the occupiers, guarding and patrolling the streets and prisoners, etc. International humanitarian law, based on customary norms, categorically condemns the use of children under the age of 15 in armed conflicts as soldiers, recognizes such actions as a war crime and obliges states to monitor the violation of children's rights in armed conflicts and to investigate cases of illegal involvement of children in participation in hostilities. The ban on the involvement of children in armed conflicts is also reflected in the national legislation of Ukraine, however, the legislation does not contain a norm that would directly indicate responsibility in the case of the involvement of minors in military operations as part of the country's legal military formations. In connection with this, it is considered necessary to define a separate norm in the Criminal Code of Ukraine regarding the recruitment and use of children in hostilities and armed conflicts.

Key words: child victims of armed conflicts, involvement in armed conflict, legal responsibility.

Вступ. Діти, як найменш захищена категорія населення, потребують додаткових гарантій реалізації і захисту їх прав та інтересів, особливо під час кризових ситуацій (військових конфліктів, революцій, соціально-економічних криз), оскільки саме діти є основними об'єктами системної дискримінації та проявів насильства. Під час збройних конфліктів порушуються такі права дитини: право на життя та здоров'я, право на безпеку, право на освіту та розвиток особистості, право на перебування із сім'єю, право на захист з боку держави та ін.

Метою статті є дослідження відповідальності за залучення дітей до участі у збройних конфліктах.

Для досягнення задекларованої мети та отримання належних результатів дослідження використано таку сукупність методів: методи формальної логіки, порівняльно-правовий метод, метод контент-аналізу та формально-логічний метод.

1. Форми залучення дітей до збройних конфліктів та їх наслідки

Відповідно до резолюцій Ради Безпеки ООН 1261 (1999 р.), 1882 (2009 р.), 1998 (2011 р.) та 2225 (2015 р.) на міжнародному рівні визначають такі порушення прав дитини у рамках збройних конфліктів:

- вбивство та завдання значного ушкодження здоров'я (каліцтва);
- вербування дітей до збройних сил і залучення до участі в бойових діях;
- зґвалтування й інші форми сексуального насильства;
- викрадення;
- напади на освітянські та медичні цивільні заклади;
- відмова в доступі до гуманітарної допомоги (Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, 2022).

Як зауважує Д. Гуд (головний спеціаліст з правових питань Датської Ради у справах біженців), «близько 250 тис. дітей-солдатів беруть участь у більш ніж 30 військових кон-

фліктах у всьому світі» (Міжнародний фонд Відродження, 2015).

Відповідно до даних сайту «Діти війни», за період повномасштабного вторгнення РФ на територію України та станом на березень 2024 р. 537 дітей загинуло, 1275 дітей було поранено, 2067 дітей зникло, 14 дітей зазнали сексуального насильства, 19 546 примусово депортовані та/або переміщені (Діти війни, 2024).

Особливу небезпеку для прав та інтересів дітей під час збройних конфліктів має вербування, втягування та залучення дітей до ведення військових дій, вчинення терористичних актів і диверсій. Зокрема, факти втягування дітей до військових дій на території України з 2014 р. в межах незаконної діяльності сепаратистських формувань ДНР та ЛНР фіксувалися представниками міжнародних моніторингових організацій на ЗМІ. Участь дітей віком 15–17 років відмічалася у формі навчання використання та застосування зброї, створення розвідувальних і диверсійних воєнізованих угруповань, підривної діяльності, надання сексуальних послуг бойовикам, контрабанди через блок-пости та контрольно-пропускні пункти, надання інформації щодо розміщення українських військових об'єктів, виконання ролі «живих щитів» та ін. Зокрема, пропагандистські проросійські відео та звіт Державного Департаменту США підтверджують участь дітей у таких незаконних сепаратистських формувань, як батальйон «Восток», бригада «Призрак», батальйон «ім. св. Георгія Побідоносця» та ін. (Задніпровська, 2017: 58–59). В умовах російсько-української війни правоохоронні органи України фіксують факти використання російськими військовими дітей як корегувальників і шпигунів, факти примусової мобілізації неповнолітніх на тимчасово окупованих українських територіях шляхом використання таких заходів, як мілітаризація освіти, членство в «Юнармії», відпочинок у воєнно-патріотичних таборах, розповсюдження

різноманітних відеоігор на вказану тематику (наприклад, смартфон-ігор під час проходження яких потрібно здійснювати фото фіксацію об'єктів критичної інфраструктури та військових об'єктів), вербування представниками окупаційної влади, залучення до збору інформації щодо розміщення та переміщення ЗСУ, сприяння облаштуванню споруд військового призначення, залучення до військових навчань, забезпечення життєдіяльності окупантів, охорона та патрулювання вулиць і полонених та ін. (Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, 2022). Такі дії окупаційними військами та владою є «узаконеними», оскільки до законодавства РФ було включено наказ міністра оборони РФ «Про організацію залучення членів військово-патріотичного громадського руху «Юнармія» до проведення спеціальної операції на території України», положення якого передбачають підготовку осіб 17–18 р. для залучення до бойових дій у складі російських збройних сил (УКРІНФОРМ, 2022).

Залучення дітей до участі у збройних конфліктах призводить до загибелі дітей, завдання фізичної шкоди (каліцтва, травм, втрати кінцівок, опіків, вибухових травм), психічних травм (тривалих емоційних проблем, ПТС), розриву з родиною, соціального сирітства, відчуження від суспільства (втрати особистих документів, обмеження доступу до базових соціальних послуг і виплат), втрати можливості отримати освіту, впливу радикальних ідеологій на світогляд дитини, сексуального насильства та жорстокого поводження, примусової дитячої праці та дитячої криміналізації тощо.

2. Міжнародне законодавство у сфері протидії залучення дітей до участі у збройних конфліктах

Міжнародне гуманітарне право, ґрунтуючись на нормах звичаєвого характеру, категорично засуджує використання дітей віком до 15 років у збройних конфліктах як солдатів і визнає такі дії війсьним злочином.

На міжнародному рівні такий підхід знайшов своє відображення в ряді нормативно-правових, зокрема:

– «держави-учасниці вживають усіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у військових діях» (ст. 38 Конвенції про права дитини) (ООН, 1989);

– «збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку» (ст. 4 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах) (ООН, 2020). Крім того, цей Протокол закріплює вимогу до країн-учасниць, відповідно до якої військовослужбовці, які не досягли 18 років, не повинні брати безпосередню участь у військових діях (ООН, 2020);

– до військових злочинів належить і «набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях» (ст. 8 Римський Статут Міжнародного кримінального суду) (ООН, 1998);

– Паризькі зобов'язання щодо захисту дітей від незаконного вербування або використання збройними силами чи збройними угрупованнями та Паризькі принципи і керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами або збройними угрупованнями, визначають основні стандарти заборони вербування та використання неповнолітніх і збройних конфліктах і звільнення їх зі складу військових і збройних формувань.

Також до міжнародних нормативно-правових актів у цій сфері належить Женевські конвенції (1949 р.), Додатковий протокол до Женевських конвенцій (1949 р.), Декларація про захист жінок і дітей під час надзвичайних ситуацій і збройних конфліктів (1974 р.), звичаєве міжнародне гуманітарне право та ін.

Міжнародне гуманітарне право зобов'язує держави здійснювати моніторинг порушення прав дитини в умовах збройних конфліктів і розслідувати випадки незаконного залучення дітей до участі у військових діях, адже діти, яких визнано винними у вчиненні військових злочинів, повинні розглядатися не тільки як злочинці, але й як жертви міжнародного правопорушення. Також держави зобов'язані надавати дітям, звільненим із військових формувань, і дітям, стосовно яких є загроза їх вербування чи використання у збройному конфлікті, притулок і статус біженців (Конвенція про статус біженців 1951 р.). Ефективне застосування положень зазначених вище міжнародних нормативно-правових актів ґрунтується на імплементації їх норм до національного законодавства країн і міжнародному співробітництві в цій сфері. Наприклад, важливою складовою такого механізму є реінтеграція дітей, звільнених зі збройних угруповань чи збройних сил шляхом формальних та неформальних процедур (демобілізація, взяття в полон та ін.) із застосуванням громадсько-орієнтованого підходу реінтеграції та з метою подолання стигматизації таких дітей.

3. Притягнення до відповідальності за залучення дітей до участі у збройних конфліктах за українським законодавством

Україна ратифікувала відповідні міжнародно-нормативні акти та взяла на себе обов'язок привести у відповідність до них національне законодавство (наприклад, внести зміни до певних військових документів, щоб вони відповідали «положенням та духу» міжнародного права в цій сфері).

Заборона залучення дітей до участі у збройних конфліктах також знайшла своє відображення і в національному законодавстві України. Так, ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» визначає, що використання дітей у збройних конфліктах і насильницьких діях з метою повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності держави, а також залучення дітей до діяльності незаконних воєнізованих чи збройних формувань та пропаганди війни забороняється, а особи, винні у вчиненні таких дій, притягуються до кримінальної відповідальності (Верховна Рада України, 2001). У Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального

захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» визначено, що до категорії дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, належать діти, які «залучалися до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалися, у тому числі в полоні» (Верховна Рада України, 2016).

Слід зауважити, що законодавство не містить норми, яка би прямо вказувала на відповідальність у випадку залучення неповнолітніх до військових дій у складі законних військових формувань країни. Проте КК України визначає відповідальність неповнолітніх осіб, які досягли 16-річного віку, за участь у незаконних збройних угруповань і вчинення ряду кримінальних правопорушень передбачена кримінальним законодавством (наприклад, у випадку вчинення диверсії, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угону або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна та ряду інших кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) (Верховна Рада України, 2001).

Ч. 2 ст. 260 Кримінального кодексу України «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» передбачає кримінальну відповідальність за вербування та залучення неповнолітніх осіб засновниками та/або членами незаконних воєнізованих чи збройних формувань (Верховна Рада України, 2001). У випадку, якщо такі дії вчинила особа, яка не належить до вказаних осіб, відповідальність, найімовірніше, настане за ст. 304 КК України «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність», яка визначає загальні засади втягнення неповнолітніх до протиправної діяльності (участі в незаконних воєнізованих угрупованнях) або за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» (Верховна Рада України, 2001). Зокрема, слід зауважити, що ст. 438 КК містить 7 форм кримінального правопорушення, сформованих за правилом банкетної диспозиції, що ускладнює розуміння таких термінів, як «жорстоке поводження», «заборонені засоби ведення війни», «інші правопорушення», без звернення до відповідних міжнародно-правових актів у сфері міжнародного гуманітарного права (Хавронюк, 2022).

Отже, національне законодавство містить ряд прогалин і неточностей у сфері притягнення до відповідальності за залучення дітей до участі збройних конфліктах, зокрема:

- відсутні відповідні правові поняття, наприклад «залучення дитини до збройного конфлікту» та визначення форм такого залучення;

- не має одностайного підходу до кваліфікації дій осіб, які пов'язані із залученням дітей до збройного конфлікту;

- частина відповідних кримінальних норм містить банкетні диспозиції, застосування яких згідно з вимогами законодавства без знання норм міжнародного гуманітарного права неможливе;

- вбачається за потрібне визначення окремої норми в Кримінальному кодексі

України щодо вербування та використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах.

Висновки. Діти як об'єкти системної дискримінації та проявів насильства є найменш захищеною категорією населення й потребують додаткових гарантій реалізації і захисту їх прав та інтересів, особливо під час кризових ситуацій, зокрема збройних конфліктів. Під час збройних конфліктів порушуються такі права дитини: право на життя та здоров'я, право на безпеку, право на освіту та розвиток особистості, право на перебування із сім'єю, право на захист з боку держави та ін. Серед шести визначених резолюціями Ради Безпеки ООН порушень прав дитини у рамках збройних конфліктів окремо виділяють «вербування дітей до збройних сил і використання у бойових діях», адже, за даними міжнародних правозахисних організацій, близько 250 тис. дітей-солдатів бере участь у понад 30 збройних конфліктах. Формами залучення дітей до збройних конфліктів є виконання ролі корегувальників і шпигунів, примусова мобілізація неповнолітніх на тимчасово окупованих українських територіях, вербування представниками окупаційної влади до участі в незаконних збройних формуваннях, залучення до збору інформації щодо розміщення та переміщення ЗСУ, сприяння облаштуванню споруд військового призначення, залучення до військових навчань, забезпечення життєдіяльності окупантів, охорона та патрулювання вулиць і полонених та ін. Міжнародне гуманітарне право, ґрунтуючись на нормах звичаєвого характеру, категорично засуджує залучення дітей віком до 15 років до збройних конфліктів як солдатів, визнає такі дії воєнним злочином і зобов'язує держави здійснювати моніторинг порушення прав дитини в умовах збройних конфліктів та розслідувати випадки незаконного залучення дітей до участі у воєнних діях. Заборона залучення дітей до участі у збройних конфліктах також знайшла своє відображення і в національному законодавстві України, проте законодавство не містить норми, яка би прямо вказувала на відповідальність у випадку залучення неповнолітніх до військових дій у складі законних військових формувань країни. У зв'язку із чим вбачається за потрібне визначення окремої норми в Кримінальному кодексі України щодо вербування та залучення дітей до участі у воєнних діях і збройних конфліктах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 03.02.24).
2. Задніпровська О. Ю. Залучення дітей до участі у збройних конфліктах: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти. *Університетські кримінально-правові та кримінологічні читання*. Харків, 2017. С. 58–61.
3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. *Організація Об'єднаних Націй*. 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#top (дата звернення: 09.02.24).
4. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#top (дата звернення: 02.03.24).

5. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n305> (дата звернення: 11.02.24).

6. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. *Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad> (дата звернення: 17.02.24).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми : Закон України від 26.01.2016 № 936-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-19#Text> (дата звернення: 01.02.24).

8. Вербування та використання дітей на війні є одним із шести порушень, які вчиняє РФ – Міноборони. УКРІНФОРМ, 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3497479-verbuvanna-ta-vikoristanna-ditej-na-vijni-e-odnim-iz-sesti-porushen-aki-vcinae-rf-minoboroni.html> (дата звернення: 18.02.24).

9. Гуманітарне право та захист дітей у збройному конфлікті на сході України. *Міжнародний фонд Відродження*, 2015. URL: https://www.irf.ua/gumanitarne_pravo_ta_zakhist_ditej_u_zbroynomu_konflikti_na_skhodi_ukraini/ (дата звернення: 01.02.24).

10. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. 2022. *Юридичний вісник України*. URL: <https://yvu.com.ua/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychai-v-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej/> (дата звернення: 11.02.24).

11. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#top (дата звернення: 13.02.24).

REFERENCES:

1. Dity viiny [Children of war]. <https://childrenofwar.gov.ua/> [in Ukrainian].

2. Zadniprovska, O.Iu. (2017). Zaluchennia ditei do uchasti u zbroinykh konfliktakh: kryminalno-pravovyi i kryminolohichni aspekty [Involvement of children in armed conflicts: criminal-legal and criminological aspects]. *Universytetski kryminalno-pravovi ta kryminolohichni chytannia*. Kharkiv. P. 58–61.

3. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (2000). Fakultativnyi protokol do Konventsii pro prava dytyny shchodo uchasti

ditei u zbroinykh konfliktakh. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#top [in Ukrainian].

4. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (1998). Rymskyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#top [in Ukrainian].

5. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n305> [in Ukrainian].

6. Hrubii porushennia prav liudyny vnaslidok zbroinoi ahresii proty Ukrainy: zahalnyi ohliad. Ofis Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad> [in Ukrainian].

7. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia sotsialnoho zakhystu ditei ta pidtrymky simei z ditny: Zakon Ukrainy vid 26.01.2016 № 936-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-19#Text> [in Ukrainian].

8. Verbuvannia ta vykorystannia ditei na viini ye odnym iz shesty porushen, yaki vchyniaie rf – Minoborony [Recruiting and using children in war is one of the six violations committed by the Russian Federation]. UKRINFORM, 2022. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3497479-verbuvanna-ta-vikoristanna-ditej-na-vijni-e-odnim-iz-sesti-porushen-aki-vcinae-rf-minoboroni.html> [in Ukrainian].

9. Mizhnarodnyi fond Vidrozhennia (2015). Humanitarne pravo ta zakhyst ditei u zbroynomu konflikti na skhodi Ukrainy [Humanitarian law and protection of children in the armed conflict in eastern Ukraine]. URL: https://www.irf.ua/gumanitarne_pravo_ta_zakhist_ditej_u_zbroynomu_konflikti_na_skhodi_ukraini/ [in Ukrainian].

10. Khavroniuk, M. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychai viiny: dvadtsyat zapytan ta vidpovidei [Criminal liability for violations of the laws and customs of war: twenty questions and answers]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. URL: <https://yvu.com.ua/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychai-v-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej/> [in Ukrainian].

11. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (1989). Konventsiia pro prava dytyny. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#top [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.04.2024
The article was received 02 April 2024

УДК 341.485:355.01(470+571:477)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-8>

ОЗНАКИ ГЕНОЦИДУ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ ХХІ СТ. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Боровик Андрій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент,
віцепрезидент з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права
aborovychok@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1834-404X

Мазепа Дмитро Ярославович,
здобувач освітньо-наукового рівня (доктор філософії)
Науково-дослідний інститут публічного права

У цій статті *поставлено за мету* дослідження ознак злочинів геноциду в російсько-українській війні ХХІ ст.

Для досягнення задекларованої мети й отримання належних результатів дослідження **використано таку сукупність методів**: порівняльно-правовий метод, логіко-юридичний метод, історико-правовий метод, нормативно-догматичний метод та ін. **Результати та висновки такої діяльності**. Геноцид – це воєнний злочин проти членів певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи з умисною метою повного чи часткового її знищення та має спрямованість на ліквідацію культури й національної ідентичності групи людей. Міжнародне гуманітарне право передбачає кримінальну відповідальність за злочини геноциду – на рівні міжнародного правосуддя розглядаються справи щодо геноциду стосовно вищого військово-політичного керівництва держави, в інших випадках розслідування злочинів геноциду здійснюється на національному рівні. Міжнародно-правовий механізм запобігання воєнним злочинам передбачає, що у випадку, якщо певні діяння вказують на те, що може бути вчинено злочин геноциду, то суб'єкти міжнародних відносин зобов'язанні вжити всіх можливих заходів щодо цього попередження. Дії РФ під час російсько-української війни мають ознаки геноциду: публічні заклики до знищення українців як представників «нації, якої не існує»; цілеспрямовані обстріли критичної цивільної інфраструктури, переслідування та знищення проукраїнських громадян; фізичне знищення українців, зокрема масове здійснення тортур і страт українських військовополонених і цивільних, обстріли житлових будинків, повторні удари ракетами та безпілотниками під час рятувальних операцій; вжиття заходів щодо зміни національної ідентичності українських дітей; знищення та пограбування об'єктів культурної спадщини; відмова В доступі до гуманітарної допомоги та ін. Визнання Українською державою та рядом інших держав на офіційному рівні дій Росії проти України як геноциду демонструє готовність допомагати в документуванні та розгляді фактів геноциду, сприяє створенню спеціальних комісій та органів правосуддя, які розслідують і розглядають злочини геноциду, та зумовлює політичний тиск і вжиття дипломатичних заходів щодо РФ, яка вчиняє акти геноциду, та вжиття заходів щодо його попередження.

Ключові слова: геноцид, воєнні злочини, концепція злочину геноциду.

SIGNS OF GENOCIDE IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR OF THE XXI CENTURY. CRIMINAL-LEGAL ASPECT

Borovyk Andrii Volodymyrovych,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Vice President for Scientific Work
Research Institute of Public Law
aborovychok@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1834-404X

Mazepa Dmytro Yaroslavovych,
holder of educational and scientific level (doctor of philosophy)
Research Institute of Public Law

The aim of this article is to investigate the signs of crimes of genocide in the Russian-Ukrainian war of the 21st century.

In order to achieve the declared goal and obtain proper research results, the following set of methods was used: comparative-legal method, logical-legal method, historical-legal method, normative-dogmatic method, etc. Results and conclusions of such activities. Genocide is a war crime against members of a certain national, ethnic, racial or religious group with the deliberate aim of its complete or partial destruction and is aimed at eliminating the culture and national identity of a group of people. International humanitarian law provides for criminal responsibility for crimes of genocide – at the level of international justice, genocide cases are considered against the highest military and political leadership of the state, in other cases, the investigation of crimes of genocide is carried out at the national level. The international legal mechanism for the prevention of war crimes provides that if certain actions indicate that the crime of genocide may be committed, then the subjects of international relations are obliged to take all possible measures regarding this warning. The actions of the Russian Federation during the Russo-Ukrainian war have signs of genocide: public calls for the destruction of Ukrainians, as representatives of “a nation that does not exist”; targeted shelling of critical civilian infrastructure, persecution and destruction of pro-Ukrainian citizens; physical destruction of Ukrainians, in particular, mass torture and execution of Ukrainian prisoners of war and civilians, shelling of residential buildings, repeated strikes by missiles and drones during rescue operations; taking measures to change the national identity of Ukrainian children; destruction and looting of cultural heritage objects; denial of access to humanitarian aid, etc. The recognition by the Ukrainian state and a number of other states at the official level of Russia’s actions against Ukraine as genocide demonstrates their readiness to help in documenting and examining the facts of genocide, promotes the creation of special commissions and justice bodies that investigate and consider crimes of genocide, and causes political pressure and diplomatic measures to in relation to the Russian Federation, which commits acts of genocide and taking measures to prevent it.

Key words: genocide, war crimes, the concept of the crime of genocide.

Вступ. Геноцид як політично-військове явище був відомий з давніх часів людської цивілізації, зокрема, історичні джерела й археологічні дослідження підтверджують випадки систематичних знищень етнічних, національних або релігійних груп за політичними мотивами або у воєнних конфліктах (наприклад, факти геноциду відмічаються і в період Стародавнього Світу, колоніальної епохи, Другої світової війни, у сучасних конфліктах, Голодомори України в 1921–1923, 1932–1933 та 1946–1947 рр. та ін.). Тимчасова окупація РФ АРК та частини Донецької і Луганської обл. у 2014 р. та повномасштабне вторгнення РФ у 2022 р. є грубим порушенням норм і принципів міжнародного та національного українського права, яке посягає на відносини миру, національну та міжнародну безпеку, і, на наше глибоке переконання, мають ознаки геноциду. Дослідження питання міжнародної відповідальності за геноцид має велике значення, оскільки це дає змогу розробляти ефективні стратегії та механізми для запобігання геноциду, забезпечити правосуддя для жертв геноциду, покарання винних у геноциді осіб, сприяє розвитку міжнародного права у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Аналіз останніх досліджень. Серед актуальних досліджень геноциду можна виділити праці таких науковців, як А. В. Багінський (Багінський, 2023), В. Галунько (Галунько, 2021), В. Зеленчук (Зеленчук, 2023), М. Іліки (Іліки, 2022), О. В. Краснікова (Краснікова, 2023), В. В. Лініченко (Лініченко, 2023), А. Редзюк (Редзюк, 2018), О. Шкута (Шкута, 2020) та ін.

Мета статті полягає в дослідженні ознак злочинів геноциду в російсько-українській війні ХХІ ст.

Для досягнення задекларованої мети й отримання належних результатів дослідження використано таку сукупність методів: порівняльно-правовий метод, логіко-юридичний метод, історико-правовий метод, нормативно-догматичний метод та ін.

1. Поняття, сутність і факти геноциду

Концепція злочину геноциду була впроваджена Р. Лемкіним як відповідь на злочини проти єврейського народу під час Другої світової війни та визнавала злочин геноциду як систематичне знищення національних, етнічних, расових і релігійних груп, що становить значну загрозу міжнародному порядку та безпеці (Редзюк, 2018). Концепція злочину геноциду Р. Лемкініма не знайшла свого відображення в післявоєнний період у відповідних міжнародних нормативно-правових актах, зокрема у статуті Нюрнберзького трибуналу (1945 р.).

Генеральною Асамблеєю ООН 09.12.1948 було прийнято Конвенцію про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (далі – Конвенція). Зокрема, ст. II Конвенції визначає геноцидом «дії, вчинені з наміром знищити, цілком чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) убивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; с) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її; д) міри, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи; е) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу» (ГА ООН, 1946). Відповідно до положень Конвенції карними визнаються такі діяння, як геноцид, замах на здійснення геноциду, співучасть у геноциді, публічне і пряме підбурювання до здійснення геноциду, змова з метою здійснення геноциду (ГА ООН, 1946). Враховуючи зауважені вище визначення геноциду, можна зробити висновок, що геноцид спрямований проти членів певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи з умисною метою повного чи часткового її знищення та має спрямованість на ліквідацію культури і національної ідентичності групи людей (New Lines Institute, 2022: 134). Геноцид належить до воєнних злочинів, хоча не завжди вчиняється під час воєнних дій чи збройного протистояння.

Міжнародне гуманітарне право передбачає кримінальну відповідальність за злочини геноциду – на рівні міжнародного правосуддя розглядаються справи щодо геноциду стосовно вищого військово-політичного керівництва держави, в інших випадках розслідування злочинів геноциду здійснюється на національному рівні. Так, у США, Канаді, Великій Британії, Австралії, Ізраїлі, Франції, Україні й інших країнах на рівні національного законодавства геноцид визнається, як злочин (Halunko, Shkuta, Predmestnikov, Petrenko, Holenko, 2021: 76). Наприклад, Кримінальний кодекс України у ст. 442 «Геноцид» визнає геноцидом «діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу» (Верховна Рада України, 2021).

Міжнародно-правовий механізм запобігання воєнним злочинам передбачає, що у випадку, якщо певні діяння вказують на те, що може бути вчинено злочин геноциду, то суб'єкти міжнародних відносин зобов'язані вжити всіх можливих заходів щодо цього попередження (наприклад, здійснити економічний і політичний тиск на державу, застосувати економічні санкції, використовувати дипломатичні заходи впливу тощо).

У сучасній світовій історії відповідними органами міжнародного правосуддя було визнано геноцид у таких країнах, як:

1. Руанда, 1994 р., конфлікт між етнічними групами Хуту та Тутсі: Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди (створений Резолюцією Ради Безпеки ООН № 955 від 08.11.1994) визнав події у Руанді в 1994 р. як геноцид, оскільки було встановлено факт систематичного й організованого знищення представників Тутсі громадянами Руанди як на території країни, так і поза її межами в період 01.01.1994 – 31.12.1994 (загалом, за різними даними, загинуло від 300 до 800 тис. представників Тутсі). Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди – це перший міжнародний трибунал, який розглядав справи щодо геноциду й інших воєнних злочинів стосовно їх організаторів, а також здійснив трактування поняття геноциду, визначеного в міжнародному гуманітарному праві, створив судовий прецедент щодо притягнення до відповідальності пропагандистів і власників медіа за публічне і пряме підбурювання до здійснення геноциду (наприклад, такого медіа, як Radio Télévision Libre des Mille Collines).

2. Боснія і Герцеговина, 1992–1995 рр., Боснійська війна: Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (Резолюція Ради Безпеки ООН № 827 від 25.05.1993) визнав страту боснійськими сербами понад 8 тис. мусульман у липні 1995 р. на території Сребрениці геноцидом. У рішенні суд визначив, що геноцид чинився тільки на обмеженій території Сребрениці, а Сербія (як пра-

вонаступниця Югославії) обвинувачується в тому, що не достатньо вжила заходів щодо запобігання геноциду стосовно боснійських мусульман, тому зобов'язана виплатити компенсацію Боснії і видати суду обвинувачуваних (Радіо Свобода, 2007).

3. Камбоджія, 1975–1979 рр., період правління Червоного Кхмерського режиму: Тимчасовий трибунал ООН для Камбоджі (Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia) визнав злочин геноциду керівництва кхмерського режиму стосовно 20 тис. етнічних в'єтнамців і 100–500 тис. мусульман (загалом загинуло 1,5–2 млн жителів Камбоджі).

4. Судан, 2003–2006 рр., міжетнічний конфлікт і протистояння між центральним урядом, неформальними проурядовими арабськими збройними угрупованнями «Джанджавід» та повстанськими угрупованнями місцевого негроїдного населення в суданському регіоні Дафур. Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) звинуватив колишнього президента Судану Омара аль-Башира в організації геноциду і Дафурі, унаслідок чого загинуло 300 тис. представників етнічних меншин масаліт, фур і загава. Слід зауважити, що розгляд справи щодо визнання геноциду в Судані наразі ще триває.

2. Прояви геноциду під час повномасштабного вторгнення РФ на територію України

У квітні 2022 року Верховна Рада України прийняла постанову «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні», у якій зауважила, що Росія «визнає дії, вчинені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу» (Іліки, 2022). У зв'язку із прийняттям постанови Верховна Рада визнала за потрібне звернення до міжнародних організацій (ООН, Європейського Парламенту, ЄС, ОБСЄ, НАТО), урядів і парламентів іноземних держав щодо визнання дій РФ під час російсько-української війни геноцидом Українського народу.

Уперше дії Росії проти України як геноцид було визнано навесні 2022 р. парламентами Латвії, Естонії, Литви, Ірландії та Чехії. Визнання іноземними державами геноциду РФ проти української нації не мають юридичної сили, проте відіграють певну роль, оскільки:

- є демонстрацією готовності допомагати в документуванні та розгляді фактів геноциду;

- сприяють створенню спеціальних комісій та органів правосуддя, які розслідують і розглядають злочини геноциду (наприклад, саме такі політичні рішення свого часу зумовили створення спеціальних міжнародних трибуналів щодо розгляду злочинів у Руанді та Югославії);

- зумовлюють політичний тиск і вжиття дипломатичних заходів стосовно РФ, яка вчиняє акти геноциду, та вжиття заходів щодо його попередження.

У березні 2022 р. Карім Хан, прокурор Міжнародного кримінального суду, заявив, що МКС розпочинає розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, починаючи з 21.11.2013. А вже у квітні 2022 р. члени спільної групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні (JIT) підписали угоду щодо розслідування злочинів геноциду в умовах російсько-української війни, що дасть змогу учасникам обмінюватися оперативною інформацією та залучити до розслідування міжнародних експертів з метою встановлення факта, чи мають воєнні злочини ознаки геноциду. Доказова база формується відповідно до міжнародних стандартів, у т. ч. із залученням громадськості (наприклад, Коаліції «Україна. П'ята ранку»), проте значна частина доказів поки що не отримана у зв'язку з відсутністю доказової інформації з тимчасово окупованих українських територій.

Проблема визнання дій Росії проти України актами геноциду полягає в необхідності доведення, що такі дії спрямовані на знищення української нації, тому для доведення наміру геноциду потрібно забезпечити такі докази:

– доведення наміру знищити відповідну групу, визначену в Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання (1949 р.), зокрема, наміру знищити українську націю («нація – спільність людей, об'єднаних, незалежно від їхнього етнічного походження, політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами й обов'язками» (Енциклопедія сучасної України, 2022);

– якщо геноцид спрямовано на знищення частин групи, то доведенню підлягає намір знищити таку частину, яка є достатньо значною, щоб її знищення вплинуло на групу загалом;

– свідчення про намір щодо геноциду можуть виявлятися із зізнання злочинців, загального плану їх дій, системності та послідовних діянь військово-політичного керівництва РФ, політики та ін.

Складність доведення наміру застосувати геноцид полягає в тому, що докази щодо наміру вищого військово-політичного керівництва Росії знищити частково або повністю українську націю повинні бути беззастережними.

Ознаки геноциду в діях Росії проти України під час російсько-української війни:

1. Публічні заклики до знищення українців як представників «нації, якої не існує», до демілітаризації та денаціфікації України, розміщення в російських медіа закликів вчинення геноциду проти українського народу: наприклад, депутат держдуми РФ О. Журавльов заявив, що для денаціфікації України потрібно знищити 2 млн українців, а депутат О. Матвейчев – що потрібно загалом ліквідувати такі поняття, як «українці» та «Україна» (Верховна Рада України, 2022).

2. Цілеспрямовані обстріли критичної цивільної інфраструктури (медичних закладів, закладів освіти, систем електро-, водо-

та тепlopостачання, зв'язку, хабів гуманітарної допомоги тощо).

3. Переслідування та знищення проукраїнських громадян, активістів, учасників АТО та членів їх сімей, представників місцевого самоврядування та волонтерів на окупованих українських територіях.

4. Фізичне знищення українців, зокрема, масове здійснення тортур і страт українських військовополонених і цивільних, обстріли житлових будинків, повторні удари ракетами та безпілотниками під час рятувальних операцій.

5. Вжиття заходів щодо зміни національної ідентичності українських дітей (зокрема, впровадження російської системи навчання на окупованих територіях, викрадення та депортація дітей на територію РФ, спрощення процедури визнання громадянства дітей, які досягли 14 років, і зміни громадянства та ін.).

4. Знищення та пограбування об'єктів культурної спадщини, вилучення з бібліотек українських книг, викрадення артефактів, які підтверджують давню історію українців.

5. Відмова в доступі до гуманітарної допомоги (ненадання з боку окупаційної влади допомоги жителям лівобережної Херсонщини після підриву Каховської ГЕС, розстріл цивільних під час спроб евакуації з окупованих територій і зони бойових дій, ненадання медичної допомоги військовим та цивільним полоненим, відмова у відкритті гуманітарних коридорів) та ін.

Враховуючи зауважене вище, погоджуємося з думкою М. Ілкі, що «метою воєнної агресії з боку Росії в Україні є системне й послідовне знищення українського народу, його самотності та позбавлення його права на самовизначення та самостійний розвиток» (Ілки, 2022).

Юридичну кваліфікацію дій Росії проти України під час російсько-української війни буде здійснено компетентним міжнародним судом (наприклад, Міжнародним судом ООН, Міжнародним кримінальним судом, спеціальним трибуналом, який може бути створений, і системою національних судів) після проведення відповідного розслідування (Радіо Свобода, 2023). Проте наразі міжнародні експерти здійснюють дослідження фактів воєнних злочинів і дають оцінку їх з погляду прояву геноциду (наприклад, New Lines Institute та Raoul Wallenberg Centre for Human Rights (Шкута, 2020).

Висновки. Геноцид – це воєнний злочин проти членів певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи з умисною метою повного чи часткового її знищення та має спрямованість на ліквідацію культури й національної ідентичності групи людей. Міжнародне гуманітарне право передбачає кримінальну відповідальність за злочини геноциду – на рівні міжнародного правосуддя розглядаються справи щодо геноциду стосовно вищого військово-політичного керівництва держави, в інших випадках розслідування злочинів геноциду здійснюється на національному рівні. Міжнародно-правовий механізм запобігання воєнним злочинам

передбачає, що у випадку, якщо певні діяння вказують на те, що може бути вчинено злочин геноциду, суб'єкти міжнародних відносин зобов'язані вжити всіх можливих заходів щодо цього попередження. Дії РФ під час російсько-української війни мають ознаки геноциду: публічні заклики до знищення українців як представників «нації, якої не існує»; цілеспрямовані обстріли критичної цивільної інфраструктури, переслідування та знищення проукраїнських громадян; фізичне знищення українців, зокрема масове здійснення тортур і страт українських військовополонених і цивільних, обстріли житлових будинків, повторні удари ракетами та безпілотниками під час рятувальних операцій; вжиття заходів щодо зміни національної ідентичності українських дітей; знищення та пограбування об'єктів культурної спадщини; відмова в доступі до гуманітарної допомоги та ін. Визнання Українською державою та рядом інших держав на офіційному рівні дій Росії проти України як геноциду демонструє готовності допомагати в документуванні та розгляді фактів геноциду, сприяє створенню спеціальних комісій та органів правосуддя, які розслідують і розглядають злочини геноциду, та зумовлює політичний тиск і вжиття дипломатичних заходів стосовно РФ, яка вчиняє акти геноциду, і вжиття заходів щодо його попередження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багінський А. В., Лініченко В. В. Ознаки геноциду в російсько-українській війні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 2 (58), 2023. С. 29–39.
2. Зеленчук В. Геноцид українців: питання політики і міжнародного права. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/genotsyd-ukrayintsiv-pytannya-polityky-i-mizhnarodnogo-prava-i56377> (дата звернення: 11.03.24).
3. Іліки М. Геноцид українського народу – злочин, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. *CHERNIVTSI LAW SCHOOL*. URL: <https://law.chnu.edu.ua/henotsyd-ukrainskoho-narodu-zlochyn-pidpadaie-pid-mks/> (дата звернення: 10.03.24).
4. Краснікова О. В. Ознаки геноциду українського народу під час сучасної війни України та Росії. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5/2023. С. 409–412.
5. Редзик А. Шлях Рафаеля Лемкіна до концепції геноциду. *Українське право*. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/shlyakh-rafaelya-lemkina-do-kontseptsii-yi-genotsydu/> (дата звернення: 04.03.24).
6. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 11.12.1946. *Генеральна Асамблея ООН*. URL: <https://21.helsinki.org.ua/index.php?id=1388824041> (дата звернення: 80.03.24).
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4#w1_1 (дата звернення: 12.03.24).
8. Міжнародний суд у Гаазі виніс вирок у справі позову Боснії і Герцеговини проти Сербії. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/959952.html> (дата звернення: 08.03.24).
9. Нація. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-71029> (дата звернення: 10.03.24).
10. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: постанову Верховної Ради України від 14.04.2022 № 2188-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 11.03.24).
11. Слідча група з воєнних злочинів в Україні буде розслідувати й злочин геноциду – ОГП. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-jit-rozsliduvannia-zlochyn-henotsydu/32364080.html> (дата звернення: 15.03.24).

<https://www.radiosvoboda.org/a/news-jit-rozsliduvannia-zlochyn-henotsydu/32364080.html> (дата звернення: 15.03.24).

12. Шкута О. О. Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2021. № 49. С. 132–135. <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc49/30.pdf> (дата звернення: 04.03.24).

13. An Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent. *New Lines Institute*. URL: <https://newlinesinstitute.org/rules-based-international-order/genocide/an-independent-legal-analysis-of-the-russian-federations-breaches-of-the-genocide-convention-in-ukraine-and-the-duty-to-prevent/> (дата звернення: 14.03.24).

14. Shkuta O.O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin* № 2, 2020. P. 74–77. <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf> (дата звернення: 12.03.24).

15. Halunko Vira, Shkuta Oleh, Predmestnikov Oleh, Petrenko Nataliia, Holenko Nina. (2021) International experience in assessing the effectiveness of law enforcement agencies in crime prevention *Cuestiones Políticas*. Vol. 39 № 68 (enero-junio 2021). P. 343–355. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35419/37520> (дата звернення: 11.03.24).

REFERENCES:

1. Bahinskyi, A.V., Linichenko, V.V. (2023). Oznaky henotsydu v rosiisko-ukrainskii viini [Signs of genocide in the Russian-Ukrainian war]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. Issue 2 (58). P. 29–39 [in Ukrainian].
2. Zelenchuk, V. Henotsyd ukrayintsiv: pytannia polityky i mizhnarodnogo prava [Genocide of Ukrainians: issues of politics and international law]. *Instytut masovoi informatsii*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/genotsyd-ukrayintsiv-pytannya-polityky-i-mizhnarodnogo-prava-i56377> [in Ukrainian].
3. Iliki, M. Henotsyd ukrainskoho narodu – zlochyn, shcho pidpadaie pid yurysdyktsiiu Mizhnarodnogo kryminalnoho sudu [Genocide of the Ukrainian people is a crime under the jurisdiction of the International Criminal Court]. *CHERNIVTSI LAW SCHOOL*. URL: <https://law.chnu.edu.ua/henotsyd-ukrainskoho-narodu-zlochyn-pidpadaie-pid-mks/> [in Ukrainian].
4. Krasnikova, O.V. (2023). Oznaky henotsydu ukrainskoho narodu pid chas suchasnoi viiny Ukrainy ta rosii [Signs of the genocide of the Ukrainian people during the modern war between Ukraine and Russia]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5. P. 409–412 [in Ukrainian].
5. Redzik A. Shliakh Rafaelia Lemkina do kontseptsii henotsydu. [Raphael Lemkin's path to the concept of genocide] *Ukrainske pravo*. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/shlyakh-rafaelya-lemkina-do-kontseptsii-yi-genotsydu/> [in Ukrainian].
6. Heneralna Asambleia OON (1946). Konventsiia pro zapobihannia zlochynu henotsydu i pokarannia za noho [Convention on the Prevention of the Crime of Genocide and its Punishment]. URL: <https://21.helsinki.org.ua/index.php?id=1388824041> [in Ukrainian].
7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4#w1_1 [in Ukrainian].
8. Mizhnarodnyi sud u Haazi vynis vyrok u spravi pozovu Bosnii i Hertsegovyny proty Serbii [Teh International Court of Justice in The Hague issued a verdict in the case of the claim of Bosnia and Herzegovina against]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/959952.html> [in Ukrainian].
9. Natsiia [Nation]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. URL: <https://esu.com.ua/article-71029> [in Ukrainian].
10. Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vchynennia Rosiiskoii Federatsiieiu henotsydu v Ukraini" [On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Russian Federation's Perpetration of Genocide in Ukraine"]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. *Postanova vid 14.04.2022 № 2188-IX* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> [in Ukrainian].
11. Slidcha hrupa z voienykh zlochyniv v Ukraini bude rozsliduvaty y zlochyn henotsydu – OHP [The investigative group on war crimes in Ukraine will also investigate

the crime of genocide – OGP]. Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-jit-rozsliduvannia-zlochyn-henotsydu/32364080> [in Ukrainian].

12. Shkuta, O.O. (2021). Zahalnoteoretychni aspekty kryminalistychnoi kharakterystyky kryminalnykh pravoporushen []. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurytsprudentsiia*. 2021. № 49. P. 132–135. <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc49/30.pdf> [in Ukrainian].

13. An Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent. *New Lines Institute*. URL: <https://newlinesinstitute.org/rules-based-international-order/genocide/an-independent-legal-analysis-of-the-russian-federations-breaches-of-the-genocide-convention-in-ukraine-and-the-duty-to-prevent/> [in English].

14. Shkuta, O.O. (2020). Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin*, № 2, pp. 74–77. <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf> [in English].

15. Halunko Vira, Shkuta Oleh, Predmestnikov Oleh, Petrenko Nataliia, Holenko Nina (2021). International experience in assessing the effectiveness of law enforcement agencies in crime prevention. *Cuestiones Políticas*. Vol. 39 №68 (enero-junio 2021). P. 343–355. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35419/37520> [in English].

Стаття надійшла до редакції 22.04.2024
The article was received 22 April 2024

УДК 314.117-054.51:341.234(100:477)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-9>

ЗАХИСТ ПРАВ КОРИННИХ НАРОДІВ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ДОСВІД УКРАЇНИ

Капарулін Юрій Валерійович,
кандидат історичних наук, магістр права,
доцент кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету;
запрошений дослідник і лектор
Weiser Center for Europe and Eurasia (WCEE)
University of Michigan
kaparulin@ksu.ks.ua, yuriik@umich.edu
orcid.org/0000-0001-9099-5766

Задорожня Олена Володимирівна,
старший викладач кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
ozadorozhnia@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-4173-249X

Метою статті є вивчення формування законодавчої бази України щодо захисту прав корінних народів з урахуванням сучасних підходів до розвитку теми у сфері міжнародного права. В основу дослідження покладено історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний і **метод** документального аналізу.

Результати. Тема захисту прав корінних народів є відносно новою як у міжнародному праві, так і в законодавстві України. Рубіжними подіями, стали, зокрема, прийняття Декларації ООН про права корінних народів (2007) на міжнародному рівні й ухвалення Закону України «Про корінні народи України» (2021) в українському законодавстві. Наразі залишаються актуальними питання, пов'язані з розвитком прав корінних народів, а саме: щодо дотримання прав корінних народів у світлі динамічних змін клімату, або можливостей корінних народів у сфері морського простору та ресурсів, або питання пошуку справедливості у світлі колоніального минулого та спроб подолання його наслідків для представників корінних народів тощо. Наголошується на актуальності подальшого вдосконалення Закону України «Про корінні народи України» 2021 року, зокрема, у частині доповнення переліку корінних народів України, та розвитку галузі шляхом прийняття нових підзаконних актів.

Висновки. На думку авторів, Україна пройшла важливий етап формування засадничої нормативної бази, що стосується захисту прав корінних народів. У цьому процесі український законодавець керувався міжнародними принципами в цій сфері. Крім того, сучасне українське законодавство отримало нормативне визначення поняття «корінний народ», яке досі відсутнє в міжнародному праві. Разом із тим перед Україною стоїть завдання ратифікації міжнародних угод, які дадуть змогу не лише декларувати, але й гарантувати дотримання прав корінних народів, зокрема приєднання до Конвенції Міжнародної організації праці про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя 1989 року.

Ключові слова: права корінних народів, міжнародне право, законодавство України.

PROTECTION OF THE RIGHTS OF INDIGENOUS PEOPLES: INTERNATIONAL STANDARDS AND UKRAINIAN EXPERIENCE

Kaparulin Yurii Valeriiovych,
Candidate of Historical Sciences, MA in Law,
Associate Professor at the Department of National,
International Law and Law Enforcement
Kherson State University;
Visiting scholar and lecturer
Weiser Center for Europe and Eurasia (WCEE)
University of Michigan
kaparulin@ksu.ks.ua, yuriik@umich.edu
orcid.org/0000-0001-9099-5766

Zadorozhnia Olena Volodymyrivna,
Senior Lecturer at the Department of National,
International Law and Law Enforcement
Kherson State University
ozadorozhnia@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-4173-249X

The purpose of the article is to study the formation of Ukraine's legislative framework for the protection of the rights of indigenous peoples with due regard for modern approaches to the development of the topic in the field of international law. The study is based on historical and legal, comparative legal, formal legal and documentary analysis methods.

Results. The topic of protecting the rights of indigenous peoples is relatively new, both in international law and in Ukrainian legislation. The adoption of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (2007) at the international level and the Law of Ukraine "On Indigenous Peoples of Ukraine" (2021) in Ukrainian legislation were milestones. At present, there are still relevant issues related to the development of indigenous rights, in particular, the observance of indigenous rights in the light of dynamic climate change, or the possibilities of indigenous peoples in the field of maritime space and resources, or the search for justice in the light of the colonial past and attempts to overcome its consequences for indigenous peoples, etc. The authors emphasize the relevance of further improvement of the Law of Ukraine "On Indigenous Peoples of Ukraine" of 2021, in particular in terms of supplementing the list of indigenous peoples of Ukraine and developing the industry through the adoption of new bylaws.

Conclusions. In the authors' opinion, Ukraine has passed an important stage in the formation of the fundamental regulatory framework for the protection of the rights of indigenous peoples. In this process, the Ukrainian legislator was guided by international principles in this area. Moreover, modern Ukrainian legislation has received a normative definition of the concept of "indigenous people" that is still absent in international law. At the same time, Ukraine faces the task of ratifying international agreements that will allow not only to declare but also to guarantee the observance of the rights of indigenous peoples, in particular, accession to the 1989 ILO Indigenous and Tribal Peoples Convention.

Key words: indigenous peoples' rights, international law, Ukrainian legislation.

Вступ. Права корінних народів стали одним із здобутків розвитку міжнародного права у ХХ столітті. Сьогодні це одна з важливих сфер у загальній системі прав людини, що активно розвивається й інтегрується до законодавчих систем окремих держав.

Проблема прав корінних народів пов'язана з історичними та сучасними фактами страждань корінних народів, що зазнали дискримінації у більших суспільствах, у яких вони живуть. До сьогодні це призводить до труднощів у реалізації власних моделей розвитку та добробуту, бідності й ізоляції, що є непропорційною відносно становища більшості, у суспільствах яких вони перебувають. Згідно з принципом універсальності, рівності та недискримінації, корінні народи мають право на весь спектр прав, встановлених міжнародним правом. Одним із наріжних каме-

нів у внутрішній політиці стосовно корінних народів може бути прагнення підлаштувати їх образ і спосіб життя, світогляд відповідно до прагнень основної частини населення. Отже, їх рівність та цінність вимагають захисту, зокрема, через визнання не лише їх індивідуальних прав, але й колективних прав як окремих груп (United Nations Development Group, pp. 4–5).

Загалом права корінних народів мають споріднений зв'язок із правами інших національних, етнічних, релігійних або мовних меншин, але зі своїми особливостями.

Хоча на сьогодні поняття про корінні народи є широковживаним, фактом залишається те, що міжнародне співтовариство досі не ухвалило офіційне визначення поняття корінного народу. Це, зокрема, пояснюється думкою про те, що для визнання та захисту їхніх прав

не потрібне формальне універсальне визначення. Також різні держави можуть мати свої особливості в розумінні й роз'ясненні цього поняття в силу історичних умов, що склалися на їх території. Проте вже були спроби окреслити характеристики корінних народів. Зокрема, у Конвенції МОП про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя, 1989 року (№ 169) сформовано загальне поняття про корінні народи як:

«(а) племінні народи в незалежних країнах, соціальні, культурні та економічні умови яких відрізняють їх від інших частин національної спільноти і статус яких регулюється повністю або частково їхніми власними звичаями чи традиціями або спеціальними законами чи положеннями;

(b) народи в незалежних країнах, які вважаються корінними через їхнє походження від населення, що населяло країну або географічний регіон, до якого належить країна, на момент завоювання чи колонізації або встановлення нинішніх державних кордонів, і які, незалежно від їхнього правового статусу, зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні та політичні інститути» (Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989. No. 169, article 1, subsection 1). У Конвенції також зазначається, що самоідентифікація корінного народу або племені розглядається як основоположний критерій для визначення груп, до яких застосовуються положення конвенції (Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989. No. 169, article 1, subsection 2).

У дослідженні щодо дискримінації корінних народів Мартінес Кобо пропонує таке визначення: «Корінні громади, народи та нації – це ті, які, маючи історичну тяглість із суспільствами до вторгнення та доколоніальними суспільствами, що розвивалися на їхніх територіях, вважають себе відмінними від інших секторів суспільств, які зараз переважають на цих територіях або їхніх частинах. Вони формують нинішні невідомі сектори суспільства і сповнені рішучості зберігати, розвивати і передавати майбутнім поколінням свої споконвічні території та етнічну ідентичність як основу свого подальшого існування як народів, відповідно до власних культурних традицій, соціальних інститутів і правових систем» (Study of the problem of discrimination against indigenous populations).

У багатьох країнах світу існують спільноти чи групи, які визнаються суспільством як «корінні»: австралійські «аборигени», американські «індіанці» чи інуїти в Арктиці. Іноді визнання впливає зі старих договорів, укладених під час колонізації, як, наприклад, між нинішньою Канадою та її корінними народами, або «першими націями», Сполученими Штатами та племенами корінних народів Америки, Новою Зеландією та маорі тощо. Деякі країни навіть визнають корінні народи на конституційному рівні, а ще більше країн визнають їх у той чи інший спосіб на законодавчому рівні (Indigenous Peoples and Human Rights).

Поняття про корінні народи фігурувало в законодавстві України від самого початку періоду незалежності, однак ця тема була

довгий час обмеженою лише окремими проблемами, зокрема щодо правового статусу кримськотатарського народу. Пройшло майже 30 років, перш ніж Верховна Рада ухвалила спеціальний закон, який визначає загальний статус і права корінних народів в Україні.

1. Права корінних народів у міжнародній системі прав людини

Тривалий час корінні народи майже не згадувалися в міжнародному законодавстві з прав людини. Вони прямо не згадуються ні в Загальній декларації прав людини 1948 року, ні в більшості наступних основних конвенцій з прав людини. Як один із винятків, на додаток до вищезгаданої Конвенції МОП про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя, Конвенція про права дитини 1989 року безпосередньо стосується корінних народів у трьох контекстах: спілкування в засобах масової інформації мовами корінних народів; освіта в плюралістичному суспільстві; право користуватися культурою, релігією та мовою корінних народів (Convention on the Rights of the Child). Незважаючи на майже повну відсутність обов'язкових стандартів, що прямо визнають права корінних народів, міжнародні та регіональні системи захисту прав людини творчо адаптували загальні стандарти прав людини для захисту низки важливих інтересів корінних народів (Indigenous Peoples and Human Rights).

На сьогодні права корінних народів викладені в Декларації ООН про права корінних народів, прийнятій у 2007 році. Постійний форум Організації Об'єднаних Націй з питань корінних народів (ПФКН) є центральним органом в системі ООН, який займається питаннями корінних народів, пов'язаними з економічним і соціальним розвитком, культурою, навколишнім середовищем, освітою, охороною здоров'я та правами людини. Форум був створений у 2000 році (Indigenous People's Rights. Amnesty International). Практика форумів та інших заходів у межах діяльності ООН відбувається систематично впродовж останніх двох десятиліть, привертаючи увагу до різних проблем корінних народів на сучасному етапі. Зокрема, у 2022 році було проголошено про початок десятиліття мов корінних народів (Indigenous Peoples At The United Nations).

В академічній сфері продовжує розвиватися вузькопрофільна тематика, пов'язана із сучасним становищем корінних народів. Усе більш актуальними й затребуваними є питання дотримання прав корінних народів у світлі динамічних змін клімату (Indigenous Peoples and Climate Justice), можливостей корінних народів у сфері морського простору та ресурсів (Indigenous Peoples Marine Space and Resources and International Law) або питання пошуку справедливості у світлі колоніального минулого та спроб подолання його наслідків для представників корінних народів (Spirit of the Grassroots People).

2. Права корінних народів в Україні

Прийняття Закону України «Про корінні народи України» в липні 2021 року (Про корінні народи України) привернуло значну

увагу українських правників до вивчення міжнародного досвіду галузі й українських правничих новел. Зокрема, Олег та Леся Корнат присвятили свою статтю нормативно-правовому-забезпеченню прав корінних народів у контексті міжнародного досвіду й української перспективи (Корнат Л., Корнат О. Нормативно-правове забезпечення прав корінних народів). Євген Реньов розглянув міжнародний досвід у сфері прав корінних народів та український досвід (Реньов Є. Права корінних народів: міжнародний досвід та українські реалії). Антон Опанасенко звернувся до аналізу декларації прав корінних народів у законі у зв'язку з подальшою імплементацією його положень (Опанасенко А. Закон України «Про корінні народи України»: декларування прав та їх подальша імплементація). Олександр Гусев здійснив узагальнюючий аналіз становлення законодавства у сфері забезпечення прав корінних народів (Гусев О. Становлення законодавства у сфері забезпечення прав корінних народів України). Януш Пащенко та Микола Гоманюк звернули увагу на можливості доповнення переліку офіційно визнаних корінних народів в Україні (Panchenko J., Homanuk M. Servur'a and Krym'a (Crimean Roma) as Indigenous Peoples of Ukraine).

Формування нормативно-правової бази щодо прав корінних народів розпочалося відразу після проголошення незалежності України (Про проголошення незалежності України). Зокрема, у Декларації прав національностей України 1991 року Україна гарантувала всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права (Декларація прав національностей України). Конституція України 1996 року відразу в декількох статтях (11, 92, п. 3, та 119, п. 3) ввела до правового поля поняття про корінні народи, хоч і без детального пояснення цього терміна (Конституція України).

Основи державної політики щодо корінних народів, закладені на ранньому етапі незалежності, у подальшому розвивалися під впливом внутрішньої політики та впливу міжнародного права. Однією із центральних тем у цьому полі стало питання про статус кримськотатарського народу. У 1999 році Верховна Рада розглянула проект Закону «Про статус кримськотатарського народу», що закріплював за кримськими татарами статус «корінного народу», а Курултай і Меджліс визначені представницькими органами кримськотатарського народу. Однак тоді цей законопроект було відхилено та знято з розгляду (Корнат Л., Корнат О., с. 164).

У 2003 році в парламенті було зареєстровано проект Закону «Про статус кримськотатарського народу», який, крім раніше наданих прав, порушив питання реабілітації та відновлення прав кримських татар після депортації 1944 року (Проект закону про статус кримськотатарського народу № 4098). У підсумку, у 2005 році проект було відправлено на доопрацювання. Новий проект Закону «Про статус кримськотатарського народу» було подано лише у 2014 році, після окупації Криму військами Російської Федерації (Проект

закону про статус кримськотатарського народу № 4433). У його тексті, крім раніше сформулованих принципів державної політики та прав кримських татар було визначено їх статус як корінного народу. Однак наприкінці року проект було відкликано та знято з розгляду.

Також у 2014 році Верховна Рада України розглянула проект Закону «Про права корінних народів України». Законопроект містив таке визначення корінного народу: «автохтонна етнічна спільнота, яка компактно проживає та етногенез якої відбувся на території в межах лінії державного кордону України, яка становить етнічну меншість у складі населення України і не має власного державного утворення за межами України». Корінними народами України визнавалися кримські татари, караїми, кримчаки. Проте через декларативний характер і значне дублювання Декларації ООН про права корінних народів, законопроект було рекомендовано повернути на доопрацювання (Корнат, с. 165).

У 2017 році законодавці розглянули черговий проект Закону «Про статус кримськотатарського народу в Україні». Його текст містив визначення термінів «корінний народ», «корінний кримськотатарський народ», «Меджліс кримськотатарського народу», а також пропонував закріпити за кримськотатарським народом статус корінного народу. Проте і цей проект було відкликано та знято з розгляду у 2019 році. Отже, як зазначає О. Гусев, протягом майже двадцяти років після прийняття Конституції України не було прийнято жодного законодавчого акта щодо статусу чи прав корінних народів України. На думку дослідника, така ситуація пояснюється політичними причинами: влада була змушена балансувати між інтересами титульного етносу, російської національної меншини, інших етнічних спільнот та одного з корінних народів України – кримських татар (Гусев, с. 89).

У 2019 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який *de facto* визначає засади всієї державної мовної політики. Згідно із цим Законом порядок застосування мов корінних народів України має визначатися окремим законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України (Гусев, с. 90). Проте ця законодавча ініціатива, містила лише один із багатьох аспектів прав корінних народів, що потребували більш широкого узагальнення та визначення.

3. Закон України «Про корінні народи України» та перспективи розвитку права у сфері забезпечення прав корінних народів

У липні 2021 року в Україні було прийнято Закон України «Про корінні народи України», що став своєрідною кульмінацією розвитку галузі за майже 30 років після здобуття незалежності України. Новий закон закріпив юридично поняття «корінний народ України», «представницькі органи корінних народів України», а також надав перелік корінних народів України, які сформувалися на території Автономної Республіки Крим. До переліку

ввійшли кримські татари, караїми і кримчаки. Також закон визначив колективну правосуб'єктність корінних народів України, основні культурні, мовні, освітні, інформаційні права, право на сталий розвиток і деякі механізми їх реалізації; окреслив правовий статус представницьких органів корінних народів України та низку майнових прав. До цього серед спеціалістів довгий час точилася дискусія про те, що надання одним етнічним спільнотам статусу корінних народів може призвести до дискримінації інших, а отже, до посилення міжетнічної напруженості та потенційного виникнення конфліктів на ґрунті етнічного походження (Про корінні народи України).

У серпні 2022 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку закріплення правового статусу представницького органу корінного народу України та позбавлення такого статусу». Постанова стала важливим доповненням попереднього закону, який не визначив відповідної процедури. Ще одна постанова «Про затвердження Порядку проведення консультацій органів виконавчої влади з представницькими органами корінних народів України» фактично визначила механізм реалізації права корінних народів України на участь в управлінні державними справами, які безпосередньо стосуються їхніх прав і законних інтересів, а також надала їм можливість доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, забезпечення гласності відкритості та прозорості таких органів у цій сфері (Гусев, с. 91–92).

Однією з основних перспектив розвитку системи прав корінних народів є потреба в ратифікації Верховною Радою України спеціальних міжнародних договорів у цій сфері, що забезпечить міжнародні гарантії їх захисту. Зокрема, шляхом приєднання України до Конвенції Міжнародної організації праці про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя, 1989 року.

Питання про статус і права корінних народів може бути одним із центральних у процесі деокупації, перехідного правосуддя та реінтеграції раніше окупованих територій під час агресії РФ проти України. У цьому сенсі дослідники вже фіксують окремі проблеми. Наприклад, на території Криму, відповідно до російського законодавства, у 2016 році було створено громадську організацію караїмів, котра ухвалила резолюцію про необхідність визнання караїмів корінним малочисельним народом Російської Федерації. Варто зазначити, що відповідне подання було надіслано так званою Державною Радою Республіки Крим до уряду Російської Федерації майже відразу після анексії Криму у 2014 році. Тож постає питання, як забезпечити права корінного народу караїмів, коли вони звернулися до РФ про набуття статусу «нечисельних корінних народів Росії» (Корнат, с. 166). Звісно, ми маємо ставити критичне питання, наскільки окремі особи або організації можуть виступати від імені всієї спільноти караїмів у відносинах з владою РФ. Те саме стосується легітимності будь-яких рішень російської влади в Криму. У будь-якому разі ця

ініціатива досі не знайшла підтримки серед вищого керівництва РФ. Проте ця ситуація створила прецедент для обговорення того, які правові наслідки можуть викликати такі ініціативи й рішення.

Також актуальною залишається тема надання статусу корінних народів іншим спільнотам, які не ввійшли до попереднього переліку в тексті закону. Зокрема, сьогодні йдеться про можливість надання статусу корінних народів кримам (кримським ромам) і сервам (Panchenko, J., & Homanyuk, M., 2023). Фактично це один з аспектів дискусії про сильні та слабкі сторони закону, яка була започаткована майже відразу після його ухвалення і, найімовірніше, триватиме ще протягом найближчих років.

Висновки. До кінця ХХ століття тема прав корінних народів майже не фігурувала як окрема проблема в міжнародній системі прав людини та національних законодавствах окремих держав. Тому ми сьогодні можемо говорити радше не про систему усталених стандартів, а про галузь, що й досі перебуває в процесі становлення. Однією з основних рушійних сил у цьому процесі є ініціативи та програми ООН.

Український досвід захисту прав корінних народів був безпосередньо пов'язаний із здобуттям незалежності і процесом побудови власної правової системи на засадах демократії та забезпечення прав людини. З огляду на історичні аспекти цей процес також був і лишається пов'язаним із спробою переосмислення колоніального та тоталітарного минулого, що є актуальним і для інших держав світу.

Рубіжним етапом у закріпленні й забезпеченні прав корінних стало ухвалення Закону України «Про корінні народи України». Однак майже відразу українськими правниками та дослідниками з інших галузей були запропоновані шляхи вдосконалення й доповнення закріплених у законі положень, що залишають поле для подальшого розвитку цієї сфери в найближчі роки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гусев О. Становлення законодавства у сфері забезпечення прав корінних народів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Том 1. № 76. С. 86–96.
2. Декларація про державний суверенітет України. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12/print1395352190906458> (дата звернення: 07.04.2024).
3. Декларація прав національностей України. *Відомості Верховної Ради України.* 1991. № 53. Ст. 799. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text> (дата звернення: 07.04.2024).
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 07.04.2024).
5. Корнат Л., Корнат О. Нормативно-правове забезпечення прав корінних народів: міжнародний досвід та українські перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2021. Випуск 37. С. 161–169.
6. Н. Беліцер: коментар до законопроекту «Про корінні народи України». *Інститут Демократії Імені Пилипа Орлика.* URL: <https://idpo.org.ua/contacts> (дата звернення: 07.04.2024).

7. Опанасенко А. Закон України «Про корінні народи України»: декларування прав та їх подальша імплементація. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. Вип. 6. С. 132–142.

8. Про корінні народи України : Закон України від 1 липня 2021 року № 1616-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 38. Ст. 319. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (дата звернення: 07.04.2024).

9. Про проголошення незалежності України : постанова Верховної Ради Української РСР № 1427-ХІІ від 24.08.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (дата звернення: 07.04.2024).

10. Проект закону про статус кримськотатарського народу № 4098 від 03.09.2003. *Верховна Рада України* : офіційний вебпортал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15737 (дата звернення: 07.04.2024).

11. Проект закону про статус кримськотатарського народу № 4433 від 13.03.2014. *Верховна Рада України* / офіційний вебпортал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50219 (дата звернення: 07.04.2024).

12. Проект Закону про статус кримськотатарського народу в Україні № 6315 від 07.04.2017. *Верховна Рада України* / офіційний вебпортал. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61537 (дата звернення: 07.04.2024).

13. Рєньов Є. Права корінних народів: міжнародний досвід та українські реалії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 53. С. 148–151.

14. Convention on the Rights of the Child (adopted 20 November 1989, entered into force 2 September 1990, 1577 UNTS 3). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (дата звернення: 07.04.2024).

15. Indigenous and Tribal Peoples Convention. 1989. No. 169.

16. Indigenous Peoples and Human Rights: International and Regional Jurisprudence. 2016. Oxford: Hart Publishing.

17. Indigenous People's Rights. Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/indigenous-peoples/> (дата звернення: 07.04.2024).

18. Indigenous Peoples at the United Nations. United Nations. URL: <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/about-us.html> (дата звернення: 07.04.2024).

19. Indigenous Peoples and Climate Justice: A Critical Analysis of International Human Rights Law and Governance. 2022. Cham Switzerland: Palgrave Macmillan.

20. Indigenous Peoples Marine Space and Resources and International Law: The Interaction between International Human Rights Law and the Law of the Sea. 2024. Abingdon Oxon UK: Routledge.

21. Panchenko J., Homanyuk M. Servur'a and Krym'a (Crimean Roma) as Indigenous Peoples of Ukraine. *Etnografia Polska*. 2023. Tom 67 (1–2). P. 155–173.

22. Study of the problem of discrimination against indigenous populations. Volume 5, Conclusions, proposals and recommendations / by José R. Martínez Cobo, Special Rapporteur of the Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. Indigenous Peoples and Human Rights: International and Regional Jurisprudence. 2016. Oxford: Hart Publishing.

23. Spirit of the Grassroots People: Seeking Justice for Indigenous Survivors of Canada's Colonial Education System. 2020. Montreal: McGill-Queen's University Press.

24. United Nations Development Group. (2009). Guidelines on indigenous peoples' issues. United Nations. URL: <https://unsdg.un.org/resources/united-nations-development-groups-guidelines-indigenous-peoples-issues> (дата звернення: 07.04.2024).

REFERENCES:

1. Husiev, O. (2023). Stanovlennia zakonodavstva u sferi zabezpechennia prav korinnykh narodiv Ukrainy [Formation of legislation in the field of ensuring the rights of indigenous peoples of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2023. Vol. 1 № 76. P. 86–96 [in Ukrainian].

2. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12/print1395352190906458> (Last accessed: 07.04.2024) [in Ukrainian].

3. Deklaratsiia prav natsionalnosti Ukrainy: Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. No 53. St. 799. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text> (Last accessed: 07.04.2024) [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Last accessed: 07.04.2024) [in Ukrainian].

5. Kornat, L., Kornat, O. (2021). Normatyvno-pravove zabezpechennia prav korinnykh narodiv: mizhnarodnyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy [Regulatory and Legal Support for the Rights of Indigenous Peoples: International Experience and Ukrainian Prospects]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filos.-politoh. Studii*. 2021. Issue 37. P. 161–169 [in Ukrainian].

6. N. Belitser: komentar do zakonoproektu "Pro korinni narody Ukrainy". *Instytut Demokratii Imeni Pylypa Orlyka*. URL: <https://idpo.org.ua/contacts> (Last accessed: 07.04.2024) [in Ukrainian].

7. Opanasenko, A. (2021). Zakon Ukrainy "Pro korinni narody Ukrainy": deklaruvannia prav ta yikh podalsha implementatsiia [The Law of Ukraine "On Indigenous Peoples of Ukraine": Declaration of Rights and Their Further Implementation]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2021. Issue 6. P. 132–142 [in Ukrainian].

8. Pro korinni narody Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 1 lipnia 2021 roku № 1616-ІХ. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2021. № 38. St. 319. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (Last accessed: 07.04.2024) [in Ukrainian].

9. Pro proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy RSR № 1427-ХІІ від 24.08.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>. (Last accessed: 07.04.2024) [in Ukrainian].

10. Projekt zakonu pro status krymskotatarskoho narodu № 4098 від 03.09.2003. *Verkhovna Rada Ukrainy* : ofitsiinyi veb-portal. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15737 (Last accessed: 07.04.2024) [in Ukrainian].

11. Projekt zakonu pro status krymskotatarskoho narodu № 4433 від 13.03.2014. *Verkhovna Rada Ukrainy* : ofitsiinyi veb-portal. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50219 (Last accessed: 07.04.2024) [in Ukrainian].

12. Projekt Zakonu pro status krymskotatarskoho narodu v Ukraini № 6315 від 07.04.2017. *Verkhovna Rada Ukrainy* : ofitsiinyi veb-portal. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61537 (дата звернення: 07.04.2024) (Last accessed: 07.04.2024) [in Ukrainian].

13. Rienov, Ye. (2021). Prava korinnykh narodiv: mizhnarodnyi dosvid ta ukraïnski realii [The rights of indigenous peoples: international experience and Ukrainian realities]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. 2021. № 53. P. 148–151.

14. Convention on the Rights of the Child (adopted 20 November 1989, entered into force 2 September 1990, 1577 UNTS 3). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (дата звернення: 07.04.2024).

15. Indigenous and Tribal Peoples Convention. 1989. No. 169.

16. Indigenous Peoples and Human Rights: International and Regional Jurisprudence. 2016. Oxford: Hart Publishing.

17. Indigenous People's Rights. Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/indigenous-peoples/> (дата звернення: 07.04.2024).

18. Indigenous Peoples at the United Nations. United Nations. URL: <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/about-us.html> (дата звернення: 07.04.2024).

19. Indigenous Peoples and Climate Justice: A Critical Analysis of International Human Rights Law and Governance. 2022. Cham Switzerland: Palgrave Macmillan.

20. Indigenous Peoples Marine Space and Resources and International Law: The Interaction between International Human Rights Law and the Law of the Sea. 2024. Abingdon Oxon UK: Routledge.

21. Panchenko, J., Homanyuk, M. (2023). Servur'a and Krym'a (Crimean Roma) as Indigenous Peoples of Ukraine. *Etnografia Polska*. Vol. 67 (1–2). P. 155–173.

22. Study of the problem of discrimination against indigenous populations. Volume 5, Conclusions, proposals

and recommendations / by José R. Martínez Cobo, Special Rapporteur of the Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. *Indigenous Peoples and Human Rights: International and Regional Jurisprudence*. 2016. Oxford: Hart Publishing.

23. *Spirit of the Grassroots People: Seeking Justice for Indigenous Survivors of Canada's Colonial Education System*. 2020. Montreal: McGill-Queen's University Press.

24. United Nations Development Group. (2009). *Guidelines on indigenous peoples' issues*. United Nations. URL: <https://unsdg.un.org/resources/united-nations-development-groups-guidelines-indigenous-peoples-issues> (дата звернення: 07.04.2024).

Стаття надійшла до редакції 23.04.2024
The article was received 23 April 2024

УДК 343.325:351.746/.749

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-10>

РЕГІОНАЛЬНИЙ СЕПАРАТИЗМ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Риженко Ігор Миколайович,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Демянчука
rugenko76@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1771-8361

Яцкевич Павло Володимирович,
здобувач освітньо-наукового рівня (доктор філософії)
Науково-дослідного інституту публічного права
pviatskevych@gmail.com

У цій статті **поставлено за мету** дослідження окремих аспектів регіонального сепаратизму в Україні та країнах Європи.

Для досягнення задекларованої мети й отримання належних результатів дослідження **використано таку сукупність методів**: історико-правовий метод, порівняльно-правовий метод, формально-логічний метод і метод контент-аналізу. **Результати та висновки такої діяльності**. Сепаратизм – це ідеологічно-політичний рух, який спрямовано на відокремлення частини території держави або групи людей від існуючої державної або територіальної структури з метою досягнення автономії або незалежності. Сепаратизм виступає прямою загрозою національній безпеці, посягає на територіальну цілісність і суверенітет держави, порушує принципи геополітичної безпеки, міжнародний престиж країни як суб'єкта міжнародних відносин. Передумовами сепаратизму є періоди соціокультурної та політичної трансформації країни, послаблення державної влади, наявність етнічних і конфесійних конфліктів, географічна відокремленість регіону, відсутність спільної громадянської ідентичності, підтримка зовнішніх союзників сепаратизму, «експорт сепаратизму», створення розгалуженої системи агентів впливу тощо. Видами сепаратизму є етнічний, ціннісний, кримінальний, регіональний, релігійний, територіальний сепаратизм, сецесія, іредентизм, сепаратизм спрямований на набуття більшої автономії в межах держави. За регіональними особливостями сепаратизм поділяється на західноєвропейський, східноєвропейський, ісламський, азіатський, африканський, американський. Негативними наслідками сепаратизму є втрата контролю уряду держави над частиною території, збройні протистояння та жертви серед мирного населення, громадянські та міждержавні війни, соціально-економічні потрясіння та революції, створення та діяльність радикальних партій і терористичних організацій, створення квазідержав, посягання на національну й регіональну безпеку тощо. Подолання регіонального сепаратизму можливе за умови розробки стратегії протидії йому та вжиття ряду заходів у політичній, економічній, етнокультурній, релігійній і мовній сферах.

Ключові слова: сепаратизм, регіональний сепаратизм, національна безпека.

REGIONAL SEPARATISM IN UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES

Ryzhenko Ihor Mykolayovych,
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Civil and Legal Disciplines
Academician Stepan Demyanchuk International University
of Economics and Humanities
rugenko76@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1771-8361

Yatskevich Pavlo Volodymyrovych,
Holder of educational and scientific level (doctor of philosophy)
Research Institute of Public Law
pviatskevych@gmail.com

This article aims to study certain aspects of regional separatism in Ukraine and European countries. In order to achieve the declared goal and obtain proper research results, **the following set of methods was used**: historical-legal method, comparative-legal method, formal-logical method and content analysis

method. Results and conclusions of such activities. Separatism is an ideological and political movement aimed at separating part of the territory of the state or a group of people from the existing state or territorial structure in order to achieve autonomy or independence. Separatism poses a direct threat to national security, encroaches on the territorial integrity and sovereignty of the state, violates the principles of geopolitical security, and the international prestige of the country as a subject of international relations. Prerequisites for separatism are periods of socio-cultural and political transformation of the country, the weakening of state power, the presence of ethnic and religious conflicts, the geographical isolation of the region, the absence of a common civic identity, the support of foreign allies of separatism, the "export of separatism", the creation of an extensive system of agents of influence, etc. Types of separatism are ethnic, value, criminal, regional, religious, territorial separatism, secession, irredentism, separatism aimed at gaining greater autonomy within the state. According to regional characteristics, separatism is divided into Western European, Eastern European, Islamic, Asian, African, and American. The negative consequences of separatism are the loss of control of the state government over part of the territory, armed confrontations and victims among the civilian population, civil and interstate wars, socio-economic upheavals and revolutions, the creation and activity of radical parties and terrorist organizations, the creation of quasi-states, encroachments on national and regional security etc. Overcoming regional separatism is possible under the condition of developing a strategy to counter it and taking a number of measures in the political, economic, ethno-cultural, religious and linguistic spheres.

Key words: separatism, regional separatism, national security.

Вступ. Міжнародне право закріплює два міжнародні принципи, які суперечать один одному: принцип непорушності кордонів держави (суб'єкти міжнародних відносин повинні неухильно дотримуватися встановленого режиму державних кордонів) і право націй на самовизначення (право кожного народу на створення власної, суверенної держави або створення автономії чи федерації на основі добровільних взаємин з іншими державами). Закріплений після Другої світової війни режим державних кордонів унеможливує реалізацію права національних меншин на самовизначення нації, що призводить до політичних та етнічних конфліктів, міждержавних територіальних конфліктів і суперечок, проявів сепаратизму. Сепаратизм виступає прямою загрозою національній безпеці, посягає на територіальну цілісність і суверенітет держави, порушує принципи геополітичної безпеки, міжнародний престиж країни як суб'єкта міжнародних відносин, призводить до втрати контролю уряду країни над частиною територій, не тільки порушує регіональну безпеку, але й набуває міжнародного аспекту.

Метою статті є дослідження окремих аспектів регіонального сепаратизму в Україні та країнах Європи.

Для досягнення задекларованої мети й отримання належних результатів дослідження використано таку сукупність методів: історико-правовий метод, порівняльно-правовий метод, формально-логічний метод і метод контент-аналізу.

1. Поняття, причини та види сепаратизму

Сепаратизм – це ідеологічно-політичний рух, який спрямовано на відокремлення частини території держави або групи людей від існуючої державної або територіальної структури з метою етнічної, політичної, культурної і економічної автономії або незалежності.

Сепаратистські рухи активізуються в державі в періоди соціокультурної та політичної трансформації, послаблення впливу державної влади, в умовах процесів глобалізації, трансформацією політико-економічних режимів, наявністю етнічних та етноконфесійних конфліктів тощо (наприклад, активізація

сепаратистських рухів в Україні відмічалася у т. зв. революційно-транзитивні періоди 1991 р., 2004 р., 2013–2014 рр.) (Степико, 2014).

Виділяють етнічний, ціннісний, кримінальний, регіональний, релігійний і територіальний сепаратизм, також за цілями сепаратизму сепаратизм набуває форми сецесії (створення нової незалежної держави – курдський сепаратизм у Туреччині), іредентизму (приєднання до іншої держави – сепаратистський рух у Внутрішній Монголії з метою від'єднання від Китаю та приєднання до Монголії), сепаратизму, спрямованого на отримання більшої автономії у складі держави (набуття прав автономії Корсики у Франції). За регіональними особливостями сепаратизм поділяється на західноєвропейський, східноєвропейський, ісламський, азіатський, африканський, американський (Малова, Мунтян, 2018).

За результатами аналітичних даних наразі у світі існує понад 50 осередків регіонального сепаратизму. Обумовленість сепаратизму ґрунтується на таких факторах, як чисельність регіональної спільноти, наявність культурних, мовних, релігійних особливостей, відсутність спільної громадської ідентичності, географічна відокремленість від іншої частини держави. Слід зауважити, що на розвиток сепаратизму окремий вплив має підтримка зовнішніх союзників сепаратистів, які виступають джерелом ресурсів, надають інформаційну та політичну підтримку сепаратистів, здійснюють тиск на уряд держави на користь сепаратистів. Зокрема, в Україні в 1990–1991 рр. були популярними сепаратистські ідеї створення «Донецько-Криворізької республіки» (аргументами стали такі чинники: російська мова, урбанізація регіону, високий економічний потенціал, ментальне тяжіння до РФ) та «Прикарпатської Русі» (аргументованість сепаратизму полягала в історичній і мовно-культурній відокремленості регіону, географічно вигідному для туризму та розміщення військових баз розташування) (Степико, 2014).

2. Особливості регіонального сепаратизму в Україні та країнах Європи

Передумовами розвитку сепаратизму в Україні стали такі чинники:

– перебування українських території під владою різних країн в окремі історичні періоди (Російської імперії, Речі Посполитої, СРСР, Польщі та ін.), що зумовило зрощення південно-східних і північно-західних регіонів країни, різновекторність геополітичних і ціннісних орієнтацій різних регіонів, мовну своєрідність;

– економічні чинники – функціонування в країні промислових центрів зі значною кількістю населення та тісними економічними зв'язками із сусідніми країнами; недостатній рівень внутрішньої кооперації виробничих потужностей між регіонами (Степико, 2014);

– використання сепаратистських ідей політтехнологами на парламентських і президентських виборах як засобів стратегії політичних війн;

– штучні форми етнічно-територіальної ідентичності в АР Крим та у східно-південних регіонах України як результат геополітичного проекту РФ;

– масштабна підтримка сепаратистських ідей в Україні з боку РФ та частково з боку Білорусі, Польщі, Угорщини й Румунії (наприклад, зазначені країни тривалий час видавали паспорти громадянам України без вимоги відмовитися від українського громадянства) та ін.

Застосування «експорту сепаратизму», на думку П. Лисянського, технологіями розвитку сепаратизму на території суверенних держав є т. зв. «експорт сепаратизму», або «технологією народних республік», що виступає «комплексом політичних, інформаційних, військових дій, спрямований на знищення територіальної цілісності та поширення політичної дестабілізації на території іншої держави» (Лисянський, 2022). Слід зауважити, що розвиток регіонального сепаратизму в Україні здебільшого основному є наслідком цілеспрямованої політики РФ і застосування технології «експорт сепаратизму» (Лисянський, 2022). За даними звіту Королівського об'єднаного інституту оборонних досліджень Russia Deployed Network of Secret Agents in Ukraine Before Invasion: Report, в Україні до повномасштабного вторгнення РФ створила розгалужену систему агентів впливу, яких наразі в повному обсязі не викрито та які продовжують активно діяти до сих пір, зокрема постачають країні-агресору розвідувальну інформацію. Завербовані Росією чиновники, представники правоохоронних органів, детективних агентств, охоронних фірм, спеціальних підрозділів, клубів єдиноборств, наркодилери, спецагенти, контрабандисти, представники православної церкви діють у т. ч. і у сфері української політичної і економічної еліти. Основними завданнями агентів впливу стали: провокація «внутрішню політичної кризи» в державі; радикалізація суспільно-політичної ситуації в країні; підриг суспільної довіри до органів влади; виведення з лади системи державного управління та військового командування; зниження рівня міжнародної підтримки України; вербування науковців-ядерників та охоронців ядерних об'єктів для захоплення АЕС та ін. (Голос Америки, 2023).

Наслідками розвитку сепаратизму в Україні стала тимчасова окупація АРК та частини Донецької і Луганської областей (2014 р.),

діяльність громадських і політичних агентів впливу РФ в Україні (наприклад, В. Медведчука, В. Чорного, І. Ківи, А. Деркача та ін.), повномасштабне вторгнення РФ на українську територію (2022 р.).

Регіональний сепаратизм у країнах Європи

Карта потенційного регіонального сепаратизму в країнах Європи за матеріалами сайту Business Views (<https://businessviews.com.ua/ru/studies/id/karta-dnja-potencialnyj-separatizm-v-evrope-es-346/>)

Сепаратизм у Європі поділяється на два види – західноєвропейський і східноєвропейський.

До першого типу сепаратизму у країнах Європи належать сепаратистські рухи на Корсиці, у Каталонії, Північній Ірландії, Фландрії та Валлонії, Північному Кіпрі та ін. Наприклад, сепаратистськими рухами в Західній Європі є: в Іспанії – країна Басків, Каталонія, Валенсія, Галісія та Андалусія, Велика Кастилія, Канарські острови; у Бельгії – Валонія та Фландрія; в Італії – Північна та Південна Італія, Південний Тіроль, Сицилія та Сардинія, Венето та ін.

Причинами сепаратизму в західноєвропейських країнах є соціально-економічні, етноконфесійні та лінгвістичні аспекти, у більшості випадків метою сепарації є досягнення максимальної автономії у національно-культурній та економіко-політичній сфері. В окремих випадках сепаратистські рухи тягнуть за собою створення та діяльність різноманітних радикальних партій і терористичних організацій, які борються за незалежність регіону (наприклад, Euzkadi Ta Azkatasuna в країні Басків, Асоціація оборони Ольстера та Ірландська республіканська армія в Північній Ірландії, Бойові комуністичні групи в Бельгії).

До другого типу сепаратизму у Європі належать сепаратистські рухи в таких регіонах, як Придністров'я, Чечня, АР Крим, ЛНР, ДНР, Македонія, Трансильванія, Косово, Гагаузія та ін. Особливостями східноєвропейського типу сепаратизму є те, що він сформувався порівняно нещодавно (80-ті рр. XX ст.),

проте може мати глибокі історичні коріння та прагне до повної незалежності сепаратистського регіону як самостійної суверенної держави. В окремих випадках сепаратистські рухи у країнах Східної Європи призводять до збройного протистояння та значної кількості жертв з-поміж мирного населення, втручання з боку міжнародних організацій та іноземних держав (більш сильних сусідських держав і транснаціональних структур, які експортують сепаратизм у відповідні регіони інших держав), створення невизнаних або частково визнаних держав (Абхазія, ДНР, ЛНР, Придністровська Молдавська Республіка та ін.). Наприклад, у Боснії та Герцеговині в 1992–1995 рр. існувало три сепаратистські республіки – Республіка Сербська, Республіка Герцег-Босна та Республіка Західна Боснія.

Регіональний сепаратизм в Росії (2015–2021 рр. і 90-ті рр. ХХ ст.) відзначився рядом спроб набуття незалежності територіальних утворень у Свердловській, Калінінградській обл., в Чечні, Сибіру та ін. Причинами сепаратизму в РФ у 2015–2021 рр. стали: протистояння регіонів федеральному центру через нерівність соціально-економічного розвитку країни, формування регіональних еліт і більш ефективна соціальна місцева політика, низька залученість регіонів до прийняття рішень федеративного рівня та ін. Виділяють такі види сепаратизму в РФ – етно-історичний сепаратизм (Кавказ, Казань, Калінінград, Сибір), регіонально-політичний сепаратизм, скритий сепаратизм (Козакія на Кубані та в Ростовській обл.), кримінальний сепаратизм («Биківці» в Красноярському краю, «Уралмаш» у Свердловській обл., «Сонцівські» в Москві), віддалено-територіальний сепаратизм (Камчатка, Далекий Схід).

3. Заходи подолання регіонального сепаратизму

Подолання регіонального сепаратизму можливе за умови розробки стратегії протидії йому та вжиття таких заходів:

- зменшення соціальної напруги шляхом усунення соціально-негативних конфліктів і протиріч (наприклад, подолання значного розриву між бідними та багатими);
- врегулювання конфлікту між центральними та регіональними органами влади, врахування загальнодержавних та етнічних інтересів з питань формування бюджету, фінансової підтримки регіонів, забезпечення пропорційного представництва регіонів на центральному рівні державного апарату;
- правова оцінка дій і притягнення до відповідальності за заклики до сепаратизму і проекти регіональної дезінтеграції;
- об'єктивне висвітлення перспектив кооперації в економіко-політичні союзи із сусідніми державами, формування в суспільстві відповідних уявлень та підтримка;
- розвиток громадянського суспільства в державі, проведення ефективного реформування відповідних галузей у сфері суспільного життя;
- підтримка демократичного самоврядування регіонів і територіальних громад;
- подолання конкуренції ідентичності громадян та ін.

Висновки. Сепаратизм – це ідеологічно-політичний рух, який спрямовано на відокремлення частини території держави або групи людей від існуючої державної або територіальної структури з метою досягнення автономії або незалежності. Сепаратизм виступає прямою загрозою національній безпеці, посягає на територіальну цілісність і суверенітет держави, порушує принципи геополітичної безпеки, міжнародний престиж країни як суб'єкта міжнародних відносин. Передумовами сепаратизму є періоди соціокультурної та політичної трансформації країни, послаблення державної влади, наявність етнічних і конфесійних конфліктів, географічна відокремленість регіону, відсутність спільної громадянської ідентичності, підтримка зовнішніх союзників сепаратизму, «експорт сепаратизму», створення розгалуженої системи агентів впливу тощо. Видами сепаратизму є етнічний, ціннісний, кримінальний, регіональний, релігійний, територіальний сепаратизм, сецесія, іредентизм, сепаратизм, спрямований на набуття більшої автономії в межах держави. За регіональними особливостями сепаратизм поділяється на західноєвропейський, східноєвропейський, ісламський, азіатський, африканський, американський. Негативними наслідками сепаратизму є втрата контролю уряду держави над частиною території, збройні протистояння та жертви серед мирного населення, громадянські й міждержавні війни, соціально-економічні потрясіння та революції, створення та діяльність радикальних партій і терористичних організацій, створення квазідержав, посягання на національну й регіональну безпеку тощо. Подолання регіонального сепаратизму можливе за умови розробки стратегії протидії йому та вжиття ряду заходів у політичній, економічній, етнокультурній, релігійній і мовній сферах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Степико М. Т. Потенціальні загрози регіонального сепаратизму в Україні. Аналітична записка. 2014. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/potencialni-zagrozi-regionalnogo-separatizmu-v-ukraini> (дата звернення: 01.03.24).
2. Малова Н. М., Мунтян П. П. Сепаратизм у сучасному світі: суть, причини та регіональні різновиди. *Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка*. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/konferen-2018-2019-arhiv/strategii-innovatsiinoho-rozvytku-pryrodnychkh-dystsyplin-dosvid-problemy-ta-perspektyvy/sektsiia-4/7675-separatyzm-u-suchasnomu-sviti-sut-prychyny-ta-rehionalni-riznovydy> (дата звернення: 06.03.24).
3. Завербовані політики, чиновники і мережі агентів: звіт RUSI про підривно діяльність Кремля в Україні (передрук за матеріалами сайту Голос Америки). *Радіо Свобода* URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-rusi-merezhi-ahentiv-pidryvna-diyalnist-kremlya-v-ukrayini/32342055.html> (дата звернення: 03.03.24).
4. Лисянський П. Регіональний сепаратизм у Росії. Початок розпаду імперії. *LB.ua*. 2022 URL: https://lb.ua/blog/pavel_lisianskiy/502369_regionalniy_separatizm_rosii.html (дата звернення: 08.03.24).
5. Лисянський П. Регіональний сепаратизм в Україні. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/pavel_lisianskiy/505346_regionalniy_separatizm_ukraini.html (дата звернення: 09.03.24).

REFERENCES:

1. Stepyko, M.T. (2014). Potentsialni zahrozy rehionalnoho separatyizmu v Ukraini. Analitychna zapyska [Potential threats of regional separatism in Ukraine. Analytical note]. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/potencialni-zagrozi-regionalnogo-separatizmu-v-ukraini> [in Ukrainian].
2. Malova, N.M., Muntian, P.P. Separatyzm u suchasnomu sviti: sut, prychny ta rehionalni riznovydy [Separatism in the modern world: essence, causes and regional varieties]. *Tsentrlnoukrainskyi derzhavnyi universytet imeni Volodymyra Vynnychenka*. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/konferen-2018-2019-arhiv/strategii-innovatsiinoho-rozvytku-prirodnych-dystsyplin-dosvid-problemy-ta-perspektyvy/sektsiia-4/7675-separatyzm-u-suchasnomu-sviti-sut-prychny-ta-rehionalni-riznovydy> [in Ukrainian].
3. Zaverbovani polityky, chynovnyky i merezhi ahentiv: zvit RUSI pro pidryvnu diialnist Kremliya v Ukraini (peredruk za materialamy сайту Holos Ameryky). *Radio Svoboda* URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-rusi-merezhi-ahentiv-pidryvna-diialnist-kremliya-v-ukrayini/32342055.html> [in Ukrainian].
4. Lysianskyi, P. (2022). Rehionalnyi separatyzm u Rosii. Pochatok rozpadu imperii (Regional separatism in Russia. The beginning of the collapse of the empire). *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/pavel_lisianskiy/502369_regionalniy_separatizm_rosii.html [in Ukrainian].
5. Lysianskyi, P. Rehionalnyi separatyzm v Ukraini (Regional separatism in Ukraine). *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/pavel_lisianskiy/505346_regionalniy_separatizm_ukraini.html [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.04.2024
The article was received 08 April 2024

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Збірник наукових праць

Серія ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 2

Коректура – *Н.С. Ігнатова*

Комп'ютерна верстка – *Ю.С. Семенченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Pragmatica.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 7,00.
Замов. № 0624/457. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.